

Nematerijalna kulturna baština Hrvatske pod zaštitom UNESCO-a

Kvaranta, Blanka

Master's thesis / Diplomski rad

2017

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Pula / Sveučilište Jurja Dobrile u Puli**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:137:874093>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-04-26**

Repository / Repozitorij:

[Digital Repository Juraj Dobrila University of Pula](#)

SVEUČILIŠTE JURJA DOBRILE U PULI
ODJEL ZA INTERDISCIPLINARNE, TALIJANSKE I KULTUROLOŠKE STUDIJE
STUDIJ KULTURE I TURIZMA

BLANKA KVARANTA

**NEMATERIJALNA KULTURNA BAŠTINA HRVATSKE POD ZAŠTITOM
UNESCO-A**

Diplomski rad

Pula, 2016.

SVEUČILIŠTE JURJA DOBRILE U PULI
ODJEL ZA INTERDISCIPLINARNE, TALIJANSKE I KULTUROLOŠKE STUDIJE
STUDIJ KULTURE I TURIZMA

BLANKA KVARANTA

**NEMATERIJALNA KULTURNA BAŠTINA HRVATSKE POD ZAŠTITOM
UNESCO-A**

Diplomski rad

JMBAG: 0303031154, redovita studentica

Studijski smjer: Kultura i turizam

Predmet: Nematerijalna kulturna baština

Mentor: prof. dr. sc. Slaven Bertoša

Pula, 2016.

IZJAVA O AKADEMSKOJ ČESTITOSTI

Ja, dolje potpisana Blanka Kvaranta, kandidatkinja za magistricu Kulture i turizma, ovime izjavljujem da je ovaj Diplomski rad rezultat isključivo mogega vlastitog rada, da se temelji na mojim istraživanjima te da se oslanja na objavljenu literaturu kao što to pokazuju korištene bilješke i bibliografija. Izjavljujem da niti jedan dio Diplomskog rada nije napisan na nedozvoljen način, odnosno da je prepisan iz nekog necitiranog rada, te da ikoji dio rada krši bilo čija autorska prava. Izjavljujem, također, da nijedan dio rada nije iskorišten za neki drugi rad pri bilo kojoj drugoj visokoškolskoj, znanstvenoj ili radnoj ustanovi.

IZJAVA
o korištenju autorskog djela

Ja, Blanka kvaranta, dajem odobrenje Sveučilištu Jurja Dobrile u Puli, kao nositelju prava korištenja, da moj diplomski rad pod nazivom „Nematerijalna kulturna baština Hrvatske pod zaštitom UNESCO-a“ koristi na način da gore navedeno autorsko djelo, kao cjeloviti tekst trajno objavi u javnoj internetskoj bazi Sveučilišne knjižnice Sveučilišta Jurja Dobrile u Puli te kopira u javnu internetsku bazu završnih radova Nacionalne i sveučilišne knjižnice (stavljanje na raspolaganje javnosti), sve u skladu s Zakonom o autorskom pravu i drugim srodnim pravima i dobrom akademskom praksom, a radi promicanja otvorenoga, slobodnoga pristupa znanstvenim informacijama.

Za korištenje autorskog djela na gore navedeni način ne potražujem naknadu.

U Puli, 28. lipnja 2016.

Blanka Kvaranta

SADRŽAJ

SADRŽAJ.....	1
SAŽETAK.....	4
UVOD.....	6
1. OČUVANJE NEMATERIJALNE BAŠTINE NA NACIONALNOM I SVJETSKOM NIVOU.....	8
1.1. Pojmovno određenje UNESCO-a.....	8
1.2. Prve institucije očuvanja baštine u Hrvatskoj.....	9
1.3. Od smotra folklora do UNESCO-a.....	10
1.4. Pravni okviri zaštite.....	10
1.5. Konvencija o zaštiti nematerijalne kulturne baštine.....	11
1.6. Hrvatska nematerijalna dobra na listama UNESCO-a.....	12
2. GODIŠNJI POKLADNI OPHOD ZVONČARA S PODRUČJA KASTAVŠTINE.....	13
2.1. Od magijske funkcije do očuvanja zajedništva.....	13
2.2. Halubajski zvončari.....	15
2.3. Zvončari s područja Matulja.....	16
2.4. Žejanski i Munski zvončari.....	16
2.5. Legenda o zvončarima.....	17
2.6. Zvončari kao baština – posljedice uvrštavanja na listu UNESCO-a.....	18
3. GODIŠNJI PROLJETNI OPHOD KRALJICE ILI LJELJE IZ GORJANA.....	19
3.1. Podrijetlo običaja.....	20
3.2. Opis običaja ljelja iz Gorjana.....	20
3.3. Narodna nošnja sudionika ljelja.....	25
3.4. Današnji izgled običaja.....	26
3.5. Kontinuitet običaja.....	27
4. UMIJEĆE IZRADE DRVENIH TRADICIJSKIH DJEČJIH IGRAČAKA S PODRUČJA HRVATSKOG ZAGORJA.....	28
4.1. Način izrade igračaka.....	29
4.2. Vrste drvenih igračaka.....	29
4.3. Muzeji kao čuvari tradicijskih umijeća.....	31
4.4. Igračke kao suveniri s hodočašća.....	32
5. MEDIČARSKI OBRT NA PODRUČJU SJEVERNE HRVATSKE.....	33
5.1. Tradicija izrade.....	33

5.2. Medičarsko – svjećarski obrt.....	33
5.3. Postupak izrade i motivi ukrašavanja.....	35
5.4. Medičarski proizvodi kao simbol nacionalnog identiteta.....	35
6. ČIPKARSTVO.....	36
6.1. Paška čipka.....	37
6.2. Legenda o paškoj čipki.....	39
6.3. Lepoglavska čipka.....	39
6.4. Hvarska čipka.....	40
6.5. Paška čipka kao kulturno dobro.....	41
7. SINJSKA ALKA.....	41
7.1. Pravila održavanja natjecanja.....	42
7.2. Redoslijed i način odvijanja viteškog turnira.....	42
7.3. Tradicija duga tri stoljeća.....	45
8. PROCESIJA ZA KRIŽEN NA HVARU.....	47
8.1. Obilježja procesije Za križen.....	47
8.2. Značaj procesije.....	48
8.3. Počeci tradicije.....	49
8.4. Procesija u izbjeglištvu za vrijeme Drugoga svjetskog rata.....	49
8.5. Motiviranost hodočasnika.....	50
9. FESTA SV. VLAHA.....	50
9.1. Tradicija štovanja.....	51
9.2. Tijek i sadržaj procesije.....	52
10. NIJEMO KOLO	53
10.1. Način plesanja.....	54
10.2. Prvi zapisi izvođenja nijemog kola.....	54
10.3. Nijemo kolo danas.....	55
10.4. Uloga etnologa i stručnjaka u očuvanju nijemog kola.....	56
11. BEĆARAC.....	57
11.1. Obilježja bećarca.....	57
11.2. Poetika bećarca.....	59
11.3. Bećarac danas.....	60
12. GLAZBENI IZRIČAJ OJKANJE.....	61
12.1. Brojnost naziva za ojkanje.....	61
12.2. Ojkanje nekad i danas.....	61

12.3 Karakter izvedbe ojkanja.....	62
12.4. Ojkanje kao ugroženo nematerijalno dobro.....	62
13. DVOGLASJE TIJESNIH INTERVALA ISTRE I HRVATSKOG PRIMORJA.....	63
13.1 Pojam istarske ljestvice.....	63
13.2. Podstilovi istarske ljestvice.....	64
13.3. Tradicijska glazbala.....	64
13.4. Tradicijski plesovi.....	65
13.5. Očuvanje tradicije kroz smotre i festivale.....	65
14. KLAPSKO PJEVANJE.....	66
14.1. Obilježja klapskog pjevanja.....	66
14.2. Klapa između kaleta i festivala.....	67
14.3. Interpretacija klapskih pjesama.....	68
14.4. Zajedničke osobine klapskih pjesama.....	68
15. MEDITERANSKA PREHRANA NA HRVATSKOM JADRANU, NJEGOVOJ OBALI, OTOCIMA I DIJELU ZALEĐA.....	69
15.1 Značajke mediteranske prehrane.....	69
16. KRITIČKE STUDIJE UNESCO-OVE INICIJATIVE.....	72
16.1. Kultura kao resurs i pitanje vlasništva.....	72
16.2. Izričaj, znanje i tradicija kao predmet očuvanja	73
16.3. Zajednice stvaraju baštinu.....	74
17. ZAKLJUČAK.....	76
18. LITERATURA.....	78
19. PRILOZI.....	79

Sažetak

Nematerijalna kulturna baština Hrvatske pod zaštitom UNESCO-a

Ovaj rad bavi se hrvatskom kulturnom baštinom i njezinim upisom na listu UNESCO-ove nematerijalne kulturne baštine. UNESCO-ova inicijativa zaštite nematerijalne baštine tiče se svih država koje su bile spremne, kao članice, predložiti svoja nematerijalna kulturna dobra na tu listu. Hrvatska je zemlja bogate kulture koja na UNESCO-ovoj listi ima 13 upisanih nematerijalnih dobara, dok je jedno dobro upisano na posebnoj listi ugrožene baštine kojoj prijeti izumiranje. Paleta hrvatskih nematerijalnih dobara je široka i tiče se hrvatskih narodnih običaja poput viteškog turnira Sinjske alke, feste sv. Vlaha u Dubrovniku, pokladnog ophoda kastavskih zvončara, godišnjeg proljetnog ophoda *kraljica* ili *ljelja* iz Gorjana, običaja nošenja križa ili procesije na otoku Hvaru. Listom je obuhvaćena i tradicijska izrada čipke, od kojih je najpoznatija paška čipka, izrada svijeća u sjevernoj Hrvatskoj te izrada igračaka u Hrvatskom zagorju. Od glazbeno plesnog izričaja tu su slavonski bećarac, nijemo kolo Dalmatinske zagore, dvoglasje tijesnih intervala Istre i Hrvatskog primorja, klapsko pjevanje u južnoj Dalmaciji. Kultura mediteranske prehrane internacionalno je dobro, prisutna je u Dalmaciji, ali i diljem Mediterana. Sva ta nabrojana dobra pridonose prepoznatljivosti i identitetu Hrvatske, upisana su u Registar kulturnih dobara Republike Hrvatske, a svojim upisom na listu UNESCO-a istovremeno postaju dio svjetske baštine. Rad se bavi i kritikom UNESCO-ve inicijative, gdje se tvrdi da samo proglašenje nekog nematerijalnog dobra svjetskom baštinom može implicirati i negativne posljedice. Postoji pretpostavka o štetnom, pogubnom utjecaju globalizacije na nematerijalnu kulturu, a ponajviše se nameće problem komodifikacije kulture koja u doba kulturnog turizma postaje dobro i resurs, kao što uostalom i cijeli svijet danas postaje samo kulisa na tržištu kapitala.

Ključne riječi: nematerijalna kulturna baština, UNESCO-ova lista, kulturno dobro, tradicijski obrti, narodni običaji, živeće tradicije

Summary

Intangible Cultural Heritage of Croatia under UNESCO protection

This paper deals with Croatian cultural heritage and its admission to the list of UNESCO's intangible cultural heritage. UNESCO's initiative to protect intangible heritage concerns all the countries that were ready, as members, to propose their intangible cultural heritage to be added to this list. Croatia is a country of rich culture that has inscribed 13 immaterial goods in UNESCO's list, while one good is inscribed on the special list of endangered heritage threatened with extinction. The range of Croatian intangible heritage is wide and concerns Croatian folk customs such as the *Sinjska Alka* Knights' Tournament, the Festivity of St. Blaise in Dubrovnik, the annual Carnival Bell Ringers' Pageant from the Kastav area, the spring procession of the *queens* or *ljelja* from Gorjani, the carrying of the Cross or the Procession *Za križen* on the island of Hvar. The List includes the tradition of lacemaking, such as the famous Pag lace, candle making in northern Croatia and toys making in Croatian Zagorje. The music and dances include the *Bećarac* singing and playing from eastern Croatia, the Silent circle dance of the Dalmatian hinterland, the two-part singing and playing in the Istrian scale and *Klapa* multipart singing of southern Dalmatia. The Mediterranean diet is an international good; it is present in Dalmatia and throughout the Mediterranean. All these enumerated goods contribute to the recognisability and identity of Croatia, they are inscribed in the Register of Croatian cultural goods, and by their admission in the list of UNESCO they have become a part of world heritage. This paper also deals with the criticism of the UNESCO initiative, which states that the mere proclamation of an immaterial good as a world heritage can imply negative consequences. There is a supposition on the harmful, destructive impact of globalization on intangible culture and the problem that is most pressing is the problem of commodification of culture which, in the era of cultural tourism, has become a good and resource as, indeed, the whole world today has become only the backdrop for the capital market.

Franka Strmotić - Ivančić, ovlašteni sudski tumač

Key words: intangible cultural heritage, UNESCO list, cultural good, traditional crafts, folk customs, living traditions

UVOD

Tema ovog diplomskog rada je nematerijalna kulturna baština Hrvatske koja je pod zaštitom UNESCO-a. Riječ je o narodnom izričaju temeljenom na tradiciji koji se nekada nazivao folklorom, tradicijskom duhovnom kulturom, narodnom umjetnošću ili narodnim blagom. Nakon Drugog svjetskog rata formira se unutar Ujedinjenih naroda agencija koja se bavila zaštitom materijalne kulture svijeta, potom prirodnih lokaliteta, a unutar četrdesetak godina i nematerijalnom baštinom. Rastuća globalizacija, kao prijetnja, snažno je utjecala na dugotrajan proces međudržavnih dogovora te je nakon niza prethodnih dokumenata, 2003. od strane UNESCO-a donesena Konvencija kojom se baština sustavno nastoji zaštititi.

Hrvatska kao zemlja bogate i raznolike kulture, u vrijeme stupanja na snagu Konvencije još uvijek osjetljiva na svoju samostalnost i željna svjetske afirmacije, kandidirala se svojim brojnim nematerijalnim dobrima. Značajan broj hrvatskih dobara upisanih na UNESCO-ve liste pripada glazbenim i plesnim oblicima. To su bećarac, ojkanje, nijemo kolo, klapsko pjevanje i istarska ljestvica. Običajne prakse predstavljene su u ljeljama i zvončarima. Sve su to još od ranije na brojnim kulturnim manifestacijama i smotrama afirmirana dobra u Hrvatskoj, upisana u Registar kulturnih dobara Republike Hrvatske, koja štiti Zakon o zaštiti i očuvanju kulturnih dobara iz 1999. Unutar kratkog vremena, od 2009. do 2013., 13 nematerijalnih dobara kandidirano je, prihvaćeno i uvršteno na listu UNESCO-a te je postalo ne samo domaćom, već i svjetskom baštinom.

U radu su predstavljena sva hrvatska nematerijalna kulturna dobra koja se nalaze na Reprezentativnoj listi nematerijalne kulturne baštine čovječanstva te su detaljno prikazani izričaji širokog i svestranog spektra. No nije bilo moguće izbjeći i ne spomenuti mišljenja stručnjaka koji su iznijeli kritiku i negativne aspekte, odnosno popratne pojave UNESCO-ove inicijative, o čemu je riječ u posljednjem poglavlju. Naime, isticanjem nekog kulturnog dobra, baštine neke zajednice, ono dobiva na publicitetu, skreće se pozornost javnosti, što može biti pozitivno, poticajno za očuvanje, ali i negativno, a ovdje se to odnosi na tretiranje baštine s ekonomskog aspekta, kada ona postaje resurs i proizvod, te je svrha zaštite dovedena u pitanje. Samo uključivanje baštine na listu podrazumijeva utjecaj, uplitanje, modificiranje, što nužno ne predstavlja očuvanje.

Ono što se ranije nazivalo folklorom, narodnim običajem, države i zajednice su u okvirima svojih mogućnosti njegovale i podupirale, oživljavale i dokumentirale. Kada se govori o nematerijalnoj baštini, UNESCO podrazumijeva „žive prakse“ kojima i nije potrebna posebna zaštita, odnosno uplitanje izvana, ona je samoodrživa. Paradoks je što se

pojedine baštine nastoje zaštititi upravo kroz globalizacijski element: stavljanjem na UNESCO-ovu svjetsku listu zaštićene nematerijalne baštine. Na taj način baština je globalizirana, stavljena pod povećalo, što onda implicira pozornost šire javnosti, potom i komodifikaciju što je negativan aspekt koji bi trebalo izbjeći.

Za izradu rada korišteni su dostupni podaci iz literature, te podaci s interneta. Korištena je metoda prikupljanja podataka, aksiomatske i deskriptivne metode te metoda kompilacije.

1. OČUVANJE NEMATERIJALNE BAŠTINE NA NACIONALNOM I SVJETSKOM NIVOU

Očuvanje nematerijalne kulturne baštine suvremena je pojava, proizlazi iz potrebe društva za očuvanjem i spašavanjem kulturnih praksi koje naočigled nestaju pod utjecajem novog, modernog načina života koji se vezuje uz pojmove kao što su modernizacija, globalizacija, urbanizacija, industrijalizacija i sl. U očuvanju kulture, osobito tradicijske, značajnu ulogu imaju državne institucije, Ministarstvo kulture, Institut za etnologiju i folkloristiku, lokalna kulturno-umjetnička društva te UNESCO kao krovna međunarodna institucija.

1.1. Pojmovno određenje UNESCO-a

UNESCO je specijalizirana agencija Ujedinjenih naroda za intelektualna i etička pitanja na području obrazovanja, znanosti i kulture, osnovana 16. studenog 1945., koja se, između ostalog, bavi i očuvanjem kulturne baštine. Danas UNESCO čine 195 država članica i 9 pridruženih. Sjedište Organizacije je u Parizu, dok se njezine aktivnosti provode kroz šezdesetak ureda i instituta diljem svijeta. Pravni instrumenti preko kojih UNESCO djeluje u svijetu su konvencije, deklaracije i preporuke prihvaćene od država članica.¹ Republika Hrvatska članicom je postala 1992.

Dok se o materijalnoj kulturi vodila briga još mnogo ranije, koncept nematerijalne kulturne baštine javio se tek 1970-ih godina. Time je vrijednost pripisana nositeljima tradicije, njihovim znanjima i vještinama. Sam je termin nematerijalne kulturne baštine skovan 1982. na UNESCO-ovoj konferenciji u Meksiku, a glavne ideje programa očuvanja kulturne baštine su kulturna raznolikost, autoritet zajednica i skupina u definiranju vlastite baštine, procesna priroda baštine i međukulturni dijalog.²

Proširena i sveobuhvatna definicija UNESCO-a iz 2003. definira nematerijalnu kulturnu baštinu kao prakse, reprezentacije, izričaje, znanja, vještine, kao i instrumente, predmete, rukotvorine i kulturne prostore povezane s njima, a koje zajednice, skupine i pojedinci prihvaćaju kao dio svoje kulturne baštine. Nematerijalnu kulturnu baštinu koja se prenosi s naraštaja na naraštaj, zajednice i skupine stalno iznova stvaraju kao odgovor na svoje okruženje i u interakciji su s prirodom i svojom poviješću, a ona im pruža osjećaj

¹ <http://www.min-kulture.hr/unesco/>

² Hameršak, M., Pleše I. i Vukušić, A.M., ur. (2013.), *Proizvodnja baštine: kritičke studije o nematerijalnoj kulturi*, Zagreb: Institut za etnologiju i folkloristiku, str. 295.

identiteta i kontinuiteta te tako promiče poštivanje kulturne raznolikosti i ljudske kreativnosti.³ Pritom se zagovara isticanje samo onih tradicija koje ne vrijeđaju načela ljudskih prava i ne narušavaju međusobno poštivanje društava, grupa i pojedinaca te održivi razvoj.

UNESCO je od kraja Drugoga svjetskog rata podupirao niz inicijativa vezanih uz očuvanje svjetske baštine, počevši s materijalnom baštinom, pokretnom i nepokretnom, proširivši se kasnije na prirodnu baštinu i naposljetku na nematerijalnu baštinu.⁴ Pri tome UNESCO ključnim akterom smatra lokalnu zajednicu za koju predviđa aktivnu ulogu u očuvanju vlastite kulture.

1.2. Prve institucije očuvanja baštine u Hrvatskoj

Počeci očuvanja nematerijalne baštine u Hrvatskoj vezuju se uz rad Seljačke sloge, kulturno-povijesnog društva koje je djelovalo već 20-ih godina 20. stoljeća. Osim što je pridonijelo promicanju seljačke kulture, suzbijanju nepismenosti, poticalo je rad kulturno-umjetničkih društava, pjevačkih i tamburaških zborova, glumačkih družina te je organiziralo folklorne smotre.⁵

O očuvanju nematerijalne kulturne baštine u Hrvatskoj raspravljalo se u okviru Hrvatskog etnološkog društva još 60-ih godina 20. stoljeća. Godine 1962. osnovana je Komisija za etnografska muzejsko-konzervatorska pitanja. U tadašnjem *Zakonu o zaštiti spomenika kulture*, iz 1960. spominje se i „nematerijalna tradicijska baština“ te je osnovana Komisija za iznalaženje mogućnosti zaštite nematerijalne kulture. Predstavница Jugoslavenske vlade u UNESCO-u, Dunja Rihtman-Auguštin djelovala je i predstavila ideju o potrebi i načinima zaštite folklora, te je osim perspektive čuvanja, prikupljanja, sređivanja, arhiviranja, objavljivanja i primjene govora i o pravnoj zaštiti, zaštiti od komercijalizacije i drugih vrsta eksploatacije. U to vrijeme djeluje i Zavod za istraživanje folklora, danas Institut za etnologiju i folkloristiku, koji je izradio bazu podataka o folkloru i tradicijskoj kulturi u Hrvatskoj i Jugoslaviji.⁶ Sve ovo potvrđuje da je u Hrvatskoj već s početka 20. stoljeća postojala ideja o zaštiti „nematerijalne baštine“, te da ona ne predstavlja „uvezenu ideju“ novijeg datuma koju vezujemo uz UNESCO.

³ Hameršak, M., Pleše I. i Vukušić, A.M., ur. (2013.), *Proizvodnja baštine: kritičke studije o nematerijalnoj kulturi*, Zagreb: Institut za etnologiju i folkloristiku., str. 131.-132.

⁴ Isto, str. 69.

⁵ <http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=55313>

⁶ Hameršak, M., Pleše I. i Vukušić, A.M., ur. (2013.), *Proizvodnja baštine: kritičke studije o nematerijalnoj kulturi*, Zagreb: Institut za etnologiju i folkloristiku., str. 14.-16.

1.3. Od smotra folkloru do UNESCO-a

U Hrvatskoj se postupno razvijala ideja očuvanja ili spašavanja ugroženih tradicijskih kultura, što je rezultiralo različitim oblicima javne prezentacije folkloru, od folklornih smotri koje su se sustavno organizirale u Hrvatskoj pa do UNESCO-ove inicijative zaštite nematerijalnih dobara. UNESCO-ova inicijativa inzistira na živućim tradicijama, pa tako velik dio hrvatskih dobara upisanih na listu pripada glazbenim i plesnim oblicima (bećarac, ožkanje, nijemo kolo), kao i običajnim praksama (npr. ljelje, zvončari), koji su se otprije afirmirali kao reprezentativni i u okviru folklornih smotri. Gledano iz povijesne perspektive smotre su ustanovile kanon, a kanon se prelio u kolektivne predodžbe *narodne kulture*, što je zatim oblikovao hrvatski doprinos na UNESCO-ovim listama.⁷ To znači da je sve ono što se našlo na tim listama već otprije postojalo i da se ideja očuvanja pojavila spontano, unutar nacionalnog miljea, a UNESCO-ov program donosi tek novo pakiranje poznatog i viđenog, te nema karakter radikalnog odmaka i obrata.

UNESCO doduše deklarativno inzistira na „širokom spektru praksi i živućim tradicijama“⁸, no u praksi uglavnom nailazimo na prikaz kulture kroz reprezentacijski i scenski projekt, dakle priredbe, što su ranije bile smotre folkloru.

1.4. Pravni okviri zaštite

Pri Ministarstvu kulture Republike Hrvatske 2002. osnovano je Povjerenstvo za nematerijalnu kulturnu baštinu. Članovi povjerenstva su etnolozi, vanjski suradnici iz znanstvenih instituta, fakulteta i muzeja, stručnjaci za hrvatsku tradicijsku kulturnu baštinu. Zadaća Povjerenstva je predlaganje mjera zaštite, očuvanja i promicanja nematerijalne kulturne baštine. Posebno se brinu odabirom, razmatranjem i pripremom prijedloga za upis nematerijalnih kulturnih dobara u Registar kulturnih dobara Republike Hrvatske, zatim poticanjem i praćenjem provođenja mjera zaštite registriranih nematerijalnih kulturnih dobara te odabirom i predlaganjem nematerijalnih kulturnih dobara za upis na UNESCO-ovu Reprezentativnu listu nematerijalne baštine čovječanstva i Listu ugrožene kulturne baštine kojoj je potrebna hitna zaštita.⁹

Svoj je pravni okvir nematerijalna kultura u hrvatskoj kulturnoj politici našla u *Zakonu o zaštiti i očuvanju kulturnih dobara* iz 1999. Nematerijalna kulturna dobra navedena u tom zakonu jesu: „jezik, dijalekti, govori i toponimika te usmena književnost svih vrsta; folklorno

⁷ Hameršak, M., Pleše I. i Vukušić, A.M., ur. (2013.), *Proizvodnja baštine: kritičke studije o nematerijalnoj kulturi*, Zagreb: Institut za etnologiju i folkloristiku., str. 17.

⁸ Isto, str.17.

⁹ <http://www.min-kulture.hr/default.aspx?id=3641>

stvaralaštvo u području glazbe, plesa, predaje, igara, obreda, običaja, kao i druge tradicionalne pučke vrednote; tradicijska umijeća i obrti.¹⁰ Hrvatska na UNESCO-ove liste može nominirati one elemente nematerijalne kulture koji se manifestiraju kroz ovaj Zakon. Registar kulturnih dobara Republike Hrvatske ima ulogu nacionalne liste nematerijalne kulturne baštine, a upis u Registar preduvjet je za nominaciju na UNESCO-ove liste.

1.5. Konvencija o zaštiti nematerijalne kulturne baštine

Ključni dokument, instrument djelovanja UNESCO-ove inicijative je *Konvencija o zaštiti nematerijalne kulturne baštine* (2003.). Hrvatska je ovu Konvenciju ratificirala već 2005. godine, kao sedamnaesta zemlja po redu, da bi 2006. godine stupila na snagu. Ova brzina donošenja odluke o pristupanju pokazatelj je spremnosti državnog aparata Republike Hrvatske za taj korak.

Konvencija dosta široko određuje pet vrsta nematerijalne kulturne baštine: (1) usmene tradicije i izričaji, uključujući jezik kao prenositelja nematerijalne kulturne baštine, (2) izvedbene umjetnosti, (3) društvene prakse, obredi i svetkovine, (4) znanja i prakse vezane uz prirodu i univerzum i (5) tradicijski obrti.¹¹

Cilj Konvencije je briga o živućoj, tradicijskoj kulturnoj baštini koja se prenosi s naraštaja na naraštaj, podizanje svijesti o važnosti nematerijalne kulturne baštine, osiguranje vitalnosti njezinih lokalnih i nacionalnih elemenata, očuvanje kulturne raznolikosti i ljudske kreativnosti, odnosno međukulturnog dijaloga i poštivanja.¹²

Konvencija je rezultat višedesetljetnog procesa pregovaranja i dogovaranja na međunarodnoj razini, a prethodili su joj drugi dokumenti. *Preporuka o očuvanju tradicijske kulture i folklor*a iz 1989. godine, prvi je službeni dokument očuvanja onoga što će se kasnije nazivati nematerijalnom kulturnom baštinom. Godine 1998. donijet je program *Remek-djela usmene i nematerijalne baštine čovječanstva*, koji je ubrzo napušten jer je zauzet stav da je svako dobro jedinstveno i vrijedno za sebe te da ne treba pojedina dobra isticati na takav način. *Konvencija o zaštiti svjetske kulturne i prirodne baštine* iz 1972. godine je usmjerena na materijalnu baštinu.¹³ Kritike na tu konvenciju (iz 1972.) odnose se na zapadnjačko poimanje baštine gdje su pretežno urbani lokaliteti i spomenici visoke kulture te krajobrazni smješteni na sjevernoj strani zemljine polutke.

¹⁰ Hameršak, M., Pleše I. i Vukušić, A.M., ur. (2013.), *Proizvodnja baštine: kritičke studije o nematerijalnoj kulturi*, Zagreb: Institut za etnologiju i folkloristiku, str. 316.

¹¹ Isto, str. 124.

¹² Isto, str. 10. i 121.

¹³ Isto, str. 11.

Donošenje Konvencije iz 2003. godine ubrzala je i potaknula je bojazan o štetnom učinku globalizacije na nematerijalnu baštinu. Pa ipak, ovom konvencijom započinje promicanje, a ponekad i izravno opsluživanje tržišnih interesa (partnerstva UNESCO-a s transnacionalnim korporacijama). Utvrđujući, izdvajajući, popisujući, odnosno vrednujući kulturu kao reprezentativne ili ugrožene elemente nematerijalne kulture *Konvencija o zaštiti nematerijalne kulturne baštine* definira segmente kulture te ih po potrebi tretira kao resurs i proizvod.¹⁴

Za istaknuti je da Konvencija iz 2003. ustanovljuje dvije nove liste: *Reprezentativnu listu nematerijalne kulturne baštine čovječanstva* i *Listu nematerijalne kulturne baštine kojoj je potrebna hitna zaštita* iz 2009. godine.¹⁵ Ovom potonjom listom je istaknuta potreba za „hitnom zaštitom ili očuvanjem“ što upućuje na to da je „očuvanje“ zapravo eufemizam za „ugroženo“ ili „pred nestankom“.¹⁶ Na tu je listu uvršten glazbeni izričaj *ojkanje* kao jedino hrvatsko ugroženo dobro.

1.6. Hrvatska nematerijalna dobra na listama UNESCO-a

Na UNESCO-ovoj Reprezentativnoj listi nematerijalne kulturne baštine čovječanstva Hrvatska ima 13 upisanih dobara, dok ulogu nacionalne liste ima Registar kulturnih dobara Republike Hrvatske koji sadrži preko 130 nematerijalnih kulturnih dobara. Ovaj uspjeh potvrđuje višegodišnjeg predanog rada Ministarstva kulture, njegovih stručnih službi kao i stručnjaka iz područja etnologije i kulturne antropologije.¹⁷

Na sastanku Međuvladinog odbora za nematerijalnu baštinu održanog u Abu Dhabiju, 2009. godine, na UNESCO-ovu Reprezentativnu listu nematerijalne baštine čovječanstva upisano je sedam hrvatskih dobara nematerijalne kulturne baštine: dubrovačka Festa Sv. Vlaha, Dvoglasje tijesnih intervala Istre i Hrvatskog Primorja, Umijeće izrade drvenih tradicijskih dječjih igračaka s područja Hrvatskog zagorja, Godišnji proljetni ophod Kraljice (Ljelje) iz Gorjana, Procesija Za križen na otoku Hvaru, Godišnji pokladni ophod zvončara s područja Kastva i Čipkarstvo u Hrvatskoj (Pag, Hvar, Lepoglava).

Sljedeći sastanak održan je u Nairobiju, 2010. godine, kada su na UNESCO-ovu Reprezentativnu listu nematerijalne baštine čovječanstva upisana još dva hrvatska dobra: Sinjska alka - viteški turnir u Sinju, i Medičarski obrt s područja sjeverne Hrvatske, dok je na

¹⁴ Hameršak, M., Pleše I. i Vukušić, A.M., ur. (2013.), *Proizvodnja baštine: kritičke studije o nematerijalnoj kulturi*, Zagreb: Institut za etnologiju i folkloristiku, str. 12.

¹⁵ Isto, str. 78.

¹⁶ Isto, str. 235.

¹⁷ <http://www.min-kulture.hr/default.aspx?id=5534>

UNESCO-ovu Listu ugrožene nematerijalne kulturne baštine kojoj je potrebna hitna zaštita upisan Glazbeni izričaj ojkanje.

U Baliju 2011. godine, na sljedećem sastanku Odbora prihvaćene su nominacije bećarac iz Slavonije, Baranje i Srijema te nijemo kolo Dalmatinske zagore za upis na Reprezentativnu listu nematerijalne baštine.

Klasko pjevanje uvršteno je na UNESCO-ovu Reprezentativnu listu nematerijalne baštine čovječanstva 2012. godine, dok je Mediteranska prehrana jedina koja je upisana u sklopu multinacionalne kandidature Španjolske, Cipra, Grčke, Italije, Maroka, Portugala i Hrvatske, na sjednici u Bakuu 2013. godine.¹⁸

U nastavku slijedi prikaz pojedinih nematerijalnih dobara, njihove karakteristike i posebnosti.

2. GODIŠNJI POKLADNI OPHOD ZVONČARA S PODRUČJA KASTAVŠTINE

Na području Kastavštine svake se godine u vrijeme poklada (od Antonje 17. siječnja do pokladnog utorka, tj. pusta) okupi desetak grupa muškaraca koji obilaze svoja i susjedna sela na višekilometarskim ophodima po tradicijskim putovima. Svi imaju ogrnute naopako okrenute ovčje kože i zvona, po kojima su i nazvani zvončarima. Njihovo kretanje kojim proizvode zvonjavu, iziskuje određeno umijeće i fizičku izdržljivost. Neki imaju maske, a drugi različita oglavlja koja simboliziraju vegetaciju i plodnost. Proljetna plodnost prizivana je magijskim ritualom, a taj običaj je danas jednako živ i popularan kao što je bio u najranija vremena. Uz običaj se vezuju i drugi oblici društvenih aktivnosti poput originalnih jela, rukotvorina prilikom izrade maske i zvona te plesova koji ih prate.¹⁹ Danas se tradicija pokladnih običaja sa sačuvanom izvornošću čuva se u Zvončarskoj muzejskoj zbirci u Rukavcu. Tu su predstavljene sve skupine zvončara matuljske općine te Halubajski zvončari.

2.1. Od magijske funkcije do očuvanja zajedništva

Maske sa zvonima nalazimo u širokom području Europe. Postojale su na području nekadašnjeg Rimskog Carstva, odakle ritualni ophodi, pretpostavlja se, potječu. U mnogim krajevima su se ovi običaji izgubili. No, pokladne skupine sa zvonima održale su se u nekim lokalnim zajednicama te su popularizirane zahvaljujući karnevalima i organiziranim

¹⁸ <http://www.min-kulture.hr/default.aspx?id=5534>

¹⁹ <http://www.min-kulture.hr/default.aspx?id=5232>

smotrama koji se održavaju u obližnjim gradovima. Tako u Hrvatskoj postoje baranjske buše, didi iz Dalmatinske zagore, pusti iz Buzeštine, nap'hanci u Međimurju te zvončari s područja Kastavštine.²⁰

Prvotna funkcija zvončara bila je magijska. Zvona su bila medij u komunikaciji s nadnaravnim. Buka koju zvona stvaraju bila je u funkciji tjeranja zlih sila. Maske na licu štitele su snažne muškarce kako ne bi bili prepoznati. Izvrnute ovčje kože i maska životinjske glave u koju su se zvončari odijevali bili su zastrašujući te su tjeroali zlo. Osim toga imali su i štapove u rukama.²¹

Nekada su se zvončari nazivali *stari* ili *stara*, što upućuje da su predstavljali likove predaka od kojih se tražila zaštita seoske zajednice. Zvončari su polazili iz svojeg mjesta i krećući se kružno obilazili susjedna mjesta, čime su se označavale granice područja koje se željelo zaštititi. U Rukavcu i Bregima zvončari spaljuju hrpu smeća, čime se naglašava lustrativna uloga vatre. Mnoge skupine zvončara nose šarena oglavlja puna papirnog cvijeća i zelenila te tako prizivaju obilje prirode, plodna polja, stoke i ljudi. Praksa pepeljenja po donjem dijelu tijela također je simbolična oplodnja ljudi. Dakle, dug je kontinuitet i tradicijski kontekst raspojasanih zvončara koji u vrijeme poklada obilaze Kastavštinu i sudjeluju u Riječkom karnevalu.²²

Smisao svog postojanja zvončari vide u kružnim ophodima vlastitog mjesta stanovanja i susjednih mjesta koji tijekom pokladnog razdoblja traje od jutra do mraka bez obzira na vremenske uvjete. Nitko od njih ne misli da tjeraju zle sile, no u drevnom običaju nalaze zajedništvo te sudjeluju u očuvanju običaja svoga kraja. Tako je pustno vrijeme na Kastavštini doba intenzivnog druženja, a stanovnici se u većoj mjeri doživljavaju kao lokalna zajednica. Zvončari pojedinog mjesta ponosni su predstavnici svoje zajednice. Karakterizira ih izdržljivost, vještina, srčanost i spremnost obzirom na cjelodnevne ophode skupine te se uspoređuju se s drugim skupinama i tako jačaju svoj identitet.²³

Danas postoje tri osnovne skupine zvončara koje dijelimo prema izgledu i načinu kretanja:²⁴

1. zvončari s jednim velikim zvonom i zoomorfnom maskom na glavi (Halubajski zvončari)

²⁰ Opačić, V. J., ur. (2013.), *Blaga Hrvatske: neprocjenjiva prirodna i kulturna baština*, Zagreb: Mozaik knjiga, str. 216-217.

²¹ Isto, str. 215.

²² Isto, str. 215.-216.

²³ Isto, str. 217.

²⁴ Isto, str. 219.

2. zvončari s cvjetnim ogjavljima i tri zvona (Brežanski zvončari, Brgujski, Frlanski, Mučićevi, Rukavački, Zvonejski te zvončari Korenskog i Vlahovog brega)
3. zvončari s ogjavljima s papirnatim raznobojnim trakama i tri zvona (Žejanski i Munski zvončari s Čićarije).

2.2. Halubajski zvončari

Halubajski zvončari su iz istočnog dijela Kastavštine. Njihove maske izrazito su dramatične i ekspresivne, načinjene od životinjskih glava. Zvona su im golema. Imaju po jedno veliko zvono, dok ih je ranije bilo više i bila su manja. Velika je i maska glave.²⁵ Ivo Jardaš²⁶ opisuje je ovako: „Maska je velika kao jedna kapetina. Do pola lakta je visoka (lakat oko 66 cm) pa kad je zvončar stavi na glavu, sjedi mu na ramenima. Nos na maski je od očišćenog tuljka kukuruza (šujka). Obuku ga u crvenu krp. Otvore za oči i usta na maski obrube crvenom krpom“. Halubajski zvončari, prikazani na slici 1., obučeni su u bijele mornarske hlače i mornarske majice s crno-bijelim ili plavo-bijelim prugama, kratkih rukava. Na vanjskoj strani nogavica hlača prišivena im je crvena vrpca. Nose bijele vunene čarape preko nogavica hlača iznad visokih crnih cipela. Oko pojasa nose zvono od 9 litara ili više. Oko vrata nose svileni, obično crveni rubac, cvjetnih motiva. U desnoj ruci drže *mačuku*. Kolonu zvončara predvode muzikanti i njihov vođa kojeg nazivaju *feštar*.²⁷

Slika 1.: „Halubajski zvončari“

(Izvor: <http://www.min-kulture.hr/default.aspx?id=5232>)

²⁵ Opačić, V. J., ur. (2013.), *Blaga Hrvatske: neprocjenjiva prirodna i kulturna baština*, Zagreb: Mozaik knjiga, str. 219.

²⁶ Šepić-Bertin, F., (1997.), *Zvončari, partenjaki, feštari, maškare*, Rijeka: Izdavački centar Rijeka, str. 24.

²⁷ Isto, str. 66.

Popularni su i često gostuju izvan svoje sredine. Povorku predvodi *komandant* dok *jajari* prikupljaju darove. U povorci sudjeluje i lik medvjeda s dva čuvara te vrag i dva lika koja nose i čuvaju lutku Pusta. Ulaze u selo, oblikuju spiralu te se zbiju, zatim utihnu i skidaju maske. Tada ih domaćini nude pićem i hranom. Oni tako obilaze Kastav i općinu Viškovo te Halubje, po kojem su i dobili ime.²⁸

2.3. Zvončari s područja Matulja

U općini Matulji nalazi se više zvončarskih skupina. Zbog zabrane nošenja maski za vrijeme talijanske vlasti između dva rata, kada je dio Kastavštine bio anektiran Italiji, ovi zvončari nemaju maske te su najbrojnije skupine s oglavljima punih simbola vegetacije – papirnatih cvjetova i zim zelenih grančica. Tu nalazimo Brežanske zvončare iz mjesta Bregi, Brgujski su iz sela Brguda, Frlanski iz Frlanije, Mučićevi iz Mučića i okolnih mjesta, Rukavački iz Rukavca, Zvonejski iz sela Zvoneća te zvončari Korenskog i Vlahovog brega. Na mornarsku majicu ili kariranu košulju nose ogrnuto ovčje krzno i *baltu* u rukama te po tri zvona oko pojasa.²⁹ Balta se još zove *mačuka*, *bačuka* i *batac*. Nekađ je izgledala kao kugla na dršku ili glava vražića na dršku, a bila je od drva. Ona je simbol oružja kojom se borac u dalekoj prošlosti borio (sjekira se naziva i baltom). Bilo je to hladno oružje, kao i buzdovan, te otpada dilema o tome da balta u obliku sjekire nije originalna.³⁰

Povorka se kreće u parovima, a prvi i posljednji u trojkama. Kad imaju gledatelje, zvončari se kreću širokim korakom njišući bokovima. Sudaraju se bočno pa se udalje jedan od drugog, potom ponovno približe i sudare. Sve to rade u pravilnim vremenskim razmacima. Koračajući tako stižu u selo, gdje naprave spiralno kolo. Kad su na okupu, okrenu se licem prema van. Još uvijek zvone, guraju se – *rivaju*. Balte podignu u zrak. Na kraju ih domaćini nude vinom.³¹

2.4. Žejanski i Munjski zvončari

Treći tip zvončara čine Žejanski i Munjski zvončari. Karakterizira ih manja skupina - nekad ih je bilo samo dva, rjeđe četiri zvončara. Oni nalikuju na pokladne likove obližnje slovenske regije. Imaju dvodijelnu ovčju kožu, a oglavlja (šeširi) imaju duge papirnate trake i ukrase. Na dan pusta kreću se u susjedna sela. Tako Munjci kreću u Žejane, a Žejanci u Male i

²⁸ Opačić, V. J., ur. (2013.), *Blaga Hrvatske: neprocjenjiva prirodna i kulturna baština*, Zagreb: Mozaik knjiga, str. 219.

²⁹ Isto, str. 219.

³⁰ Šepić-Bertin, F., (1997.), *Zvončari, partenjaki, feštari, maškare*, Rijeka: Izdavački centar Rijeka, str. 23-24.

³¹ Opačić, V. J., ur. (2013.), *Blaga Hrvatske: neprocjenjiva prirodna i kulturna baština*, Zagreb: Mozaik knjiga, str. 219.

Vele Mune. Krećući se, oni brzo trče, a pred kućama poskakuju i zvone usklađeno sa svojim parom. Koordiniranost zvonjave je element koji ih razlikuje od ostalih zvončara. Imaju predvodnika, *kapu*, koji se brine o disciplini i organiziranosti.³²

Munjski zvončari oblače se u bijele hlače s plavom vrpcom s vanjske strane nogavica koje prelaze preko visokih crnih cipela. *Pas* je također u plavoj boji. Nose mornarske majice kratkih rukava. Nemaju pričvršćene maramice i ne nose rubac oko vrata, kao ni runa na leđima. Munjski *klabuk* se razlikuje od žejanskog *kumarka*. Cijeli je plašt ispunjen cvjetovima iz raznobojnog krep-papira. Na prednjoj se strani *klabuka* nalaze tri veća cvijeta, a na vrhu *lepeza*, odnosno *roža* kod žejanskih zvončara. Oko pojasa nose traku od ovčjeg runa, a zovu je *kožuh*. Zvona jednih i drugih iste su veličine. Munjski zvončari u ruci drže kijaču - *batica* koja im se uvijek nalazi u ruci s vanjske strane. Ritam trčanja i zvonjenja munjskih zvončara malo je brži od žejanskih.³³

Popularnost zvončara raste iz godine u godinu. Čast je biti zvončar, kroz ovaj običaj ističe se lokalna kultura, a ujedno je postignuta svrha međusobnog druženja te jača komunikacija u zajednici tijekom pusta. Zbog toga se povećava i broj zvončara. Postojeće skupine postaju brojnije. Stvaraju se nove rute i sasvim nove skupine poput Leprinačkih zvončara iz Veprinca. Tako se stvaraju nove kulturne prakse koje s vremenom postaju tradicionalne. Te promjene i invencije unutar tradicije nošenja zvona su element koji taj običaj čini živim.³⁴

2.5. Legenda o zvončarima

O zvončarima postoje mnoge legende. Jedna govori o prodiranju turskih osvajača u hrvatske krajeve, kada je narod bio primoran voditi teške bitke za svoj opstanak. Tako se navodno jedna bitka odvila i na Grobničkom polju. Kako narod s ovog prostora više nije znao kako se obraniti od Turaka koje su pogrdno nazivali poganima, u lukavom naumu ljudi su obukli životinjske kože, stavili praporce oko pojasa i na glavu maske. Takvi su pošli prema Turcima. I stabljike kukuruza su maskirali u ljudske figure te tako izazvali dojam masovnosti i zabune kod neprijatelja. Kad su Turci vidjeli takve prikaze, uplašili su se, što su Hrvati iskoristili i potukli ih. Kazuje se kako je i Bog pomagao Hrvatima bacajući užareno kamenje s neba jer su se borili protiv poganstva. Cijelo je Grobničko polje navodno bilo prekriveno leševima pa mu od tuda i ime.

³² Opačić, V. J., ur. (2013.), *Blaga Hrvatske: neprocjenjiva prirodna i kulturna baština*, Zagreb: Mozaik knjiga, str. 219.-220.

³³ Šepić-Bertin, F., (1997.), *Zvončari, partenjaki, feštari, maškare*, Rijeka: Izdavački centar Rijeka, str. 77.

³⁴ Opačić, V. J., ur. (2013.), *Blaga Hrvatske: neprocjenjiva prirodna i kulturna baština*, Zagreb: Mozaik knjiga, str. 220.

Druga legenda govori o tome kako su pastiri na proljeće, spremajući se s ovcima krenuti u goru, obukli životinjske kože, stavili maske i praporce oko pojasa te se tako veselili po selu. Ovako obučeni privlačili su pozornost vještica koje su gledale njih pa nisu naudile ovcima.³⁵

2.6. Zvončari kao baština – posljedice uvrštavanja na listu UNESCO-a

Etnologinja Lidija Nikočević, članica Povjerenstva za nematerijalnu kulturnu baštinu pri Ministarstvu kulture Republike Hrvatske, znatno je pridonijela afirmaciji zvončara i svrstavanju na listu UNESCO-a, no ujedno je iskazala i bojazan o utjecaju ove inicijative na zvončare. Ona kao etnolog nastoji nemati vrijednosne sudove o kulturi, dok mehanizam koji kreira svjetsku baštinu osmišljava univerzalne standarde za ona dobra koja ulaze na Reprezentativnu listu. Nacionalne vlade s ponosom ističu svoje kulturne fenomene, dok se u znatno manjoj mjeri vodi računa o nositeljima tih kulturnih tradicija. Konkretno, Lidija Nikočević opisala je posljedice koje su pratile uvrštavanje zvončara na UNESCO-ovu listu.

Tijekom procesa uvrštavanja na UNESCO-ovu listu došlo je do nesporazuma oko upotrebe riječi „Kastavština“, što je rezultiralo time da se nije znalo koje su grupe zvončara prihvaćene na listu, a koje ne. Zvončarima je trebalo objasniti da se pod uvrštavanjem na listu podrazumijeva njegovanje, skrb i određeno priznanje te da se ne radi o *zaštiti* zvončara. Antagonizmi između zvončarskih grupa su se produbili vanjskim vrednovanjem njihovih pokladnih praksi. Grupirani su u dva bloka, zapadnu i istočnu Kastavštinu. Još jedna reakcija bila je kada je Turistička agencija Kastva napravila majice s natpisom: *I ja san zvončar z UNESCO-ve listi*. Time se Halubajskim zvončarima daje potvrda da su na navedenoj listi, a ostali nisu, već to postaju noseći majicu.³⁶

Sve ovo naglašava negativne efekte UNESCO-ove kulturne politike vezane uz nematerijalnu kulturnu baštinu. Postavlja se pitanje o pravu moćnika na utvrđivanje kriterija za organiziranje informacija o nekom kulturnom dobru. Uvrštavanjem na UNESCO-ovu listu umanjuje se mogućnost različitih kreativnih interpretacija, što pridonosi „fosilizaciji“ kulturnog dobra. Oblik i sadržaj pokladnih praksi zvončara pokazuje tendencije normiranja i standardiziranja, čemu nije razlog samo međusobno razlikovanje već i uključenje na UNESCO-ovu listu, što je onda obvezujuće. Halubajski zvončari tako osvješčuju svoju pojavu i inventar u smislu brenda i razmišljaju kako ga zaštititi i navesti one koji ga koriste i

³⁵ Šepić-Bertin, F., (1997.), *Zvončari, partenjaki, feštari, maskare*, Rijeka: Izdavački centar Rijeka, str. 14.

³⁶ Nikočević, L., (2014.), *Zvončari i njihovi odjeci*, Novi Vinodolski, Zagreb, Pazin: Naklada Kvarner, str. 287.-301.

time prihoduju da izdvoje određeni postotak prihoda i za njihovu udrugu.³⁷ Ovo je još jedna od posljedica i govori u prilog kulturne komodifikacije.

Lidija Nikočević baštinu definira kao novi način kulturnog stvaralaštva u sadašnjosti koji ima svoje korijene u prošlosti.³⁸ Prema njezinom tumačenju, kontradiktorno je što UNESCO, usprkos upotrebi riječi „baština“, stalno naglašava da je riječ o *živim tradicijama* koje je potrebno očuvati, a paradoks je očuvanje nekog fenomena kulturne baštine ukoliko je on vitalan. Osim toga postoji bojazan od „fosilizacije“ pojedine tradicije upravo zato što je se želi zaštititi i time joj nehotično onemogućiti prirodan, dinamičan razvoj koji je čini živom tradicijom. Tradicije se, naime mijenjaju i prilagođavaju i to je preduvjet da ostanu životne i vitalne.³⁹ Nikočević smatra da je i pri upotrebi terminologije potrebno koristiti riječ „očuvanje“ (safeguarding), a ne zaštita, što ima različita značenja, koja onda mogu izazvati krivu interpretaciju UNESCO-ove misije.

3. GODIŠNJI PROLJETNI OPHOD KRALJICE ILI LJELJE IZ GORJANA

U slavonskom selu Gorjani nedaleko od Đakova svake se godine na proljeće, o blagdanu Duhova, odvija ophod *kraljica* ili *ljelja*, djevojaka iz Gorjana koje u povorci obilaze selo i izvode jedinstveni ritual sastavljen od osobitih pjesama i plesa sa sabljama. Djevojke se dijele na *kraljice* i *kraljeve*. Desetak *kraljeva* nosi sablje i muške šešire bogato ukrašene cvijećem, poput stošca na šeširu, a upola manje *kraljica* na glavama, poput mladenki, imaju bijele vijence. Prema pripjevu pjesama sve sudionice ophoda nazivaju *ljeljama*. Iz šireg repertoara *kraljičkih* tekstova odabiru pjesme primjerene obitelji koju posjećuju te ih najčešće pjevaju djevojkama, mladićima ili mladim nevjestama. *Kraljevi* potom izvode ples sa sabljama, a *kraljice* pjesmom komentiraju plesne figure. Slijedi tradicijski narodni ples *kolo* uz pratnju svirača, u novije vrijeme tamburaša, kojemu se mogu pridružiti i ukućani. Povorka se, nakon što ih domaćini počaste hranom i pićem, upućuje u drugu kuću. Posjećuju kuće sa širom otvorenim kapijama. Drugoga dana Duhova odlaze u susjedno selo ili obližnji gradić. Čitav ophod završava zajedničkom gozбом i zabavom kod jedne od sudionica.⁴⁰

³⁷ Nikočević, L., (2014.), *Zvončari i njihovi odjeci*, Novi Vinodolski, Zagreb, Pazin: Naklada Kvarner, str. 287.-301.

³⁸ Isto, str. 287.

³⁹ Muraj, A. i Vitez, Z., ur. (2008.), *Predstavljanje tradicijske kulture na sceni i u medijima*, Zagreb: Institut za etnologiju i folkloristiku: Hrvatsko etnološko društvo, str. 148.

⁴⁰ Opačić, V. J., ur. (2013.), *Blaga Hrvatske: neprocjenjiva prirodna i kulturna baština*, Zagreb: Mozaik knjiga, str. 208.

Običaj *ljelja* iz Gorjana je 2007. upisan u Registar kulturnih dobara kao nematerijalno dobro Republike Hrvatske, a 2009. UNESCO ga uvrštava na Reprezentativnu listu nematerijalne kulturne baštine čovječanstva.

3.1. Podrijetlo običaja

Podrijetlo običaja *ljelja* prava je nepoznanica. Nitko sa sigurnošću ne zna njegovu izvornost i značenje, no svi su složni da se radi o običaju velike starosti. Jedna legenda iz Gorjana kazuje da ovaj običaj datira iz razdoblja turske vladavine nad Slavonijom. Prema toj legendi, djevojke su odjenule šarenu odjeću, stavile šešire ukrašene cvijećem, uzele srpove u ruku te tako zamaskirane krenule osloboditi sve muškarce iz sela koje su Turci zarobili. Turci su bili praznovjerni te su, između ostalog, vjerovali u duhove. Vidjevši prerusene djevojke, pomislili su da su duhovi te su se uplašili i pobjegli. Turci su možda i imali utjecaj na izgled i održavanje običaja, no stručnjaci vjeruju kako je običaj još stariji. Oni smatraju da običaj potječe iz praslavenskih vjerovanja te da su *ljelje* smatrane kćerima staroslavenskog boga Peruna. Neki stručnjaci drže da je običaj povezan s odrastanjem i da je ostatak nekadašnjeg obreda inicijacije i ulaska u brak. Tome u prilog ide pregršt svatovskih elemenata koji su vidljivi u *ljeljama* poput pjesama o ženidbi i udaji, vjenčica kakve koriste i mladenke, marama *zetinarka*, poruka svekrvama i sama dob djevojaka koje sudjeluju u *ljeljama*, a potom se udaju.⁴¹ Bez obzira na to što im nisu poznata značenja i podrijetlo njihova obreda, stanovnici Gorjana smatraju proljetnu povorku *kraljica* svojom kulturnom baštinom velike starine te se s njom identificiraju.⁴²

3.2. Opis običaja *ljelja* iz Gorjana

Običaji *ljelja* mogu se pratiti od 1898., premda se zna da su postojali i ranije. Pojedine skupine djevojaka spontano su ga izvodile za blagdan Duhova i okupljale se isključivo za tu prigodu. Obilazile su selo do 1966., kada nastaje prekid te ponovno od 2002. kada je običaj obnovljen te ponešto izmijenjen i prilagođen za održavanje u današnje vrijeme. Od tada se održavao svake godine do danas.⁴³

Blagdan Duhova nekada su nazivali *Dovi*. Slavi se 50 dana nakon Uskrsa i pada između 10. svibnja i 13. lipnja. Nedjeljom, na prvi dan *Dova*, ophod *ljelja* se održavao u

⁴¹ Lović, I., (2012.), *Gorjanske ljelje*, Gorjani: Kulturno-umjetničko društvo „Gorjanac“, str. 23.-25.

⁴² Opačić, V. J., ur. (2013.), *Blaga Hrvatske: neprocjenjiva prirodna i kulturna baština*, Zagreb: Mozaik knjiga, str. 210.

⁴³ Lović, I., (2012.), *Gorjanske ljelje*, Gorjani: Kulturno-umjetničko društvo „Gorjanac“, str. 14.

Gorjanima, a ponedjeljkom, drugog dana *Dova*, *ljelje* su iz Gorjana odlazile u okolna mjesta.⁴⁴

Običaj proljetnog ophoda održavao se u raznim mjestima u istočnoj Slavoniji, Baranji, Srijemu i Bačkoj, tj. na područjima današnje Hrvatske, Mađarske i Vojvodine, a održavali su ga Hrvati – Šokci, Hrvati – Bunjevci, te Srbi. Slične običaje imali su i drugi slavenski narodi.⁴⁵

Ivan Lović u svojoj knjizi *Gorjanske ljelje* opisuje nekadašnji izgled običaja do 1966. U povorci sudjeluju djevojke, najčešće u dobi od 16 godina pa do udaje, što je nekada bilo do oko 20 godina. Pored djevojaka, koje imaju glavnu ulogu u običaju, sporedne uloge imaju i muškarci, čija dob i ženidbeni status nisu bili određeni.⁴⁶

Djevojke su podijeljene po ulogama na *kraljeve* i *kraljice*, kako je prikazano na slici 2. Obučene su jednako, a razlikuju se po tome što *kraljevi* nose muške kape okićene cvijećem, a u desnoj ruci drže sablju. *Kraljice* ne nose kape ni sablje, već na glavi imaju bijele vjenčiće te su većinom mlađe od *kraljeva*. Muškarci imaju uloge svirača, prosjaka i kočijaša.⁴⁷

Slika 2.: „Ljelje“

(Izvor:<http://croatia.hr/hr-HR/dozivljaji/kultura-i-bastina/unesco-nematerijalna-dobra-godisnji-proljetni-ophod-kraljice-ili-ljelje-iz-gorjana>)

⁴⁴ Lović, I., (2012.), *Gorjanske ljelje*, Gorjani: Kulturno-umjetničko društvo „Gorjanac“, str. 51.

⁴⁵ Isto, str. 17.

⁴⁶ Isto, str. 51.

⁴⁷ Isto, str. 52.

Postoje ophodi *kraljica* u kojima ni jedna sudionica ne nosi sablju ni nakićen muški šešir. Takve su baranjske *kraljice* iz Draža i Gajića, šokačke *kraljice* iz Bačkog Monoštora i šokačke *kraljice* iz okolice Mohača. Baranjske *kraljice* nose muške šubare i viju zastavama. Te netipične *kraljice* više nego druge podsjećaju na svadbenu svitu.⁴⁸

Broj sudionika je bio neodređen. U početku je broj *kraljeva* i *kraljica* bio jednak, a kasnije je broj *kraljeva* uvijek veći od broja *kraljica*. Broj *kraljeva* kretao se u rasponu od 8 do 12, a *kraljica* od 2 do 6.

Nekoliko tjedana prije Duhova djevojke se organiziraju te nabavljaju potrebnu odjeću i rekvizite. Dok odjeću uglavnom imaju, posuđuju sablje, cvjetove, *štrepe*, kovilje za kape i pronalaze nekoga u selu tko će im složiti kapu. Slaganje kapa se znalo i naplaćivati.

Slijede dogovori oko mjesta pripremanja i vježbanja koja su se najčešće odvijala u kući jedne od sudionica. Hodanju, pjevanju i plesanju uči ih *snaša*, udana žena, koja je već sudjelovala u *ljeljama*.

Neposredno prije blagdana, djevojkama su majke i bake izrađivale frizuru. Na prvi dan Dova, *ljelje* najprije odlaze na misu u župnu crkvu Sv. Jakova Apostola. Ne odlaze obučene u *ljelje*, već u svečane *rubine*, koje se nose za druge svečane mise. Stajale su u *redovima*, pred oltarom djevojke, a iza njih *snaše*. Na svetoj misi pjevaju pjesme posvećene Duhu Svetome. Započinje ih *počimalja*, a prati je cijela crkva.⁴⁹

Nakon mise i objeda u svojim kućama sudionice su sa sviračem krenule u ophod selom.

Sudionici su se kretali stazom pokraj kuća. Na čelu kolone su dva prosjaka s *korpom*, momcima koji skupljaju darove. Nakon njih dva po dva idu *kraljevi*, a potom *kraljice*. U slučaju neparnog broja *ljelja*, tri *kralja* bi išla u prvom redu *kraljeva*, odnosno tri *kraljice* u prvom redu *kraljica*. Na začelju kolone išao je svirač ili svirači, ukoliko ih je bilo više. Ako ne bi bilo prosjaka, *kraljevi* bi bili na početku kolone. Sablje su nosili uspravno, rjeđe naslonjene na rame.⁵⁰

Nekada se obilazila gotovo svaka kuća. Nije se išlo jedino u one kuće u kojima se tugovalo za bliskim pokojnikom. Obilazak je trajao do mraka.

Svi napjevi jednake su melodije, pjevaju se dvoglasno, a razlikuju se samo u riječima. I ovdje *počimalja* započinje pjevati, a zatim joj se priključe i ostale djevojke.

⁴⁸ Opačić, V. J., ur. (2013.), *Blaga Hrvatske: neprocjenjiva prirodna i kulturna baština*, Zagreb: Mozaik knjiga, str. 213.

⁴⁹ Lović, I., (2012.), *Gorjanske ljelje*, Gorjani: Kulturno-umjetničko društvo „Gorjanac“, str. 52.

⁵⁰ Isto, str. 52.-53.

Postoje razne inačice istog napjeva koje *ljelje* pjevaju hodajući selom od kuće do kuće. Primjer jednog takvog napjeva glasi:⁵¹

*Mi idemo, ljeljo, mi idemo kralju, ljeljo
U polje smiljevo, u polje smiljevo, ljeljo
Smilje da beremo, smilje da beremo, ljeljo
Smilje i kovilje, smilje i kovilje, ljeljo
Kralje da kitimo, kralje da kitimo, ljeljo
Kralje i kraljice, kralje i kraljice, ljeljo!*

Ranijih su dana selom znale ići i dvije skupine *ljelja*. Ukoliko bi se srele, klanjale bi se jedna drugoj, šetale jedna oko druge te bi zajedno zaigrale *kolo*.

Kada stignu do kuće širom otvorenih ulaznih vrata, prestaju pjevati pjesme koje pjevaju putem, ulaze u dvorište kuće i počinju pjevati prigodne i prilagođene pjesme, ovisno o tome tko ondje živi. U dvorištu se postave na određeno mjesto, okrenu prema domaćinu te započnu pjevati.⁵²

U kući u kojoj je mladić pjevaju:
*Ovdi nama kažu, ovdi nama kažu, ljeljo
Momče neženjeno, momče neženjeno, ljeljo
Il' ga vi ženite, il' ga vi ženite, ljeljo
Il' ga nama dajte, il' ga nama dajte, ljeljo
Da ga mi ženimo, da ga mi ženimo, ljeljo
Sa našom kraljicom, sa našom kraljicom, ljeljo!*

U kući gdje živi neudana djevojka pjevaju:
*Ovdi nama kažu, ovdi nama kažu, ljeljo
Seka neudana, seka neudana, ljeljo
Il' ju vi udajte, il' ju vi udajte ljeljo
Il' ju nama dajte, il' ju nama dajte ljeljo
Da ju mi udamo, da ju mi udamo, ljeljo
Za našega kralja, za našega kralja, ljeljo!*

⁵¹ Lović, I., (2012.), *Gorjanske ljelje*, Gorjani: Kulturno-umjetničko društvo „Gorjanac, str. 57.

⁵² Isto, str. 60.

Ovi stihovi upućuju sve prisutne da je došlo vrijeme da se mladi iz kuće domaćina ožene ili udaju pa bi u tom kontekstu ritual bio inicijacija za brak. Dolazak *ljelja* u takvu kuću predstavlja društvenu afirmaciju, poziv, odnosno priopćenje svim članovima zajednice da su mladić ili djevojka iz dotične kuće zreli i spremni za ulazak u brak.

No, nisu zaboravljeni ni oni mladi ljudi koji su već u braku. Tako mlada *snaša* dočekuje *kraljeve* s pripremljenim stolicama na kojima su *vankuši*, jastuci. Ispod jastuka podmetale su se kore od bundeva pa kad bi *kralj* sjeo, kora bi zvučno pukla čemu bi se svi smijali. Zato kraljice provjeravaju što je ispod jastuka da izbjegnu ovu smicalicu.⁵³

Mladost *snaši* prilagođeno pjevaju:

Ovdi nama kažu, ovdi nama kažu, ljeljo
Skoro dovedena, skoro dovedena, ljeljo
Al' je naučena, al' je naučena, ljeljo
Dvore je pomela, dvore je pomela, ljeljo
Vode je donela, vode je donela, ljeljo
Vankuše je dala, vankuše je dala, ljeljo
Kralje je čekala, kralje je čekala, ljeljo
Kralje i kraljice, kralje i kraljice, ljeljo
Lipo darivala, lipo darivala, ljeljo!

Nisu pošteđene one nevjeste koje nisu dočekale *ljelje* kako treba pa joj se isto izriče i pjesmom: ...*nije naučena...dvore ni pomela...vode ni donela*. Ako u kući nema mladih pjevaju: ...*ova kuća pusta...za nas nema društva*. Ulazi se i u dvorište seoske gospode kojima se obraćaju s poštovanjem i zahvaljuju na darovima.⁵⁴

Nakon prigodne pjesme domaćinu, *ljelje* igraju posebnu *obrednu igru*. U jednoj inačici, *obredna igra* započinje pjesmom *kraljica*: *Ustan'te se kralju, ustan'te se kralju, ljeljo*. *Kraljevi* tada kreću oko *kraljica* i iza njih se pri susretu kvrcnu sabljama. Za to vrijeme se pjeva: *Sastan'te se kralju, sastan'te se kralju, ljeljo!* Potom *kraljevi* staju na prvobitnu poziciju, a *kraljice* pjevaju: *Ajd' poigraj kralju, ajd' poigraj kralju, ljeljo!*⁵⁵

Tada se formira kolo, svirač zasnira, a djevojke zaplešu. Kolo većinom igraju samo *kraljevi*, ponekad su s njima i *kraljice*. Rjeđe *kraljice* formiraju svoje kolo unutar *kraljeva*.

⁵³ Lović, I., (2012.), *Gorjanske ljelje*, Gorjani: Kulturno-umjetničko društvo „Gorjanac str. 62.

⁵⁴ Isto, str. 63.

⁵⁵ Isto, str. 64.

Dok se pleše kolo pretežito sviraju gajdaši. Većinom se svira tzv. *šokačko kolo*, a ponekad i *Sitnoga* ili oba kola. U kolu se pjevaju razni deseterački stihovi, a dok ih pjevaju, gajdaši stanu sa svirkom.⁵⁶

Nakon što prvi *kraljevi* dođu na svoje mjesto, znak je da se sa svirkom stane i time završava službeni dio obreda u svakom dvorištu, nakon čega slijedi čašćenje. Domaćini ih nude rakijom, vinom, sokom i kolačima te ih darivaju. Darove prikupljaju dva momka, prosjaci. Od darova su dobivali novac, jaja, kobasice, slanine ili šunke. Nakon čašćenja formira se povorka te *ljelje* odlaze u druge kuće. Navečer, nakon što su se presvukle, organizira se večera i *igra* (zabava) u kući gdje su vježbale. Njima se pridružuju ostali mladi iz sela.⁵⁷

Na drugi dan Dova, *ljelje* su odlazile u druga sela. Vozile su se zaprežnim kolima, svečano uređenima. Obilazile su i po nekoliko sela. Dolasci su bili dogovoreni. Obišle bi svega nekoliko kuća. Povratkom u Gorjane, i te, druge večeri, organizirana je *igra*.⁵⁸ Na taj način obilaskom sela mladi su imali priliku međusobno se družiti i upoznati.

3.3. Narodna nošnja sudionika *ljelja*

Narodna nošnja koja se nosi za vrijeme *ljelja* razlikuje se od one koja se koristi za druge svečane i svagdanje prigode. Odjeća i obuća su se s vremenom mijenjale, uzme li se u obzir dužina trajanja ovog običaja.

Osnovne dijelove narodne nošnje djevojaka *ljelja* u Gorjanima čine *oplećak* i *krila*. Oplećci su bijele košulje s dugim i širokim rukavima izrađeni od tankog, pamučnog platna zvanog *ćenar* ili *ćenjar*. Uz vrat se stavlja *bila marama* koja se učvrsti *žučkama* i njome se prekrije prorez na prsima. Osnovu *krila* čine podsuknje ili *bile suknje* koje se upotrebljavaju kako bi *ljelje* bile što šire. Dodatak osnovnim dijelovima jesu suknja, pregač i marama. Pregač je izrađen od *teške svile na grane*. Ima ih raznih boja. Preko oplećka se stavlja marama koja ima oblik kvadrata. Nošnja je dekorirana slijedećim ukrasima: dukatima, *šalangom* – ovratnikom s dvije široke pruge koje padaju po leđima i *šticlom* – narukvicom ukrašenom bijelim perlicama.

Na noge su djevojke oblačile bijele, kupovne, pamučne čarape i obuću. Obuća se s vremenom mijenjala te nosila ovisno o modi tog doba. Najstarijom obućom za *ljelje* smatraju se *cifrane počne* ili *pantafule*, vrsta cipela izrađena od kravlje i ovčje kože i ukrašena šarenim

⁵⁶ Lović, I., (2012.), *Gorjanske ljelje*, Gorjani: Kulturno-umjetničko društvo „Gorjanac str. 65.

⁵⁷ Isto, str. 70.-71.

⁵⁸ Isto, str. 71.-72.

perlicama. Frizure su prilagođene djevojčinoj dobi. Kosa je u većini slučajeva pletena na poseban način, a takva se frizura zove *knedla*.⁵⁹

Muška je nošnja ista kao i na svim ostalim svečanim prigodama. Sastoji se od košulje ili *rubine*, prsluka ili *frosluka*, bijelih lanenih hlača ili *gaća* ili baršunastih hlača – *rajtozna*, sandala i šešira. Muškarci nemaju posebnu nošnju koju bi nosili isključivo za Duhove, vezano uz običaj *kraljice* iz razloga što obavljaju samo sporedne uloge u cijelom običaju.⁶⁰

3.4. Današnji izgled običaja

Na inicijativu Kulturno umjetničkog društva *Gorjanac* (u daljnjem tekstu: KUD *Gorjanac*) običaj *ljelja* je obnovljen 2002. Od tada se neprekidno održava svake godine. Dobiva novi naziv te ga počnu nazivati i *kraljice*. Glavne uloge imaju djevojke u dobi od 13 do 24 godine. U običaju sudjeluju i momci. Narodno ruho vrlo je slično nekadašnjem. Problem su frizure, s obzirom na kratke kose današnjih djevojaka te se koriste umjetne kose spletene u *knedlu*. Vještina izrade *kape* za *ljelje* od mladih je slabo prihvaćena pa su već izrađene *kape* i rekviziti pohranjeni u prostorijama KUD-a *Gorjanac*. *Ljelje* vježbaju pjevanje i plesanje cijele godine zbog scenskih nastupa. Ophod započinje iz Doma KUD-a *Gorjanac*. Potom se odlazi u župnu crkvu Sv. Jakova. Nakon mise igra se kolo pred crkvom, a onda odlaze kod onih domaćina koji su ih odlučili primiti. Povorka je uglavnom istog redoslijeda kao i nekada. Stolice s *vankušima* se danas priređuju u svim dvorištima, dok je zadržan raspored i redoslijed radnji u dvorištu domaćina. Također je zadržana prilagođenost pjesama koje se pjevaju. Tamburaši u dvorištima sviraju pjesme poput *Bećarca*, *Vesela je Šokadija*, *Oj, dorati*, *U mog baće*. Ponekad tamburaši zasviraju *Kolo*, *Sitno* i *Kabanicu*, kada zaplešu svi sudionici te se pridruže domaćini i ostali prisutni. Zadržavanje u dvorištima je duže nego nekada, dok cijeli običaj traje kraće te završava u poslijepodnevnim satima. Obnovljene *ljelje* odlaze iz Gorjana u Beravce 2005. i Tomašance 2011., ali ne drugog, već na prvi dan Duhova. Od 2007. u Gorjanima se održava Smotra folklora *Legenda o ljeljama*. Smotre su tematski određene. Sudjeluju društva iz ostalih mjesta koja imaju običaje slične *ljeljama* te ostale različite folklorne skupine. Ovu smotru možemo smatrati nastavkom nekadašnje tradicije kada su u Gorjane dolazile *ljelje* iz drugih mjesta.⁶¹

⁵⁹ Lović, I., (2012.), *Gorjanske ljelje*, Gorjani: Kulturno-umjetničko društvo „Gorjanac str. 28.-42.

⁶⁰ Isto, str. 43.-48.

⁶¹ Isto, str. 72.-86.

3.5. Kontinuitet običaja

U užem smislu, današnji nositelj ove baštine je KUD *Gorjanac* koje njeguje i o Duhovima održava povorku *kraljica* uz pomoć Osnovne škole, Mjesnog odbora i crkvene zajednice. Mještani rado sudjeluju u izvedbi običaja. Osobitost *kraljica* je upornost u obnovi običaja na tradicijski datum.

Primjer *kraljica* iz Gorjana potvrđuje smisao zaštite nematerijalne kulturne baštine. Njihova afirmacija u zemlji i pri UNESCO-u utjecala je na podizanje svijesti lokalne zajednice o vrijednosti njihove baštine. Zbog toga se ulažu posebni napor da se mladi educiraju i uključe u običaj kako bi sudjelovali na lokalnim i međunarodnim folklornim festivalima. Tako su 2008. *ljelje* iz Gorjana bili ponosni sudionici Međunarodnog folklornog festivala u Tokiju.⁶²

Do Drugog svjetskog rata ophodi *kraljica* u Gorjanima spontane su pojave koje se danas tumače kao ostaci inicijacija ili obredne svadbe. No, teorije do danas nisu znanstveno dokazane te je potrebno o tome vršiti nova istraživanja. U sklopu pokreta za njegovanje baštine, započinje novi život ovog običaja i srećom, najdulji kontinuitet prekida (od 1966.-2002.) još uvijek je dovoljno kratak te osigurava živu predaju običaja. No, usmena predaja nije dovoljna u suvremenim uvjetima. Važno je privući i zainteresirati mlade koji se uključuju upravo zbog pozitivne percepcije hrvatske i međunarodne zajednice. Republika Hrvatska financira istraživanja i dokumentiranje *kraljica* te nadležna ministarstva surađuju sa znanstveno – istraživačkim institutima i muzejima. Na taj način osigurana je zaštita i održavanje običaja.

Za vrijeme komunističke vladavine nakon Drugog svjetskog rata običaj je utrnuo zbog svoje vezanosti s vjerskim datumima. No, *kraljice* se sporadično održavaju i u tom vremenu, a u Gorjanima običaj se obnavljao 1960-ih godina na inicijativu i uz pomoć stručnjaka. Za *kraljice* se pretpostavlja da su pretkršćanskog podrijetla pa nisu uvijek dobrodošle ni Katoličkoj crkvi. No, u novije vrijeme *kraljice* se smatraju kulturnom baštinom osobite vrijednosti te se vezuju uz vjerski praznik Duhova. Velik poticaj oživljavanju običaja bilo je organizirano istraživanje i Međunarodna smotra folklora 2005. na kojoj je nastupalo sedam skupina *kraljica* (iz Otoka, Donjih Andrijevac, Draža i Gajića, Gorjana, Selaca Đakovačkih, Strizivojne i Borova). Skupina iz Borova predstavlja srpsku *kraljičku* tradiciju. U malim sredinama teško je okupiti dovoljan broj djevojaka, čak i organiziranom folklornom društvu, isto iz razloga smjene naraštaja plesačica. Tako i tijekom spontanog života, *kraljice* nisu

⁶² Opačić, V. J., ur. (2013.), *Blaga Hrvatske: neprocjenjiva prirodna i kulturna baština*, Zagreb: Mozaik knjiga, str. 211.

izvodile obred svake godine u svakom selu. No, nekih godina u prošlosti bilo ih je i po nekoliko skupina.⁶³

Stanovnici Gorjana među prvima nastoje da njihov običaj bude prepoznat kao kulturno dobro Republike Hrvatske, a njihovim upisom u Registar kulturnih dobara Republike Hrvatske otvoren je put i drugim *kraljicama*.

4. UMIJEĆE IZRADE DRVENIH TRADICIJSKIH DJEČJIH IGRAČAKA S PODRUČJA HRVATSKOG ZAGORJA

Drvene su igračke jedan od najprivlačnijih proizvoda narodnog rukotvorstva Krapinsko-zagorske županije. Tradicija izrade, oblikovanja i ukrašavanja koja se prenosila s generacije na generaciju, već naraštajima nije promijenjena na ovom području. Zalaganjem Ministarstva kulture, *Umijeće izrade drvenih tradicijskih dječjih igračaka s područja Hrvatskog zagorja* uvršteno je na popis svjetske baštine UNESCO-a 2009. Time je potvrđena važnost i vrijednost ovog tradicijskog umijeća na nacionalnoj i svjetskoj razini.⁶⁴

Drvene tradicijske igračke prepoznatljiv su proizvod Hrvatskog zagorja, gdje se u 19. stoljeću razvilo jedinstveno umijeće izrađivanja igračaka koje se zadržalo do današnjih dana, posebice u selima kao što su Laz Bistrički, Laz Stubički, Gornja Stubica, Tugonica, Turnišće i Marija Bistrica. Sva se sela nalaze na sjeveroistočnim padinama Medvednice na putu prema Mariji Bistrici, najvećem hodočasničkom mjestu u Hrvatskoj.⁶⁵ U navedenim se mjestima bez prekida izrađuju igračke gotovo jednake onima od prije stotinu i više godina. Osim stanovnika Hrvatskog zagorja, organiziranom izradom igračaka u Hrvatskoj bavili su se i stanovnici prigorskog sela Vidovec i sela Zelovo u Dalmatinskoj zagori. Međutim, u Vidovcu i Zelovu proizvodnja je stagnirala i naposljetku prestala, dok je u Hrvatskom zagorju jačala te dovela do prepoznatljivosti na nacionalnoj razini, ali i šire. Zahvaljujući organiziranoj izradi i prodaji, ove igračke su se prodavale u mnogim dijelovima svijeta.⁶⁶ Posebna mjesta distribucije su proštenja, svetkovine, sajmovi i tržnice te specijalizirane trgovine.

⁶³ Opačić, V. J., ur. (2013.), *Blaga Hrvatske: neprocjenjiva prirodna i kulturna baština*, Zagreb: Mozaik knjiga str. 212.-213.

⁶⁴ Biškupić Bašić, I., (2013.), *Svijet igračaka: dječje igračke iz hrvatske baštine*, Zagreb: Etnografski muzej Zagreb, str. 17.-18.

⁶⁵ Isto, str. 43.

⁶⁶ Opačić, V. J., ur. (2013.), *Blaga Hrvatske: neprocjenjiva prirodna i kulturna baština*, Zagreb: Mozaik knjiga, str. 239.

4.1. Način izrade igračaka

Drvorezbarenje je stanovnicima zagorskih sela omogućilo ostvarivanje dodatnih primanja, s obzirom se u tim selima u 19. stoljeću teško živjelo od same poljoprivrede. Drvo su od samih početaka rezbarili majstori drvorezbari, spretniji i samouki muškarci koji su i izrađivali igračke, dok su ih žene najčešće oslikavale i ukrašavale pa su se tako u posao uključivale cijele obiteljske zajednice.⁶⁷ Igračke se izrađuju od drva bukve, lipe, javora i vrbe koji rastu u neposrednoj blizini. Nakon sušenja drvo se teše te se zatim uz pomoć drvenih ili kartonskih šablona reže i oblikuje posebnim alatom. Od alata za rezanje koriste se oštri nožići ili *špički*, blanjaju se mabljom ili *obručnjakom*, dube se *strukom*, a radi se na klupi ili *kusi* i stolarskom stolu ili *hoblipanku*.⁶⁸ Premda se u početnoj fazi izrade danas već koriste i strojevi za grublju obradu, ipak se svaki dio i dalje dorađuje ručno, oblikuje nožićem, pili, sastavlja čavlicima i ljepljom te maštovito oslikava na način koji se prenosi iz generacije na generaciju. S obzirom da su proizvod ručnog rada, ne postoje dvije identične igračke, već je svaka unikatna.⁶⁹

Posebnu prepoznatljivost igračkama daju boje i ornamentika. U početku su se boje kojima su se igračke premazivale dobivale od korijena i listova šumskih biljaka. Tako se žuta boja dobivala od bazge i žutikovine. Pojava kupovnih boja pridonijela je jednostavnijem načinu bojenja. U novije doba, proizvođači su se morali prilagoditi novim uvjetima na tržištu te strožim zakonima pa su prilikom oslikavanja počeli koristiti ekološke boje.⁷⁰ Kao podlogu najčešće rabe vesele i žive boje - crvenu, žutu ili plavu boju koje oslikavaju cvjetnim i geometrijskim ukrasima.

4.2. Vrste drvenih igračaka

U razdoblju od 1930-ih do 1950-ih izrađivalo se oko sto i dvadeset različitih igračaka. Danas ih se izrađuje tek pedesetak, s motivima iz prirode ili svakodnevnog života. Tako postoje raznovrsne svirale, tamburice, životinje i uporabni predmeti.⁷¹

U početku su se izrađivale svirale – *žveglice*. Ukrašavalo ih se paljenjem drvene površine usijanom željeznom šipkom, čime su se dobivale šare na instrumentu. Njihova ponuda se povećavala i izrađivale su se svirale u obliku pijetla – *kokotička*, ptice – *ftičeka*,

⁶⁷ Opačić, V. J., ur. (2013.), *Blaga Hrvatske: neprocjenjiva prirodna i kulturna baština*, Zagreb: Mozaik knjiga, str. 239.

⁶⁸ Biškupić Bašić, I., (2013.), *Svijet igračaka: dječje igračke iz hrvatske baštine*, Zagreb: Etnografski muzej Zagreb, str. 45.-46.

⁶⁹ Isto, str. 44.

⁷⁰ Isto, str. 43.-44.

⁷¹ Opačić, V. J., ur. (2013.), *Blaga Hrvatske: neprocjenjiva prirodna i kulturna baština*, Zagreb: Mozaik knjiga, str. 240.-241.

ribe, čekića – *kladivca*, pištolja – *repetirke*, violončela – *bajseka*, te trubice – *trubentice*. Najčešće se oslikavaju crvenim bojama. Posebna je bila svirala dugačka i do pola metra koja je imala dvije funkcije: služila je kao pomagalo pri hodanju do svetišta, ali i kao glazbeni instrument – igračka jer se na vrhu štapa nalazila svirala u koju se puhalo. Danas je još samo rijetki znaju lijepo izraditi, a da pritom sačuvaju uporabnu i estetsku namjenu.⁷²

Potražnja i interes za sviralama potaknuo je rukotvorce da prošire svoju ponudu. Počinju izrađivati konjiće raznih veličina kojima dodaju grivu i rep od krzna. Oslikavaju ih crnom bojom, a ukrašavaju crvenom i bijelom. Pored njih, rade i konjske zaprege, jednopreg, dvopreg, četveropreg, mljekarska kola s konjem, konje i kola za sjeno, volovske zaprege, magarce koji su svi mobilni s obzirom da su uglavnom pričvršćeni na postolje s kotačićima. Često su konjići pričvršćeni na obla postolja, što im omogućuje njihanje. Još jedan način na koji se stvara pokretna igračka sastoji se u tome da se noge paralelno pričvršćenih konjića povežu zakrivljenom osovinom koja je povezana s dva prednja kotačića. Na taj način, kada se igračka pomiče po tlu, kotačići se okreću, a konjići se naizmjenično pomiču gore – dolje čime se dobiva iluzija konja u pokretu. Ponuda se prilagođava i gradskoj djeci pa se tako izrađuju i igračke automobili, kamioni, zrakoplovi, tramvaji i vlakovi. Zanimljiva je izrada dječjeg namještaja poput stolova, stolica, ormara, kreveta i zipki u raznim veličinama. U praćenju modnih trendova sve je veća upotreba i ružičaste boje.⁷³

Vjerojatno najpoznatija drvena igračka, prikazana na slici 3., opisanog mehanizma vrtnje kotača pomoću kojeg se ostvaruje pokret je ptica ili leptir – *klepetaljka* koja lupa krilima, tj. klepeće dok je dijete gura uz pomoć kotačića i štapa na koji je pričvršćena. Na isti način napravljene su i igračke poput plesača koji se vrte i plešu, vrtuljka – *ringišpila*, konja skakača i konjića – *škrebetalka*. Jedinstvene su po tome što omogućuju razvoj djeteta u najranijoj dobi.⁷⁴

⁷² Biškupić Bašić, I., (2013.), *Svijet igračaka: dječje igračke iz hrvatske baštine*, Zagreb: Etnografski muzej Zagreb, str. 43.-44.

⁷³ Isto, str. 46.

⁷⁴ Isto, str. 44. i 46.

Slika 3. : „Klepetaljka“

(Izvor: <http://muzejvirovitica.hr/vijesti/713/>)

Dječje igračke tamburice, odnosno glazbeni instrumenti (male, srednje i velike bisernice, dangubice i brač) po svojoj izradi poznate su isključivo u Tugonici, a identičan načina rada prenio se i u selo Turnišće. Prema kazivanju majstora, izrada tamburica nije nimalo jednostavna. Obuhvaća proces od nekoliko faza: odabir drveta, sječu, sušenje, tesanje, piljenje, crtanje, dubljenje, lijepljenje, poliranje, oslikavanje, izrezivanje, stavljanje pragova i žica te ugađanje instrumenta kao gotova proizvoda. Uobičajeno je da prilikom prodaje instrumenta majstor na kraju i zasvira. Za izradu se koriste johino (jalšino) i bukovo drvo, čijom obradom nastaju dijelovi tamburice poput tijela, vrata, gornjeg dijela vrata, klinova za napinjanje žica, konjica i žica. Tamburice se oslikavaju na način koji se uvriježio prije više od stotinu godina u Tugonici. Stražnja i bočne stranice glazbala oslikavaju se žutom bojom, a rubovi i vrat crnom. Prednji dio je neobojen i oslikan je biljnim motivima poput cvijeta ili cvjetne grančice. Iako se radi samo o dječjim igračkama, ova glazbala imaju vrlo kvalitetan zvuk pa su mnogu djecu potaknula da nastave svirati u tamburaškim zborovima.⁷⁵

4.3. Muzeji kao čuvari tradicijskih umijeća

Jedna od važnijih uloga muzeja pri očuvanju igračaka i tradicijskog umijeća njihove izrade jesu održavanje izložaba i provođenje edukativnih radionica. Najvažniji je Etnografski muzej u Zagrebu koji kontinuirano izlaže, obrađuje i prikuplja igračke na terenu te

⁷⁵ Biškupić Bašić, I., (2013.), *Svijet igračaka: dječje igračke iz hrvatske baštine*, Zagreb: Etnografski muzej Zagreb, str. 69.-70.

dokumentira njihovu izradu. Kao jedan od najstarijih čuvara i promicatelja hrvatske narodne baštine, Etnografski muzej u Zagrebu kroz šest je mjeseci, u razdoblju od 2012. – 2013., bio domaćin brojnim događanjima i izlozbama, od kojih je središnja izložba *Dječje igračke iz hrvatske baštine*. Autori izložbe nastojali su publici, a posebice djeci, približiti raznolikost motiva i materijala od kojih su igračke izrađene, način izrade, upoznati ih s poviješću te potaknuti na buđenje svijesti o baštini i njezinoj vrijednosti. Značajan dio izložbe činila je i multimedijaska prezentacija izrade igračaka s dokumentiranim prikazima njezinih izrađivača.⁷⁶

Također su od velike važnosti i Muzeji Hrvatskog zagorja koji aktivno djeluju u Kumrovcu i Gornjoj Stubici. Za igračke Hrvatskog zagorja skrbi Centar za tradicijske vrijednosti i obrte u Kumrovcu, a unutar Hrvatske ove su igračke svrstane na listu zaštićenih dobara nematerijalne baštine u registru kulturnih dobara Republike Hrvatske. Muzej *Staro Selo* Kumrovec u sačuvanom ambijentu tradicijske arhitekture oživljava majstorsku radionicu igračaka, a u njoj izradu stalno demonstriraju proizvođači igračaka. Još od 1975. Muzej seljačkih buna provodi projekt pod nazivom *Sajam zagorskog suvenira* koji je prerastao u veliku smotru tradicijskih proizvoda. Otvaraju se i muzejske suvenirnice, mjesta gdje su tradicijski obrtnici, ponajviše izrađivači igračaka, u mogućnosti prodavati svoje proizvode tijekom cijele godine. Od posebne su važnosti i brojni tradicijski događaji na kojima posjetitelji mogu izravno komunicirati s proizvođačima i naučiti mnogo o izradi igračaka.⁷⁷

4.4. Igračke kao suveniri s hodočašća

Pojavom globalizacije, urbanizacije i industrijalizacije u 20. stoljeću promijenio se život na selu. Moderne i jeftinije industrijske igračke gotovo su istisnule uporabu drvenih, ručno izrađenih domaćih igračaka Hrvatskog zagorja te se smanjila njihova ponuda. Mlađe generacije nisu pokazivale interes za usvajanjem vještina svojih predaka, već su odlazile u gradska središta kako bi lakše i bolje osigurali svoju egzistenciju. Usprkos svemu, izrada igračaka se uspjela održati u selima Hrvatskog zagorja zahvaljujući upornosti pojedinaca i ljubavi kojom su radili taj posao.⁷⁸ Blizina Marije Bistrice, hodočasničke meke, dodatno je pridonijela opstojnosti zanata izrade igračaka. Svi hodočasnici Marije Bistrice rado se zaustavljaju kako bi se s hodočašća vratili s originalnim suvenirom koji uveseljava najmlađe naraštaje. Tako se ovdje hodočašće k Mariji Bistrici nadopunjuje s iskonskim zanatom izrade

⁷⁶ Biškupić Bašić, I., (2013.), *Svijet igračaka: dječje igračke iz hrvatske baštine*, Zagreb: Etnografski muzej Zagreb str. 7.

⁷⁷ Opačić, V. J., ur. (2013.), *Blaga Hrvatske: neprocjenjiva prirodna i kulturna baština*, Zagreb: Mozaik knjiga, str. 244.

⁷⁸ Isto, str. 244.

igračaka, a tržište za plasman igračaka je osigurano. Sve to motivira mlađi naraštaj da se uključi u edukaciju, izradu i prodaju. Zadatak je lokalne i šire zajednice sačuvati ove prakse, čime se čuva i specifični identitet ovoga kraja.

5. MEDIČARSKI OBRT NA PODRUČJU SJEVERNE HRVATSKE

Medičarski proizvodi obuhvaćaju proizvode od tijesta i meda i predstavljaju vrstu kolača. Kako samo ime kazuje, obrtnici medičari koriste med kao glavni sastojak svojih proizvoda od tijesta, a najpoznatiji proizvod su licitari. Licitari su kolači od tijesta s medom, obojani voćnim bojama i ukrašeni šećernom smjesom.

Medičarski obrt prepoznatljiv je na teritoriju sjeverne Hrvatske, gdje tridesetak medičara djeluje na području trinaest županija. Najviše ih ima na sjeverozapadu, u Hrvatskom zagorju, u hodočasničkom mjestu Mariji Bistrici. Ostali gradovi poznati po tradiciji izrade medičarskih proizvoda su Karlovac, Samobor, Zagreb, Bjelovar, Koprivnica, Sisak, Varaždin, Virovitica, Slavonski Brod, Našice, Osijek, Vinkovci, Đakovo i Donji Miholjac.⁷⁹

Originalan način izrade i oslikavanja licitara čini ih autohtonim hrvatskim suvenirima. Uz prijašnju uporabnu, danas su dobili novu, simboličnu ulogu povezanu s hrvatskim identitetom.

5.1. Tradicija izrade

Umijeće izrade medičarskih proizvoda ima višestoljetnu tradiciju. Datira iz 16. i 17. stoljeća, razdoblja srednjeg vijeka, kada su se izrađivali u europskim samostanima. U Hrvatsku je vještina izrade došla iz istočno-alpskih krajeva i prerasla u obrt. Obrtnici su se doseljavali na poziv hrvatsko – ugarskih kraljeva te sa sobom nosili tajne zanata iz drugih europskih zemalja. Medičarski obrt je obiteljska tradicija, uči se u obitelji i djeca najčešće nasljeđuju roditelje te nastavljaju obiteljsku tradiciju. Nekada su se njime bavili muškarci, a tek u 20. stoljeću uključuju se i žene.⁸⁰

5.2. Medičarsko – svjećarski obrt

Osim licitara koji su najatraktivniji i najpoznatijeg proizvoda – licitarskog srca, prikazanog na slici 4., ostali proizvodi su medenjaci, krunice (ogrlice od tijesta s križićem) te bomboni, koji su jestivi. Osnovni sastojci za izradu licitara su isti kod svih medičara. To su

⁷⁹ Opačić, V. J., ur. (2013.), *Blaga Hrvatske: neprocjenjiva prirodna i kulturna baština*, Zagreb: Mozaik knjiga, str. 203.

⁸⁰ Isto, str. 203.-204.

med, šećer, voda, salakalij, brašno i jaja.⁸¹ U proizvode se ubrajaju i napici od meda: medica i gvir. Ova pića karakterističan su medičarski proizvod i piju se u ljetnim mjesecima rashlađena ledom. Nude se na proštenjima. Osnovni sastojci napitka su med iz saća i voda. U gvir se dodaje i hmelj kao konzervans, što stvara gorak opori okus, dok je medica slađa i piju je djeca. Ovaj napitak pije se uvijek svjež.⁸²

Slika 4.: „Licitarsko srce“

(Izvor: <https://www.pinterest.com/pin/514043744942742836/>)

Medičarski obrt povezan je i s izradom svijeća i zavjetnih voštanih darova. To su proizvodi od voska ili parafina. Vosak je služio za izradbu svijeća, a danas se koristi i parafin. Svijeće se izrađuju uz pomoć željeznog kolotura s kukicama, kalupa ili stroja (tunkerica). Koriste se kalupi raznih oblika, *štekeri*, posebna mala kliješta kojima štipaju, *cvikaju*, zagrijanu svijeću. Svijeće mogu biti raznih oblika. Najdeblje su svijeće za oltar, vrlo teške i lijepo ukrašene. Kako je osnovni sastojak proizvoda navedenih obrta medeno saće, čijim se izdvajanjem dobiva vosak, medičari su se udruživali sa svjećarima zbog prirode tehnološkog postupka, a često je isti obrtnik i medičar i svjećar.⁸³

⁸¹ Opačić, V. J., ur. (2013.), *Blaga Hrvatske: neprocjenjiva prirodna i kulturna baština*, Zagreb: Mozaik knjiga, str. 204.

⁸² Muraj, A. i Vitez, Z., ur. (2001.), *Hrvatska tradicijska kultura: na razmeđu svjetova i epoha*, Zagreb: Barbat naklada, str. 196.

⁸³ Isto, str. 195. i 197.

5.3. Postupak izrade i motivi ukrašavanja

Svaki medicar ima svoje tajne izrade koje se čuvaju kao i način ukrašavanja. Postupak izrade zahtijeva vještinu, brzinu i maštovitost majstora. Danas većina medicara i svjećara slijedi tehnološki napredak te se uvode novi strojevi koji olakšavaju težak posao, no i dalje je osnovni postupak izrade ostao isti. Radi se ručno, svaki proizvod od tijesta i od voska majstor obrađuje sam. Za izradu licitara koristi se raznovrsni alat. Najvažniji su *šteheri*, tj. kalupi za željene oblike. Nekada su bili drveni, a danas su metalni. Slijedi postupak oblikovanja, pečenja, sušenja te nanošenja osnovne, crvene boje, koja je jestiva, a potom ukrašavanje. Tu do izražaja dolazi vještina majstora. Motivi su raznoliki – srca, lutke, konjići te manji licitari za ukrašavanje božićnih drvca (srca, trešnje, lutke, cipele, gljive, zvjezdice, torbice i drugo).

Na licitarska srca često se lijepo sličice, ljubavne poruke ili ogledalca. Srca, koja su glavni motiv, uvijek su crvena s ružičastim i žutim cvjetovima, listovima i obrubljena viticama bijele boje. U sredini je zrcalo, a ispod njega tekst, tzv. *verzli*. Srca si najčešće daruju zaljubljeni.⁸⁴

5.4. Medičarski proizvodi kao simbol nacionalnog identiteta

Medičarski obrtnici svjesni su da su čuvari i prenositelji tradicije. Njihovi proizvodi nisu više simbol samo lokalnog, već prerastaju u simbol nacionalnog identiteta. Ovaj tradicijski obrt kao nematerijalna baština plasiran je kao turistička ponuda, kao suvenir nacionalnog identiteta.

Danas se obrtnici, potaknuti potražnjom, sve više povezuju pa se nadopunjuju u vještinama pečenja, oslikavanja, maštovitosti izrade motiva. Svoje proizvode medicari plasiraju na proštenjima vezanima uz crkvene blagdane i na sajmovima te u specijaliziranim trgovinama. Proštenja i novogodišnji sajmovi glavne su prigode za plasman proizvoda. Afirmacijom ovog proizvoda, mjesta distribucije sve su brojnija (muzejske suvenirnice, tržnice, zračne luke).⁸⁵

Edukativne radionice organiziraju se od strane škola, muzeja i kulturnih centara. Dobar primjer predstavljanja obrta je Medni bar Brlečić u Mariji Bistrici gdje se predstavlja medičarski i svjećarski obrt. Tu su izloženi alati i prikaz izrade pojedinih proizvoda. Posjetitelji mogu sami sudjelovati u proizvodnji, degustirati i kupiti proizvode.

⁸⁴ Opačić, V. J., ur. (2013.), *Blaga Hrvatske: neprocjenjiva prirodna i kulturna baština*, Zagreb: Mozaik knjiga, str. 204.

⁸⁵ Isto, str. 205.-206.

Na prijedlog stručnjaka 2007. medičarski obrt s područja sjeverozapadne Hrvatske i Slavonije uvršten je u Registar kulturnih dobara Republike Hrvatske na Popis zaštićenih nematerijalnih kulturnih dobara.⁸⁶

Opstojnost ovog obrta na tržištu i duga tradicija umijeća izrade licitara dovela su do toga da je obrt prepoznat kao simbol nacionalnog identiteta, kao autohtoni hrvatski suvenir, a 2010. uvršten je u UNESCO-ov Reprezentativni popis nematerijalne kulturne baštine čovječanstva.

6. ČIPKARSTVO

Čipka je po definiciji, samostalan, šupljikav, ručni rad od lanenih, pamučnih, svilenih, agavinih, srebrnih i zlatnih niti. Čipkarstvo kao posebna vještina tekstilnog rukotvorstva nastaje u Europi za vrijeme renesanse, kada bijela platnena tkanina postaje dominantna na pojedinim dijelovima muške i ženske odjeće. Upravo tu čipka nalazi svoje mjesto i nadopunjuje ili zamjenjuje vezeni ukras.⁸⁷

Dvije su tehnike izrade: šivanje iglom (šivana čipka) i preplitanje pomoću batića (čipka na batiće).⁸⁸ Način izrade je ovisio o utjecajima kulturnih krugova. Pod utjecajem mediteranskog kulturnog kruga na Sredozemlju pa i uz obalu Jadranskog mora nastaje čipka na iglu, dok pod utjecajem zapadne i srednje Europe u kontinentalnoj Hrvatskoj nastaje čipka na batiće.⁸⁹

Razliku između čipkarstva europskih zemalja i onog u Hrvatskoj čine njezini stvaratelji. U Europi su to žene iz crkvenih redova, građanke te plemkinje, a Hrvatskoj je to u rukama seoskih žena u manjim ruralnim sredinama unutar seoskog gospodarstva.⁹⁰ One čipke izrađuju kao dio tradicijske odjeće ili za prodaju kao izvor dodatne zarade.⁹¹

Čipkarstvo se u Hrvatskoj javlja istodobno kao i u susjednim zemljama Europe, no dolazi do razlika u tehnološkim i likovnim karakteristikama tijekom razvoja. U Hrvatskoj je sačuvana rudimentarnost izrade i vjernost izvornom kanonu. To hrvatsku čipku izdvaja i čini je posebno vrijednom u odnosu na onu europsku. Dakle, razvitak čipkarstva u Hrvatskoj prepoznajemo kao dio tradicijske kulture, odnosno etnografske baštine. Izrađuju se ukrasi na

⁸⁶ Opačić, V. J., ur. (2013.), *Blaga Hrvatske: neprocjenjiva prirodna i kulturna baština*, Zagreb: Mozaik knjiga, str. 206.

⁸⁷ Eckhel, N., (2012.), *Pohvala ruci: čipkarstvo u Hrvatskoj*, Zagreb: Etnografski muzej Zagreb, str. 7.

⁸⁸ Isto, str. 7.

⁸⁹ Isto, str. 28.

⁹⁰ Isto, str. 27.

⁹¹ Opačić, V. J., ur. (2013.), *Blaga Hrvatske: neprocjenjiva prirodna i kulturna baština*, Zagreb: Mozaik knjiga str. 228.

dijelovima ženske tradicijske odjeće, a izrada čipke često poprima oblik obrtničke proizvodnje.⁹²

Kako je hrvatski prostor kroz povijest često bio pod vlašću drugih europskih zemalja, radovi hrvatskih čipkarica su nerijetko bili prikazani kao „venecijanski“, „talijanski“ ili „austrijski“.⁹³

Danas u Hrvatskoj postoje tri glavna središta izrade čipke s dugom tradicijom. To su grad Pag s čipkom na iglu, grad Hvar s čipkom od agave te Lepoglava u Hrvatskom zagorju s čipkom na batiće. Kontinuitet treba zahvaliti čipkarskim tečajevima i školama s kraja 19. i početkom 20. stoljeća koje traju do kraja Drugoga svjetskog rata te zatvorenosti reda benediktinskog samostana na Hvaru.⁹⁴

Najznačajnija potvrda čipkarstva o Hrvatskoj nalazi se u spisima Senata Dubrovačke Republike iz 15. stoljeća, gdje se spominje tehnika *point de Raguse* koja konkurrira francuskoj čipki, zatim alba (misna košulja) iz samostana Drid na Čiovu iz 16. stoljeća te albe iz franjevačkog samostana na Hvaru iz 16. i 17. stoljeća i zbirke čipka u benediktinskom samostanu u Zadru iz 17. i 18. stoljeća.⁹⁵

Poduka u čipkarstvu i u Europi i Hrvatskoj provodila se jedinstvenim programima. Od utjecaja je bilo djelovanje Središnjeg čipkarskog tečaja (Zentralspitzenkurs) u Beču od 1879. do 1918. na području srednje Europe pa i Hrvatske. Tu se obrazuje nastavni kadar, izdaju se priručnici i nacrti za izradu čipke. U Europi čipka doživljava niz likovnih transformacija slijedom stilskih razdoblja. U Hrvatskoj su se ipak zadržali osnovni oblici vezani uz vrijeme nastanka u renesansi.⁹⁶

6.1. Paška čipka

Paška čipka jedinstvena je umjetnička rukotvorina, simbol upornosti i snage, vjere i ljubavi prema tradiciji što je paške čipkarice njeguju od svojih najranijih dana. Riječ je o samostalnom šupljikavom ručnom radu od bijelih končanih niti koji se uz pomoć igle izrađuje u gradu Pagu.⁹⁷

⁹² Opačić, V. J., ur. (2013.), *Blaga Hrvatske: neprocjenjiva prirodna i kulturna baština*, Zagreb: Mozaik knjiga, str. 230. i 231.

⁹³ Eckhel, N., (2012.), *Pohvala ruci: čipkarstvo u Hrvatskoj*, Zagreb: Etnografski muzej Zagreb, str. 30.

⁹⁴ Isto, str. 27.

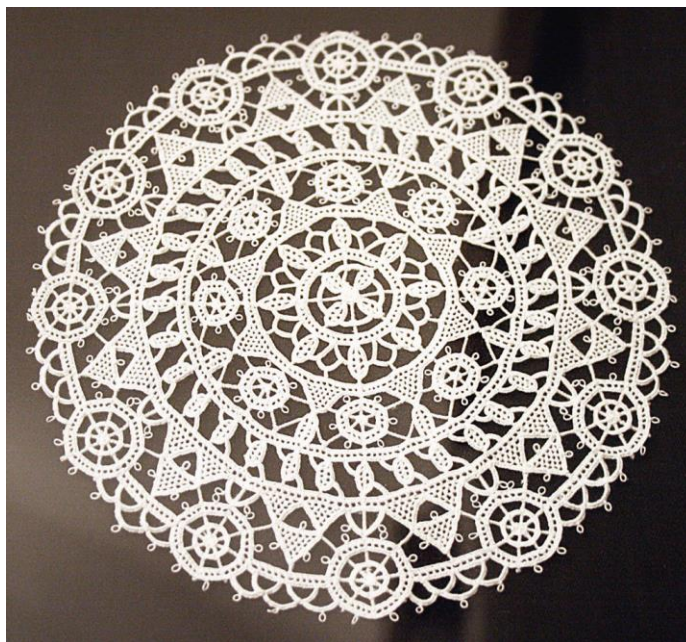
⁹⁵ Isto, str. 28.

⁹⁶ Isto, str. 30.-32.

⁹⁷ Portada, J., (2010.), *Cvijet kamena: priča o paškoj čipki*, Pag: Centar za kulturu i informacije, str. 10. i 13.

Paška čipka, prikazana na slici 5., izrađuje se na manjem ispunjenom polukružnom jastuku, potreban je iscrtan polupredložak te igla s bijelim koncem i vješte ruke. Predložak se fiksira na jastuk i po njemu se koncem izvuče raster paukove mreže.

Slika 5.: „Paška čipka“

(Izvor:https://hr.wikipedia.org/wiki/Pa%C5%A1ka_%C4%8Dipka#/media/File:Pa%C5%A1ka_%C4%8Dipka.JPG)

Kod čipke na iglu zadržani su izvorni oblici, to je oblik prvotne retičele (mrežice) i gotička geometrizationa motiva. Prvotna retičela nastaje tako da se u platnu ureže kvadratna praznina te se taj prostor spaja nitima tzv. paukove mreže koje povezuje nasuprotne polovice i križaju se u sredini. Počevši od sredine, iglom i koncem se, oslanjajući se na krakove mreže, izrađuju sitni motivi ukrasa geometrijskih uzorka, raspoređeni unutar koncentričnih krugova zadanog predloška.⁹⁸

Takve primjere nalazimo na platnenim dijelovima tradicijske odjeće na cijelom Jadranu do kraja 19. stoljeća i potvrdu tumačenja da je izrada čipke na iglu autohtono kulturno dobro koje osnove ima u vještinama bijelog veza: *izrizu*, *raspletu* i *pripletu*. Ove značajke su se u Pagu održale do danas. Dodatak ženskih košulja na prsima i pokrivalo za glavu sadrži ukras *paški teg* – izveden bodom šivane čipke u obliku prvotne retičele. Lingvisti su zabilježili nazive pojedinih motiva: *gusta i retka ročelica*, *pogačica*, *sunašce*, *listacić*,

⁹⁸ Eckhel, N., (2012.), *Pohvala ruci: čipkarstvo u Hrvatskoj*. Zagreb: Etnografski muzej Zagreb, str. 56.

mendulica, dupli i unjeli kolumbar, pekica i zupčić. Izrađuje se crkveno ruho, stolnjaci, tabletići, rupčići i ukrasi za dijelove odjeće.⁹⁹

Kad su prestale djelovati škole i radionice, čipkarstvo u Pagu stagnira. Godine 1998. osnovana je Udruga paških čipkarica „Frane Budak“, a 2010. održan je Međunarodni festival čipke.¹⁰⁰

6.2. Legenda o paškoj čipki

Kada se priča o ljepoti paške čipke, prepričava se i davno ispričana legenda o mladom paru Jeleni i Dragomiru s Paga. Njihovoj sreći na put je stala zla čarobnica Marena. Ona je zavodila pristale mladiće pa je tog ljeta došla u Pag i primijetila Dragomira. Pokušala ga je zavesti, a nakon tri pokušaja i Dragomirovog odbijanja, Marena se rasrdila i čarolijom ga pretvorila u pauka. Napravila mu je dom od najljepše paučine. Sve to promatrala je Zora, prijateljica ljubavnika kojoj čarolije nisu bile strane. Ona je uputila Jelenu kako da spasi Dragomira, rekavši joj da je Dragomir spleten u paučini te da mora napraviti nešto ljepše od onog što je napravila čarobnica. U tome da će joj pomoći Mjesec, i tako je i bilo. Po uputi Jelena je uzela konac i provukla ga kroz ušicu igle. Napravila je jastučić, na njega postavila platno i iglom kroz platno provodila konac. Dok je to radila Mjesec ju je nadahnuo. Nakon 15 dana svoj rad iznijela je pred Sunce. Sunce je jače zasjalo prepoznavši ljepotu Jeleninog rada, Marenine čarolije je nestalo i Dragomir je bio spašen. Čuvši za to, sve djevojke su od Jelene naučile izrađivati ovaj lijep ručni rad. Zora je čipki darivala vječnu svježinu, a Mjesec nježnost i ljepotu. Tako je, zahvaljujući snazi ljubavi, nadi i vjeri nastala paška čipka.¹⁰¹

6.3. Lepoglavska čipka

Lepoglavska čipka na batiće rudimentarne je izrade i izrađuje se pomoću valjkastog tvrdog jastuka i malih drvenih batića kojih je uvijek paran broj i koji se isprepliću i stvaraju uže ili šire trake koje se pribadačama pričvršćuju uz konture iscrtanog motiva. Izrađuju se čipkaste vrpce kao ukras platnene tradicijske odjeće i posoblja. Kao materijal koristi se gruba konopljina i lanena nit ili konac tvorničke izrade. Lepoglavsku čipku karakterizira relativno gruba struktura. U ornamentici je istaknuta geometrija i stilizacija cvjetnih motiva. Vjeruje se da su pavlinski svećenici 1400. u Lepoglavu donijeli vještinu izrade čipke na batiće, što je prihvatilo lepoglavsko stanovništvo. Njima je to bio dodatan izvor zarade. Izrađuju se

⁹⁹ Eckhel, N., (2012.), *Pohvala ruci: čipkarstvo u Hrvatskoj*. Zagreb: Etnografski muzej Zagreb, str. 51.-52.

¹⁰⁰ Isto, str. 48.

¹⁰¹ Portada, J., (2010.), *Cvijet kamena: priča o paškoj čipki*, Pag: Centar za kulturu i informacije, str. 6.-8.

tabletići, modni detalji. Banovinska čipkarska škola koja djeluje u prvoj polovici 20. stoljeća zaslužna je za održavanje tradicije do današnjih dana. Od nastavnika posebice se isticala Danica Brösller koja se vodila praksama europskih čipkarskih škola te unosila elemente ukrasa s područja cijele Hrvatske. Time je lepoglavska čipka dobila poseban izgled.¹⁰² Prevladavaju sljedeći motivi: *rože, makove rože, tulipan, jaglac, ružin ili hrastov list, žir i grozdek te ptica, leptir, kiflek, zafrkač* i slično. Potrebno je poduzeti određene mjere da tradicija na zamre pa je tako osnovano čipkarsko društvo „Danica Brösller“, Zadruga lepoglavske čipke te se od 1997. održavaju festivali čipke u Lepoglavi.¹⁰³

6.4. Hvarska čipka

Hvarska čipka od agave ili sunčana čipka već iz naziva upućuje da motiv ukrasa podsjeća na sunčeve zrake. Po jednoj teoriji nastanka, način izrade potječe iz Južne Amerike gdje raste kaktus agava (*Agave American*), od čijih vlakna žene izrađuju čipku. Tehnika izrade prenosi se na Tenerife, a potom u Španjolsku. Po drugoj teoriji, čipka je nastala na Tenerifima pa se potom proširila u Južnu Ameriku. U Hrvatskoj je nalazimo polovicom 19. i početkom 20. stoljeća pod nazivom čipka od agave. Ovo je najmlađa tradicija čipkarstva, a javlja se u benediktinskom samostanu u Hvaru. U privatnim školama i u sklopu samostana postoji poduka u ručnom radu iz čipkarstva. Značaj se daje izradi sunčane čipke od agave. Posebnim postupkom obrade niti se dobivaju iz sredine svježih listova agave, bijele su boje, prilično tanke, a potrebna je maštovitost kako bi se izradili ukrasni podlošci. Svaki je primjerak unikat, a namjena je isključivo ukrasna.¹⁰⁴

Prema tehnici rada, razlikujemo čipku tenerifa, zatim tenerifa s mreškanjem i vezenje na mreži. Tenerifa se radi tako da se na čvrstom kartonu načini podloga u obliku zrakaste mreže. Zatim se jednom niti uz pomoć igle, oko niti podloge isprepliću različiti geometrijski oblici. Kod tenerife s mreškanjem i mreškanja u krug posebnom iglom poput one za pletenje mreže, niti se prebacuju preko okruglog štapića i dobivaju se redovi malih, duguljastih okanaca. Nizanjem okanaca kružno se nastavlja plesti željeni podložak unaokolo sredine izrađene tehnikom tenerife. Treći način je vezanje iglom na prethodno izrađenoj mreži malih kvadratnih otvora, napetoj na posebnom okviru.¹⁰⁵

¹⁰² Eckhel, N., (2012.), *Pohvala ruci: čipkarstvo u Hrvatskoj*, Zagreb: Etnografski muzej Zagreb, str. 82., 75. i 78.

¹⁰³ Opačić, V. J., ur. (2013.), *Blaga Hrvatske: neprocjenjiva prirodna i kulturna baština*, Zagreb: Mozaik knjiga str. 237.

¹⁰⁴ Eckhel, N., (2012.), *Pohvala ruci: čipkarstvo u Hrvatskoj*, Zagreb: Etnografski muzej Zagreb, str. 99.-100.

¹⁰⁵ Isto, str. 103.

Izrada ovih čipaka vezana je samo uz prostor samostana u gradu Hvaru. Nove redovnice obučavaju u poslovima izrade čipke koje postaju traženi suvenir te su značajan dio hrvatske kulturne raznolikosti.

6.5. Paška čipka kao kulturno dobro

Godine 2005. Ministarstvo kulture Republike Hrvatske utvrdilo je pašku čipku nematerijalnim kulturnim dobrom te je upisana u Registar kulturnih dobara Republike Hrvatske kao zaštićeno kulturno dobro. Ona je svojom pojavom vezana za benediktinski samostan sv. Margarite u Pagu. Po vrijedećim kriterijima, predstavlja remek – djelo kreativnog ljudskog genija. Traje u kontinuitetu od vremena renesanse, od 16. stoljeća do danas. Paška čipka nije se mijenjala od vremena nastanka sve do kraja 19. stoljeća. Stvarana je u neiscrpnom bogatstvu oblika. Najveće priznanje dobila je 2009. kada je uvrštena na Reprezentativnu listu nematerijalne kulturne baštine čovječanstva zajedno s hvarskom i lepoglavskom čipkom. Ovo priznanje ne bi bilo moguće bez zalaganja benediktinki i Udruge čipkarica jer je uvjet da se tradicija šivanja paške čipke održi. Za to su također zaslužne generacije Paškinja koje su svoje znanje prenosile na mlađe.¹⁰⁶

7. SINJSKA ALKA

Sinjska alka stara je hrvatska viteška igra, konjičko natjecanje koje se od 1715. svake godine početkom kolovoza tradicionalno održava u Sinju, u Cetinskoj krajini, u čast pobjede sinjskih vitezova nad turskim osvajačima. Radi se o viteškom turniru u kojem natjecatelji, jašući na konjima i s kopljem u ruci, gađaju željeznu metu, alku, ovješenu iznad alkarskog trkališta. Naziv turnira potječe od turske riječi *halka*, što označuje obruč, prsten, metu u viteškoj igri Sinjskoj alki.

Izrazito lokalna obilježja ove manifestacije s vremenom su prerasla u prepoznatljivost na nacionalnoj razini, o čemu svjedoče brojni arhivski dokumenti, novinski članci i različiti prilozi s područja književnosti te likovne i glazbene umjetnosti.¹⁰⁷ Danas je riječ o jednom od najspektakularnijih oblika hrvatske kulturne baštine koji privuče čitavu Cetinsku krajinu i brojne turiste.¹⁰⁸

¹⁰⁶ Portada, J., (2010.), *Cvijet kamena: priča o paškoj čipki*, Pag: Centar za kulturu i informacije, str. 133.-137.

¹⁰⁷ Horvat, R., ur. (2015.), *Leksikon Sinjske alke*, Zagreb: Matica hrvatska, Sinj: Viteško alkarsko društvo, str. 34.

¹⁰⁸ Opačić, V. J., ur. (2013.), *Blaga Hrvatske: neprocjenjiva prirodna i kulturna baština*, Zagreb: Mozaik knjiga, str. 271.

Sinjska alka je po svojim formalnim karakteristikama slična natjecanjima u gađanju koluta, obruča ili prstena koja su se razvijala u pojedinim dijelovima zapadne Europe. Danas se, uz Sinjsku alku, još samo u Barbanu održava *Trka na prstenac*, obnovljena 1976. nakon gotovo tri stoljeća neizvođenja.

7.1. Pravila održavanja natjecanja

Najstariji do danas sačuvan pisani pravilnik – Statut, potječe iz 1833. Sastoji se od 11 poglavlja i 51 članka. Sastavljen je na talijanskom jeziku, tada službenom administrativnom jeziku u Dalmaciji, pod nazivom *Statuti della giostra Signana ristabilita nell'antico suo ordine e disciplina 1833*. i temelj je pravila održavanja Alke do danas.¹⁰⁹

Alka je u svim svojim aspektima vrlo formalizirana manifestacija. Statutom Viteškog alkarskog društva i Pravilima o alki strogo su određena i definirana pravila natjecanja, izbor natjecatelja i drugih sudionika povorke, njihov izgled, uloga i obveze te ostala pravila o pripremama i održavanju alke. Točno je utvrđeno što se u kojem trenutku treba događati, tko treba sudjelovati u aktivnostima i na koji način te kako se sudionici trebaju ponašati i izgledati. Strogo je propisan način odijevanja, kao i oružje, nakit, ukrasi na konjima te ostala oprema. Promiče se poštena igra te naglašava važnost sudjelovanja u životu zajednice.

Sukladno Statutu, ustanovljeno je da alkarima mogu biti samo istaknuti Sinjani, članovi Viteškog alkarskog društva. Također, u njoj smiju sudjelovati samo punoljetni muškarci rodом iz Sinja i Cetinske krajine.

Prema pravilu, Alka se održava samo u Sinju i to u ulici Alkarsko trkalište. Ipak, nekoliko se puta održala i izvan Sinja. Prvi put u Splitu 1832. u povodu puštanja jednog Sinjanina iz zatvora, drugi put u čast tadašnjem upravitelju za Dalmaciju Lilienbergu. U Beogradu je 1922. održana povodom vjenčanja kralja Aleksandra Karađorđevića, a u Zagrebu se trčala uz održavanje III. kongresa USOJ-a 1946.¹¹⁰

7.2. Redosljed i način odvijanja viteškog turnira

Alkarsko je nadmetanje kulminacija višemjesečnih priprema. S vremenom se u pripremama alkarima pridružuju i ostali sudionici povorke. Odluku i izbor natjecatelja donosi vojvoda, birajući najmanje jedanaest, a najviše sedamnaest natjecatelja. Natjecatelji imaju priliku iskazati svoju vještinu i stupanj pripremljenosti na natjecanjima „bara“ i „čoja“,

¹⁰⁹ Opačić, V. J., ur. (2013.), *Blaga Hrvatske: neprocjenjiva prirodna i kulturna baština*, Zagreb: Mozaik knjiga, str. 273.

¹¹⁰ Horvat, R., ur. (2015.), *Leksikon sinjske alke*, Zagreb: Matica hrvatska, Sinj: Viteško alkarsko društvo, str. 29.-33.

svojevrsnim završnim pripremama uoči Alke. Radi se o natjecanjima istovjetnima Alki, no ono što razlikuje Alku jest svečan karakter i veća razina protokolarnosti.¹¹¹ Alka je prezentacija za goste izrazito svečanog, gotovo vojničkog karaktera, dok su bara i čoja namijenjene Sinjanima i nemaju strog, formalni karakter.¹¹²

Na dan održavanja Alke u ranu zoru se sa zidina Staroga grada ogłase pucnji *mačkule*, a budnice krenu svirati gradskim ulicama. Potom se u Starom gradu održava misa za uspješan i miran završetak alkarskih svečanosti te prisjećanje na povijesne događaje u čiji se spomen održava Alka. Nadalje, vojvodin pobočnik (ađutant) i njegov momak, svečano odjeveni i vozeći se u okićenoj kočiji, pozivaju predstavnike gradske, civilne i vojne vlasti na Alku. Zatim na gradskom groblju polažu vijenac u znak sjećanja na članove Viteškoga alkarskog društva.

Neposredno prije samog turnira, alkari i alkarski momci se, na zvukove truba i bubnjeva, pozivaju da se, potpuno opremljeni, okupe kod alajčauša. Alajčauš među alkarima i arambaš među momcima provjeravaju jesu li svi obučeni i odjeveni u skladu s propisima. Potom se u Alkarskim dvorima sastaju s vojvodom i preostalim članovima povorke. Tu pozdravljaju pokrovitelje i okupljene goste te na koncu formiraju povorku koja točno određenom trasom dolazi do alkarskog trkališta.

Svečana povorka se sastoji od vojvode (zapovjednika Alke), čete alkara (natjecatelja sa zapovjednikom alajčaušem), čete momaka (alkarskih momaka s arambašom na čelu) i pratnje (alkara koji ne sudjeluju u natjecanju, a to su barjaktar s pratiteljima i vojvodin ađutant, dvojica alkarskih momaka koji vode *edeka*, momak štitonoša i dvojica buzdovandžija te po tri bubnjara i trubača). Alkari i ostali sudionici su odjeveni u sinjske, starinske i raskošne viteške odore s početka 18. stoljeća. Razlikuju se jedino odore vojvode i alajčauša. Vojvoda nosi smeđu odoru, znatno raskošniju od ostalih, dok je alajčauševa odjeća crne boje i djeluje otmjeno. Stručnjaci smatraju da je odjeća alkarskih momaka nalik na starinsku odjeću kakvu su nosili cetinski seljaci.¹¹³ Te nošnje još uspoređuju sličnima elitnoj bosanskoj plemićkoj konjici u pruskoj vojsci u 18. stoljeću.¹¹⁴

Manifestaciju otvara vojvoda pozdravljajući sve okupljene. Zatim arambaša postrojava momke duž trkališta, a alkari s alajčaušem na čelu odlaze na početak trkališta. Na alajčaušev

¹¹¹ Horvat, R., ur. (2015.), *Leksikon sinjske alke*, Zagreb: Matica hrvatska, Sinj: Viteško alkarsko društvo str. 29.-32.

¹¹² Vukušić, A. M., (2013.), *U sridu: sjećanje, pamćenje i život alke*, Zagreb: Institut za etnologiju i folkloristiku str. 19.

¹¹³ Horvat, R., ur. (2015.), *Leksikon sinjske alke*, Zagreb: Matica hrvatska, Sinj: Viteško alkarsko društvo, str. 32-33

¹¹⁴ Opačić, V. J., ur. (2013.), *Blaga Hrvatske: neprocjenjiva prirodna i kulturna baština*, Zagreb: Mozaik knjiga str. 271.

znak da je sve spremno, vojvoda izgovara rečenicu *Neka prva trka otpočne!*, čime je službeno otvoren početak alkarskog natjecanja.

Prema unaprijed određenom redoslijedu, alkari kopljem gađaju alku jašući na konju u punom galopu, kako je prikazano na slici 6. Meta koju gađaju alkari sastoji se od dva koncentrična kruga međusobno povezana trima prečkama koje prostor između krugova dijele na tri jednaka dijela. Bodovi se pribrajaju ovisno o tome na kojemu mjestu alkar pogodi metu.

Slika 6.: „Alkar“

(Izvor:<http://www.vecernji.ba/frano-ivkovic-slavodobitnik-je-jubilarnе-velike-300-sinjske-alkе-1018499>)

Po jedan bod dobiva se pogotkom u jedan od donja dva polja (u jedan). Dva boda dobivaju se pogotkom u prostor iznad sredine (u dva). Tri boda donosi pogodak u sredinu, u manji, unutarnji krug (*u sridu*), što iziskuje osobitu vještinu i umijeće alkara. Pogodak *u sridu* oglašava se glazbom i mačkulama, topovskim salvama. Natjecatelj može i *promašiti* ukoliko ne dotakne metu, a ako je dotakne, ali pritom ne osvoji nijedan bod, kaže se da je pogodio *u ništa*.¹¹⁵

Tijekom trke alkari su ozbiljni poput oružanih viteza i ne smiju izustiti nikakav poklik, bilo veselja ili negodovanja. Moraju iskazati poštovanje prema sucima. Ne smiju

¹¹⁵ Horvat, R., ur. (2015.), *Leksikon sinjske alke*, Zagreb: Matica hrvatska, Sinj: Viteško alkarsko društvo, str. 29.

razgovarati ni s kim dok jašu pred vođom i sucima, već se ophoditi umiljato. Oni koji se ne pridržavaju ovih dužnosti bivaju ukoreni, a u težim slučajevima i isključeni s natjecanja.¹¹⁶

Nakon završetka gađanja alke, natjecatelj postupno zaustavlja konja te odlazi prema loži u kojoj su vojvoda i članovi Časnog suda te im, držeći alku na koplju, predočava mjesto pogotka. Namještač alke izvikuje broj postignutih bodova. Alkar potom strese alku, pozdravlja svečanu ložu, dobacuje koplje momku te napušta trkalište.

Natjecatelji gađaju metu dva puta, a treći put oni alkari koji su do tada osvojili najveći broj bodova. Ako i tada dvojica ili više alkara ima jednak broj bodova, natjecanje se nastavlja u tzv. *pripetavanju*, sve dok jedan od njih ne pobjedi. Vojvoda proglašava pobjednika te mu vezuje plamenac na koplje. Pobjednik se naziva slavodobitnikom te nakon natjecanja biva bogato nagrađen. Povorka potom, istim putem kojim je došla, napušta trkalište, otpraćuje vojvodu, slavodobitnika i alajčauša, čime završava središnji dio manifestacije. Slijedi svečana večera i slavlje u pobjednikovoj obitelji.¹¹⁷

Sinjska alka nosi izrazit istočnjački pečat. To je tipična pojava s katoličko – islamskog limesa, što se ogleda u etimologiji njezinog imena, kao i terminologiji.¹¹⁸ Turcizmi su vidljivi u nazivima pojedinih alkarskih časnika, dijelovima njihove odjeće, opreme i ukrasa (alajčauš, arambaša, čoja, ječerma, buzdovan, kubura), ali je i lokalni dijalekt općenito posljedica jedno i po stoljetne osmanske vladavine cetinskim krajem.¹¹⁹

7.3. Tradicija duga tri stoljeća

Alka je visoko stilizirana izvedba, prikaz je hijerarhije dostojanstva, utvrđuje društvena pravila među pojedinim skupinama, rodovima, obiteljima. Sav taj viteški obred trajno oblikuje mnoge elemente slike Sinja. Nastala početkom 18. stoljeća, jedini je autentični ostatak mnogih viteških nadmetanja na hrvatskoj obali. Alka se u 19. stoljeću trčala u Zadru u čast cara Franje II., Makarskoj do 1832., Imotskom do oko 1840., Ravnim kotarima, a prije i u Drnišu, Skradinu, Trogiru, Splitu, Dubrovniku i drugdje.

Gađanje u prsten uz srodne druge igre u prošlosti je bilo prošireno diljem Europe. Posvuda su tijekom 17. i 18. stoljeća takvi stilizirani konjički baleti zamijenili izravne viteške turnire. Engleski srednjovjekovni kroničar Roger of Hoveden govori o *vojnim vježbama* koje

¹¹⁶ Vukušić, A. M., (2013.), *U sridu: sjećanje, pamćenje i život alke*, Zagreb: Institut za etnologiju i folkloristiku, str. 95.

¹¹⁷ Horvat, R., ur. (2015.), *Leksikon sinjske alke*, Zagreb: Matica hrvatska, Sinj: Viteško alkarsko društvo, str. 28.-34.

¹¹⁸ Opačić, V. J., ur. (2013.), *Blaga Hrvatske: neprocjenjiva prirodna i kulturna baština*, Zagreb: Mozaik knjiga str. 271.

¹¹⁹ Vukušić, A. M., (2013.), *U sridu: sjećanje, pamćenje i život alke*, Zagreb: Institut za etnologiju i folkloristiku, str. 17.

se ne izvode u duhu neprijateljstva nego radi prakticiranja i pokazivanja vojne vježbe, a sve povezano s konjičkim vježbama. Po njemu, sve je to paradno pokazivanje vojne uvježbanosti s ciljem da se ostavi snažan dojam na gledateljstvo. Takve vježbe održavale su se i u antičkom Tiluriju i Aequumu, nedaleko od današnjeg Sinja. U prilog tome govore pronađeni stećci.

Pokušaji obnove sličnih viteških turnira, organizatorima diljem Europe i Hrvatske nisu uspjeli zbog prekinutog povijesnog kontinuiteta. Glavni razlog je gubitak autentičnosti igre. Sinjska alka jedini je viteški turnir koji uspostavlja istinsku povezanost viteškog natjecanja i viteškog duha u konkretnoj socijalnoj sredini.¹²⁰

Razloge opstojnosti valja tražiti u povijesnoj posebnosti područja Cetinske krajine gdje je zaustavljen prodor Osmanlija, u duhu naroda ovoga kraja koji je kroz dugogodišnji kontinuitet održavanja viteških igra stvorio specifičan identitet izgrađen na elementima ponosa, časti, ugleda i priznanja uže i šire socijalne zajednice.

U trostoljetnoj je povijesti Alka nadživjela nekoliko ratova, više vladara, država i društveno – političkih sustava, čijim se proklamiranim vrijednostima kontinuirano prilagođavala. U tim je okolnostima imala samo nekoliko kraćih prekida i to zbog manjka sredstava za troškove, zbog kuge i ratnih zbivanja. Tradiciju i opstojnost dugu tri stoljeća omogućila joj je privrženost lokalnog stanovništva i djelovanje Viteškoga alkarskog društva. Suvremenu valorizaciju doživjela je 2007. kada je upisana u Registar kulturnih dobara Republike Hrvatske da bi tijekom 2010. bila upisana na UNESCO-ovu Reprezentativnu listu nematerijalne kulturne baštine čovječanstva.

Alka je zadovoljila kriterije kojima se potvrđuje njezin kontinuitet, identitet i kulturna raznolikost te potiče međukulturalni i religijski dijalog. Njezin upis na UNESCO pridonosi upoznavanju i popularizaciji nematerijalne kulture na lokalnoj, nacionalnoj i međunarodnoj razini, a Alka kao igra i manifestacija potiče prijateljstvo i razvoj tolerancije i međuljudskog poštovanja, što i jest cilj i obilježje UNESCO-ove pripadnosti. U obrazloženju kriterija za UNESCO-ovu pripadnost navedeno je da je Alka izrazit primjer spoja pučke pobožnosti, vjerovanja u Gospu Sinjsku, koja je prema legendi spasila grad i u spomen na pobjedu 700 sinjskih vitezova nad brojnijom osmanskim vojskom koja je opsjedala Sinj, tradicijskih vrednota, sjećanja na povijesne događaje, spoja vještina i znanja u savršenom skladu s prirodom, posebice zahvaljujući plemenitoj vještini uzgoja konja te važna komponenta lokalnoga i nacionalnog identiteta. Procijenjeno je i da su ciljevi i mjere očuvanja Alke dobro

¹²⁰ Opačić, V. J., ur. (2013.), *Blaga Hrvatske: neprocjenjiva prirodna i kulturna baština*, Zagreb: Mozaik knjiga str. 275.

zamišljeni i do kraja usklađeni između lokalne zajednice i države te da je u procesu prijave za UNESCO-ov popis u izradi mjera očuvanja u potpunosti sudjelovala lokalna zajednica.¹²¹

8. PROCESIJA ZA KRIŽEN NA HVARU

Procesija za križen jedinstveni je duhovni obred kršćanske liturgije te izraz vjerskog i kulturnog identiteta stanovnika središnjeg dijela otoka Hvara koji se u vrijeme Velikog četvrtka, uoči Uskrsa, u neprekinutom nizu odvija već pet stoljeća. Procesija ili ophod u spomen Isusove muke i uskrsnuća odvija se u noći s Velikog četvrtka na Veliki petak te povezuje šest mjesta otoka: Jelsu, Pitve, Vrisnik, Svirče, Vrbanj i Vrbosku. Glavno obilježje procesije jest njezin ophodni, pučki i pasionski karakter.¹²²

8.1. Obilježja procesije *Za križen*

Starogradske polje na otoku Hvaru zaštićeni je kulturni krajolik zbog svoje osobitosti najbolje sačuvane antičke (grčke) parcelacije zemljišta na Sredozemlju. Na obodu te plodne površine smjestila su se, gotovo u pravilnoj kružnici mjesta Jelsa, Pitve, Vrisnik, Svirče, Vrbanj i Vrboska. Jelsa i Vrboska su smještene na samoj obali, na sjevernoj strani otoka.¹²³

Procesija započinje večernjom misom na Veliki četvrtak koja se odvija u crkvama svakog od navedenih mjesta. Potom se ispred crkava formiraju procesije koje, istovremeno, iz šest župnih crkava u 22 sata započnu ophode na čelu s križonošom koji nosi križ u znak molbe ili zahvalnosti, kao vlastiti ili obiteljski zavjet. Biti križonoša je velika čast i privilegij, ali i veliki napor koji zahtijeva popriličnu izdržljivost. Kako su križevi teški i do 18 kilograma i uglavnom potječu iz 19. stoljeća, svaki križonoša ima pomoćnika koji u slučaju da križonoša posustane preuzme križ čiji je korpus obavijen crnim velom.

Križonoša sam poziva i raspoređuje pratnju. Neposredno uz njega najbliža mu je rodbina u civilnoj odjeći, dok su ostali sudionici odjeveni u bijele bratimske tunike. Slijede najbliži prijatelji koji imaju čast nositi dva velika *kandelira* (svijećnjaka), potom šest do dvanaest nosača velikih svijeća, *toraca*, te osam i više (do trideset) nosača *ferala* (fenjera). Ide se po mraku pa *batistrada* posebnim štapom upozorava križonošu na zapreke pri hodanju. Križonošu prate izabrani *kantaduri*, pjevači *Gospina plača*, dvojica glavnih pjevača i trojica

¹²¹ Horvat, R., ur. (2015.), *Leksikon sinjske alke*, Zagreb: Matica hrvatska, Sinj: Viteško alkarsko društvo, str. 37.-38.

¹²² <http://www.min-kulture.hr/default.aspx?id=5233>

¹²³ Opačić, V. J., ur. (2013.), *Blaga Hrvatske: neprocjenjiva prirodna i kulturna baština*, Zagreb: Mozaik knjiga, str. 259.

odgovorača. Na začelju se nalazi velik broj vjernika iz župe te hodočasnika iz zemlje i svijeta.¹²⁴

Procesije se kreću u smjeru kazaljke na satu na način da se procesija Jelšana kreće prema župnoj crkvi u Pitvama, Pitovljana prema Vrsniku, Vrisničana prema Svirčima, Svirčana prema Vrbanju, itd. Tako običu sva mjesta, a u zoru su pred svojom matičnom crkvom. U navedenim se mjestima procesije zaustavljaju u crkvama i kapelicama gdje ih dočekuju svećenici.¹²⁵ Cijelim putem križonošina pratnja i hodočasnici pjevaju razne molitve te stare pučke pobožne napjeve. Središnji dio procesije je pjevanje *Gospina plača*, osmeračkog pasionskog teksta iz 15. stoljeća koji u formi glazbenog dijela pjevaju izabrani pjevači, *kantaduri*. Danas se *Plač* pjeva u dijelovima, na prilagođenim mjestima i u crkvama koje se posjećuju, a prema predaji, u prošlosti se izvodio cijeli tekst *Plača*, koji ima oko tisuću stihova.¹²⁶

Kretanje je isplanirano tako da se procesije nikad ne smiju međusobno susresti, u suprotnom se njihov susret u narodu smatra znakom velike nesreće. Različiti su putovi kojima prolaze procesije. Neke se zaustavljaju na mjesnom groblju ili uz župnu i druge crkve, što često ovisi o zavjetu križonoše. Najpoznatija je procesija iz Jelse gdje na *Pjaci*, glavnome trgu, križonošu i hodočasnike svečano dočekuju svećenik i brojni vjernici. Običaj je da križonoša zadnjih stotinjak metara i potrči prema svećeniku i primi njegov blagoslov. Procesija *Za križen* završava u zoru Velikog petka zatvaranjem kruga, odnosno povratkom procesija u svoje župne crkve nakon 20-ak kilometara i 8 sati hoda i molitve.¹²⁷

8.2. Značaj procesije

Slični obredi u kojima se održavaju ophodi u spomen Isusove muke i uskrsnuća poznati su i u drugim župama na otoku tijekom Velikog tjedna. Sve se procesije odlikuju svojim posebnostima te su praćene starim i jedinstvenim napjevima. Poznata su tri oblika ophoda: procesija *Za križen* u noći Velikog četvrtka, koja je okosnica uskrasnih običaja, teoforične procesije (ophodi s presvetim sakramentom) u Veliki petak navečer i procesije po Božjim grobovima u Velikom tjednu.

Procesija *Za križen* je iznimna po svojem trajanju i naglašenom pasionskom sadržaju. Zanimljivo je da je ne organizira Crkva već je pripremaju i provode bratovštine, odnosno

¹²⁴ Opačić, V. J., ur. (2013.), *Blaga Hrvatske: neprocjenjiva prirodna i kulturna baština*, Zagreb: Mozaik knjiga str. 259. i 262.

¹²⁵ Majnarić, M., ur. (2003.), *Biseri Jadrana: otok Hvar*, Zagreb: Fabra d.o.o., str. 210.-211.

¹²⁶ Opačić, V. J., ur. (2013.), *Blaga Hrvatske: neprocjenjiva prirodna i kulturna baština*, Zagreb: Mozaik knjiga str. 262.

¹²⁷ Isto, str. 259. i 262.

zajednice hvarskih vjernika koje osim vjerskog, imaju snažno karitativno (dobrotvorno), gospodarsko i društveno značenje. Za stanovnike Hvara ova procesija ima duboko liturgijsko i zavjetno značenje. Procesija izražava suživljenost hvarskog vjernika s Isusovim mukama i boli te Marijinom tugom. Ona obilježava vjerski, kulturni i društveni identitet stanovnika otoka, osobito njegova središnjeg dijela. U prilog tome koliko ovaj običaj mještani doživljavaju kao dio svog nasljeđa i identiteta govori sam priziv glavnog kršćanskog blagdana, gdje nitko ne pita kad je Uskrs, nego *kad se gre za križen*, dakle obred ovdje postaje sinonim za Uskrs.¹²⁸

8.3. Počeci tradicije

Procesija se spominje u dokumentu biskupa Milanija iz 1658. Predstavlja molbu vjernika da se dopusti održavanje običaja procesije u jutro Velikog petka (prethodno su bile zabranjene zbog nereda tijekom održavanja). Kako je opisana kao stari običaj u Jelsi, zaključak je da se održavala i ranije. Još jedan dokument datira iz 1817., a govori o sukobima za mjesto križonoše. Najstariji jelšanski križonoša datira iz 1822. U pokušaju da se objasni nastanak procesije, neki autori govore o nastojanju hrvatskog puka da se tijekom 16. stoljeća oslobode feudalnog oblika crkvene uprave. Bratovštine tu imaju vodeću ulogu i dogovaraju posjećivanje drugih crkava. Drugo stajalište o nastanku procesije i štovanju križa vezuje se za sukob između hvarskih plemića i pučana 1510. – 1514. kada je u kući vođe ustanka prokrvario križić. Treći uzrok nastanka vezuje se za posjet božjim grobovima.¹²⁹

8.4. Procesija u izbjeglištvu za vrijeme Drugoga svjetskog rata

Na izvođenje procesije kroz povijest najviše su utjecala politička zbivanja i ratni događaji, posebice Drugi svjetski rat. Kada su njemačke snage okupirale Jugoslaviju 1941., stanovnici Hvara bili su pozvani u vojsku pa je bilo upitno hoće li se ići *za križen*. Ipak se krenulo, no crkve i kuće su bile u potpunom mraku bez svijeća ili ferala.

Procesija je bila ugrožena događanjima iz 1943. za vrijeme talijanske okupacije na Hvaru kada je procesija zabranjena. Tom prilikom talijanski je zapovjednik odobrio procesiju pod posebnim uvjetima. Uz križonošu je moglo ići samo još desetak muškaraca, dok je ženama i djeci to bilo zabranjeno, pod prijetnjom da će oni koje patrole pronadu biti strijeljani. Išli su u mraku, bez pjesme ili molitve. Svjedoci se sjećaju kako se mogao naslutiti

¹²⁸ Opačić, V. J., ur. (2013.), *Blaga Hrvatske: neprocjenjiva prirodna i kulturna baština*, Zagreb: Mozaik knjiga str. 259.

¹²⁹ Isto, str. 259.-260.

strah kod sudionika te tuga onih koji su ispraćali povorku. Od mjesta do mjesta išlo se u velikom strahu i neizvjesnosti, osluškujući svaki šum.

Svi su se nadali da će iduća, 1944. biti bolja i da će se ratno stanje primiriti i dovesti kraju. Nažalost, tek su tada ratne strahote na otoku prisilile stanovništvo na izbjeglištvo. Počeli su masovni bjegovi u egipatski pustinjski logor El-Shatt, gdje se našlo preko 20.000 izbjeglica iz Dalmacije. Karakteristično je da je tada u El-Shattu, jedini put u povijesti, procesija održana izvan Hvara. Logorske su kantine za tu prigodu bile pretvorene u crkve. Procesija je zbog jakog pustinjskog vjetra trajala tek tri i po sata, ali je na tisuće vjernika ostavila snažan dojam.¹³⁰

8.5. Motiviranost hodočasnika

Razlozi zbog kojih se križonoše odlučuju za nošenje križa, koji je vrlo naporan posao, osobne su naravi i većina križonoša ne otkriva svoje motive prijavljivanja za nošenje križa. Motivacija je usko vezana uz samu opstojnost procesije. Tako je svojim razlozima bio motiviran najstariji križonoša 20. stoljeća, Luka Bojanić koji je u dobi od 83 godine nosio križ na Vrisnik, 1934. Išlo se po raznim vremenskim uvjetima. Tako otočane nije omela orkanska bura 1910., nevera 1942. ili kiša koja je padala cijelu noć 1978. Procesija Za križen, izvorno, nije manifestacija za pokazivanje. Ona je više zavjetni vjerski izraz kroz koji se ljudi pročiste. Pri tome ono što drevni običaj vezuje s današnjim vremenom jest povratak korijenima baštine, osluškivanje tišine, meditacija, molitva i strpljivost. U prolaženju puta koji su utrli vjernici iz daleke prošlosti utkana je energija kontinuiteta vremena koja se slijedi i poštuje i iz koje se ophodnici duhovno jačaju, a razlozi su uvijek osobni.¹³¹

9. FESTA SV. VLAHA

Festa Sv. Vlah, zaštitnika Dubrovnika, ima izuzetnu važnost te se održava u kontinuitetu od 10. st. do danas. Održava se svake godine 3. veljače. Karakteriziraju je prepoznatljive i originalne osobitosti. U vrijeme održavanja Feste cijeli Dubrovnik poprima osobitu duhovnu dimenziju. Temeljena je na legendi o pojavljivanju Sv. Vlah koji je pomogao Dubrovčanima u obrani protiv Mlečana. U Festi redovito sudjeluju svi stanovnici grada i okolice, lokalne vlasti, predstavnici države i predstavnici Rimokatoličke crkve. Ova

¹³⁰ <http://www.otok-hvar.com/hr/vijesti-najave/svitla-noc-u-kojoj-precesjuni-gredu-za-krizem-507>

¹³¹ Isto

Festa kroz izraz štovanja sveca okuplja kulturne djelatnike, grupe iz drugih mjesta i država te time potiče međukulturni dijalog.¹³²

Gradovi poput Dubrovnika koji imaju tisućgodišnju civilizacijsku i kulturološku dimenziju su rijetki. Obično takvi gradovi imaju zaštitnika pa kako se Venecija može smatrati gradom Sv. Marka tako je i Dubrovnik grad Sv. Vlaha. U najpoznatijem likovnom prikazu Sv. Vlaha drži grad u svojoj lijevoj ruci. No, on je isto tako uključen u život ljudi u Dubrovniku koji mu iskazuju odanost, ljubav i pripadnost. Sv. Vlaho štuju u cijeloj Europi i ostatku svijeta. Na dubrovačkom leksiku on je Vlaho, a naziv feste Vlasići. Sv. Vlaho, armenski Surp – Vlas živio je u 3. stoljeću. Bio je liječnik i biskup u Sebasti u Kapadociji. Umro je mučeničkom smrću za vrijeme Dioklecijana 287. ili Licinija 316. godine. Smatra se da je 3. veljače i umro. Dubrovnik ga je 971. uzeo za svojeg zaštitnika. Postoji legenda o svećeniku crkve Sv. Stjepana, Stojku, kojem se ukazao biskup Vlaho i upozorio ga na Mlečane koji namjeravaju na prijevaru zauzeti Dubrovnik te da je on poslan s neba zaštititi ga. Svetac je postao dubrovački zaštitnik između polovice 10. i kraja 12. stoljeća. Prvo spominjanje Sv. Vlaha nalazi se u ispravi *Franchisia Sancti Blasii* kojom dubrovačka gradska vlast utvrđuje „Slobodu Sv. Vlaha“ po kojoj su dužnici, zločinci i bjegunci mogli boraviti u gradu tri dana prije i tri dana poslije svečeva blagdana. Ova isprava potječe od 3. veljače 1190. i dokaz je svetkovine Sv. Vlaha koji se već tada obilježava, a za vrijeme kojeg su i otpadnici društva pošteđeni progona. U javnim ritualima okupljalo se sve dubrovačko društvo: crkveni dostojanstvenici, kanonici, redovnici, patricijska tijela Republike, gradske bratovštine, seoski odredi, pomorci, žene, starci, sav puk grada i okolice.¹³³

9.1. Tradicija štovanja

Štovanje Sv. Vlaha snažna je dubrovačka tradicija. Ona je simbol ujedinjenja crkvenog, državnog i narodnog duha, što sve potvrđuju povijesni izvori, historiografija i usmena predaja. Ona svjedoči o oblikovanju identiteta Dubrovnika koji je temeljen na zapadnoeuropskoj i katoličkoj tradiciji. Kultura štovanja Sv. Vlaha (*Parac*) vidljiva je u svim porama društvenog življenja, od vjerskog i političkog, do tradicijskog, književnog, likovnog, sociološkog i drugog izričaja. Sv. Vlaho bio je upleten u sve što se zbivalo u Dubrovniku. Vezivalo ga se u sve prilike. Bio je sveti čovjek, zaštitnik i branitelj slobode. On je povijesno

¹³² <http://www.min-kulture.hr/default.aspx?id=5230>

¹³³ Opačić, V. J., ur. (2013.), *Blaga Hrvatske: neprocjenjiva prirodna i kulturna baština*, Zagreb: Mozaik knjiga, str. 253.-255.

biće, nadnaravna sila, on govori o vjeri i nadi Dubrovčana. Štuju ga čak i oni koji nisu vjernici, ali su Dubrovčani.¹³⁴

Sv. Vlaho nije običan svetac, a nije ni samo *parac* njegova grada, on mu je sinteza i idealizacija Dubrovnika, njegove slave i prošlosti. Dosta Dubrovčana koji, bože im prosti, ne vjeruju ni u palicu, ali u Sv. Vlaha vjeruju, jer kad bi izgubili vjeru i u njega, onda bi se odrekli ljubavi i za svoj stari Dubrovnik, a to je zadnji ideal što Dubrovčanin gubi.¹³⁵ Sve to govori o naročitoj povezanosti Dubrovčana sa zaštitnikom njihova grada.

9.2. Tijek i sadržaj procesije

Svake godine na Svijećnicu, 2. veljače, otvarala bi se Festa, a tradicija se bilježi od 15. stoljeća. Na Orlandov stup se podiže lik Sv. Vlaha, izgovara se pohvalnica Laus u čast Parcu, a djevojke u narodnim nošnjama prinose darove zemlje. Svira se svečana himna, puštaju se bijele golubice mira i mirišu lovorike i svijeće. Narod odlazi u svečev hram na tradicionalno grličenje, proseći od Sv. Vlaha oslobođenje od grlice ili gronice, što je ustvari grlobolja. Ovo sve na spomen izlječenja grla, kada je svetac ozdravio dijete kad mu je u grlu zapela riblja kost. Ovo čudo svrstava ga među svete nebeske pomoćnike te mu pripada zaštita od bolesti grla. U predvečerje Kandelore svečana je večera u stolnoj crkvi.

Dan 3. veljače navješćuje se glazbom crkvenih zvona, nekad pucanjem topova, oglašavanjem trombunjera (pucanj iz vatrenog oružja), što sve daje zvučni ugođaj slavlju. U rano jutro dojmjljiva je slika susreta barjaka svih župana na Pilama (zapadni ulaz u grad). Barjaktari u narodnim nošnjama dubrovačkog kraja, uz narod okolnih župa, kreću se prema svecu, pozdravljaju njegove kipove. Povorka prolazi dubrovačkim Stradunom da bi uveličala procesiju. To je najstariji i najstabilniji dio ceremonijala. Njoj prethodi pontifikalna misa pred Katedralom koju predvodi biskup u nazočnosti predstavnika vlasti crkvenih dostojanstvenika, uglednika, veleposlanika i svih prisutnih Dubrovkinja i Dubrovčana.¹³⁶

Procesija kreće u ophod grada iz Katedrale, ulicom Od puča, Stradunom do crkve Sv. Vlaha. U njoj sudjeluju biskupi, svećenstvo, redovnici, predstavnici vlasti, uzvanici i sav puk. Lelujaju se crkveni barjaci, nose se svetačke moći (čestice tijela Sv. Vlaha i svetih mučenika). Na čelu povorke je bijeli barjak Sv. Vlaha, uz koji koračaju svečano odjeveni *festanjuli* ili svetkovnici koji su redatelji ceremonijala.

¹³⁴ Opačić, V. J., ur. (2013.), *Blaga Hrvatske: neprocjenjiva prirodna i kulturna baština*, Zagreb: Mozaik knjiga, str. 255.

¹³⁵ Paljetak L., Fališevac, D. i Foretić, M., ur. (2001.), *Sveti Vlaho: dubrovački parac u hrvatskoj književnosti*, Dubrovnik: Matica hrvatska, str. 117.

¹³⁶ Opačić, V. J., ur. (2013.), *Blaga Hrvatske: neprocjenjiva prirodna i kulturna baština*, Zagreb: Mozaik knjiga, str. 256.

Ovakva Festa može se doživjeti samo u jedinstvenome Dubrovniku. Ono što je najautentičnije jest doživjeti dubrovački puk u procesiji. Oni radosno nazoče festi, svečano odjeveni i veličaju svojeg univerzalnog poglavara. Ovo je trajna, nadahnjujuća i materijalna i nematerijalna baština grada.

Dubrovački domovi toga dana imaju svečani objed i svatko je dobrodošao. Saloča, središnja dvorana kuće, bila je pozornica blagdanskog ozračja. Tu su se na bijelim stolnjacima posluživali razni specijaliteti. Jelovnik nudi rakiju, travaricu, suhe smokve, bruštulane mjendule, orahe, arancine, zelenu menestru, juhe, razne vrste pečenog mesa, a desert je bio torta od skorupa ili torta od makarula uz mantalu i kotonjatu. Palile su se svijeće, izmolile su se molitve. Dosta se jelo i umjereno pilo.¹³⁷

Ovaj običaj gradu daje posebno obilježje, svenazočnost sveca u gradu, što sve ne bi bilo moguće bez duboke povezanosti puka s opisanom tradicijom. To podrazumijeva vjeru, katoličku tradiciju, ljubav prema Sv. Vlahu koja je sinonim ljubavi prema Gradu i prema svemu što je s Gradom tradicijom povezano.

Godine 2009. u Abu Dhabiju upisuju Festu Sv. Vlaha u UNESCO-ovu Reprezentativnu listu nematerijalne kulturne baštine čovječanstva kao prinos dubrovačke posebnosti. Upis spomeničke cjeline Grada već je uvršten u UNESCO-ov registar 1979.

10. NIJEMO KOLO

Kada govorimo o specifičnostima Dalmatinske zagore i njezinom folkloru u prvom planu ističe se nijemo kolo. To je kružni ples koji se izvodi bez instrumentalne pratnje. Takvo kolo u Hrvatskoj ima različite nazive ovisno o mjestu iz kojeg potječe. Poznato je kao *mutavo, gluvo ili šuplje kolo, po naški, po starinski i staračko, na šudarić*.

Dalmatinsku zagoru čine mikroregije Bukovica, zaleđe Šibenika, Trogirska, Splitska i Kaštelanska zagora, kninsko područje, Poljica, Drniška, Cetinska, Imotska i Vrgoračka krajina. U svim tim regijama pleše se nijemo kolo. No ono može dobiti i naziv po mjestu odakle jest, kao što je to s vrličkim kolom ili poljičkim gackim kolom, sinjsko kolo i sl. Još se ovakvo kolo izvodi u Lici i Ravnim kotarima, na otocima šibenskog i zadarskog arhipelaga te na području oko Glamoča u Bosni i Hercegovini.¹³⁸

¹³⁷ Opačić, V. J., ur. (2013.), *Blaga Hrvatske: neprocjenjiva prirodna i kulturna baština*, Zagreb: Mozaik knjiga, str. 256.-257.

¹³⁸ Isto, str. 265

10.1. Način plesanja

Specifičnost nijemog kola ogleda se u plesanju koje je nalik poskakivanju, parovi plešu držeći se za ruke slobodno, te se ponekad hvataju u zajedničko kolo, a potom opet vraćaju u parove. Ponekad jedan muškarac ima više partnerica koje se drže za rupčić. Posebnost je što svaki plesač izvodi svoj korak i vodi partnerice, snažno poskakuje s jedne noge na drugu, povlači partnerice koje onda pokazuju svoju vještinu, sve izgleda kao da nema pravila i spontano se odvija te ovisi o raspoloženju, a po samoj naravi plesa vidljiva je želja za isticanjem, kretanje je dojmljivo i u jednom trenutku parovi se hvataju s ostalima u zajedničko kolo, a potom ponovno razdvajaju. Potpuno je neovisno o vokalnoj ili instrumentalnoj glazbi, no ukoliko je instrument prisutan onda su to diplice ili mijeh koje su usporedne s izvođenjem kola ili su neovisne. Brojni su načini izvedbe, držanja partnera, strukture koraka i figura, a razlikuju se od mjesta do mjesta. Stanovnici Dalmatinske zagore su uglavnom Hrvati rimokatoličke vjere, no ima i stanovnika srpske pravoslavne vjere.¹³⁹

10.2. Prvi zapisi izvođenja nijemog kola

Alberto Fortis, venecijanski putopisac opisivao je ovo kolo u drugoj polovici 18. stoljeća, a stanovnike je smatrao Morlacima. „Uz pjevanje pjesama i svirku mijeha koji je sličan onome što ga okolo nose medvjedari, Morlaci izvode svoj najdraži ples koji se zove kolo ili krug što se poslije izvrgne u skoči gori, to jest salti alti. Svi plesači, muškarci i žene, uhvate se za ruke, načine krug i počnu sporo kružiti njišući se uz grube i jednolične zvukove glazbala u koje svira znalac toga posla. Krug mijenja oblike i postaje čas elipsa, čas četvorina, u razmjeru sa živošću plesa, a naposljetku se prometne u pretjerano visoke skokove, koje izvode i žene, potpunim preokretima tijela i odjeće. Nevjerojatan je zanos što ga Morlaci gaje prema tom divljem plesu. Povedu ga često iako su umorni od posla ili duga puta i slabo nahranjeni, a uz male prekide znaju provesti po nekoliko sati u tako žestokom poigravanju“.¹⁴⁰

Kasnije je i Ivan Lovrić tragom pisanog teksta Fortisa, pa i prema kazivanjima starih ljudi, potvrdio da se u široj okolini Sinja ovaj ples nije puno promijenio. Etnokoreolog Ivan Ivančan primjećuje da je ples doživjelo promjenu posljednjih godina, s utjecajem modernog društva, što se tiče formalne strane, no da je poskakivanje s noge na nogu iz okolice Sinja koje opisuje Fortis kao *skoči gori*, na kraju kada ples kulminira, ostalo isto. Sinjane također

¹³⁹ Opačić, V. J., ur. (2013.), *Blaga Hrvatske: neprocjenjiva prirodna i kulturna baština*, Zagreb: Mozaik knjiga, str. 266.-267.

¹⁴⁰ Isto, str. 267.

izdvaja način plesanja gdje se izgubilo plesanje u zatvorenom kolu te se pleše u parovima. U drugim krajevima (Vrlika, Cetina, Bukovica, Lika) par se povremeno izdvaja iz kola, ali se ponovno vraća i veže u kolo. Stjepan Sremac također opisuje mješovite parove koji izvode skokove. Skokove vidi kao jednu od figura u kolu koja se izvodi bez glazbene ili vokalne pratnje.¹⁴¹

Jurić – Arambašić opisuje kolo u Kijevu. U kolo se uhvati 12 – 14 igrača, a kolovođa pozove riječima *ajmo trljački, ajmo puze ili ajmo po naški*. Kolo počne ovako: „Najprvo se u'odava sa tri koraka naprid i jedan natrag. I to ide tako dok kolovođa prvi ne kaže 'Sad!'. Potom se ide desnom nogom naprid, livom se uklize. Zatim se doskoči na livu, a desnom malce odskoči. Nakon toga se dvaput obima nogama klizi, trlja ili kako još kažemo, puzi. Iza toga se jopet dvaput livom poskoči, a desnom lagano uklizi'. Kolo je inače otvoreno *na uže ili na uzicu* te se kreće u smjeru kazaljke na satu. Kolo iz Kijeva i kolo iz Vrlike vrlo su slična kola, no postoje razlike kojih su stanovnici svjesni i po kojima se prepoznaju.¹⁴²

10.3. Nijemo kolo danas

Nijemo kolo izvodi se na festivalima, crkvenim svetkovinama, sajmovima te u svadbama, no danas ga najviše izvode folklorne skupine na lokalnim, regionalnim i međunarodnim smotrama folklora te lokalnim priredbama povodom blagdana zaštitnika svojih župa. Tradicija plesanja se prenosi sa starijih na mlađe naraštaje, danas sve više kroz djelovanje kulturnih i umjetničkih društava. Većina su sela Dalmatinske zagore zadržala stari način spontanog izvođenja koraka i figura s razlikama u izvođenju, dok je posljednjih desetljeća na području grada Sinja i okolice nijemo kolo oblikovano u scensku koreografiju ujednačenih figura i pokreta.¹⁴³ Kako postoji tendencija iseljavanja mladog stanovništva iz krajeva Dalmatinske zagore, očita je potreba daljnjih istraživanja autentičnih izvedbi kola unutar lokalnih zajednica, kao i njezina dokumentiranja. Naime, ova nematerijalna kulturna baština, sada priznata i prepoznata na nacionalnoj i međunarodnoj razini, zaštićena je kako se ne bi zaboravio specifičan način izvedbe kola u pojedinim mjestima. Između ostalog, zaštita se provodi tako što se lokalne zajednice stalno potiče na okupljanje kulturnih društava, na obnavljanje ove tradicije organiziranjem seminara i radionica. Vrše se istraživanja te pripreme programa za izvođenje kola, kroz što se revitalizira i rekonstruira ova specifična nematerijalna kultura.

¹⁴¹ Opačić, V. J., ur. (2013.), *Blaga Hrvatske: neprocjenjiva prirodna i kulturna baština*, Zagreb: Mozaik knjiga, str. 267.-268.

¹⁴² Isto, str. 268.

¹⁴³ Isto, str. 268.

10.4. Uloga etnologa i stručnjaka u očuvanju nijemog kola

Vrličko kolo bio je primaran motiv za upis u Registar kulturne baštine. Međutim, postoji mnogo inačica nijemog kola Dalmatinske zagore. Vrlička varijanta je prepoznata u davnim nastupima na smotrama Seljačke sloge potkraj 1930-ih godina. Vrličani su nastupali i 1950-ih godina na festivalu u Opatiji. Bio je to 4. međunarodni kongres znanstvene udruge International Folk Music Council, a danas je to International Council for Traditional Music. Potom je Zvonimir Ljevaković, umjetnički direktor folklornog ansambla Lado, uvrstio ovo jedinstveno kolo u programe svoga izvođenja te ga kroz Ladove izvedbe učinio popularnim u zemlji i inozemstvu. Upravo je zato iz Ministarstva izrečen poticaj da se vrličko kolo upiše na nacionalni, a onda i UNESCO-ov popis nematerijalne kulturne baštine. Kako se nijemo kolo pleše na širem području Dalmatinske zagore pa i u drugim područjima Hrvatske, nakon prvog poticaja odlučeno je da treba istaknuti posebnost kola cijele Dalmatinske zagore s obzirom da je vrličko samo jedna inačica nijemog kola. Specifičnost koja je prepoznata sastoji se u tome da kolo ne ovisi o vokalnoj ili instrumentalnoj pratnji nego isključivo o ritmu koraka. Parovi plesača se sastaju u zajedničko kolo, ali se i puštaju uz tipično poskakivanje. Pritom se improvizira u koracima i figurama kako bi pojedinci istakli kreativnost u izvedbi sitnih detalja. Ovdje je zadovoljena uputa iz UNESCO-ove Konvencije o isticanju ljudskog stvaralaštva. Proces registracije zahtijevao je pristanak lokalnih zajednica te su izvođači preko lokalnih zajednica poslali pisma pristanka. Ovo je primjer pristupa uvrštavanja nematerijalne baštine gdje se pristupalo politikom odozgo, ali i odozdo. Poticalo se lokalne zajednice s drugih područja da se same prijave s posebnostima sličnih kola te da mu posvete više pozornosti, brige za očuvanjem i popularizacijom.¹⁴⁴

Ovakva briga potaknula je mnoge lokalne zajednice na upis upravo njihovog nijemog kola u Registar kulturnih dobara. Opisanim poticajima i afirmacijom postignuta je sprega zaštite lokalnih pojedinosti i specifičnosti svakog nijemog kola, zadržavanje lokalnih razlika kojih su lokalni stanovnici svjesni. Te razlike postaju dio njihovog identiteta i oni specifičnost žele zadržati kako bi se kroz nju istaknuli, bili prepoznati i izdvojili se od ostalih, različitih nijemih kola.

To znači da će biti zadovoljni kada se uz skupni naziv (nijemo kolo) navede i njihov lokalni naziv, lokalno određenje, što predstavlja važan dokaz poštovanja lokalnih zajednica. Isticanje identiteta o kojem je ovdje riječ, isticanje „starine“ i posebnosti svojega kola, tradicijska kultura lokalnim brendiranjem kao vrijedna baština dobiva novu dimenziju. To

¹⁴⁴ Čapo, J. i Gulin Zrnić, V., ur. (2013.), *Hrvatska svakodnevica: etnografije vremena i prostora*, Zagreb: Institut za etnologiju i folkloristiku, str. 182.-188.

znači potencijalni razvoj. U daljnjem istraživanju valjalo bi pratiti reakcije lokalne zajednice te njezin utjecaj i posljedice na brendiranje baštine. I opet tu je odgovornost stručnjaka ključna, s obzirom da su posrednici između nositelja kulturne zajednice i administracije koja ih nastoji zaštititi.¹⁴⁵

Zalaganjem brojnih kulturnih društava i lokalnih zajednica, Nijemo je kolo upisano u Registar kulturnih dobara Republike Hrvatske, a 2011. uvršteno je i u UNESCO-ov Reprezentativni popis nematerijalne kulturne baštine čovječanstva.

11. BEĆARAC

U terminologijskom smislu bećarac se određuje kao vokalni, odnosno vokalno – instrumentalni napjev poznat na području Slavonije, Baranje i Srijema. Veselog je i vedrog teksta, najčešće prožet satirom i humorom te alegorijama i metaforama. Naziv potječe od turske riječi *bekar*, koja u hrvatskoj jezičnoj uporabi (*bećar*) označava mladog neženju, momka, samca, *lolu*, *bekriju*, veseljaka sklonog raskalašenom životu, jelu, piću i ženama. Pjeva se najviše na svadbama i u drugim prigodama, pokladama, ophodima, kada se narod okuplja i veseli.¹⁴⁶

11.1. Obilježja bećarca

U svim vrstama napjeva pojavljuje se ista jezično-umjetnička struktura: rimovani deseterački dvostih s trohejskom inercijom i cezuruom iza četvrtoga sloga. Stoga se koristi termin *pismice*, odnosno *dvostihovi* – *deseterci*.

Melodija bećarca počinje visoko na gornjem dijelu ljestvice, a završava nisko na donjem dijelu ljestvice. Po melodijskoj liniji čini se kao da se napjev kreće u prirodnoj mol ljestvici, no spontana harmonizacija može joj dati i durski karakter. Izvodi se tako da pretpjevač, obično muškarac, pjeva prvi stih, a ostali pjevači ponavljaju taj stih s melodijskom varijacijom u kadenci. Isto se događa i s drugim stihom.¹⁴⁷

Pjevanje redovito prati instrumentalna svirka, nekoć gajdi, a danas tambura. S obzirom na svoje glazbene značajke, bećarac se zasniva na obilježjima tradicijske glazbe istočne Hrvatske. Izvodi se stilom *pjevanja na bas*, tj. vrstom dvoglasja u kojem vodeću dionicu izvodi jedan pjevač, a skupina pjevača prateću. No, bit žanra je u izgovorenim stihovima, a

¹⁴⁵ Čapo, J. i Gulin Zrnić, V., ur. (2013.), *Hrvatska svakodnevica: etnografije vremena i prostora*, Zagreb: Institut za etnologiju i folkloristiku, str. 188.

¹⁴⁶ <http://www.min-kulture.hr/default.aspx?id=7153>

¹⁴⁷ Užarević, J., (2012.), *Književni minimalizam*, Zagreb: Disput d.o.o., str. 143.-144.

potom u glazbenim karakteristikama. Cijenjeni su oni pjevači koji spontano, u tijeku izvođenja, osmišljavaju tekst.¹⁴⁸

Ovi deseterački dvostihovi datiraju iz druge polovice 19. stoljeća, premda se počeci naziru već s kraja 18. i početkom 19. stoljeća. Dakle, pojava se veže uz novije gospodarsko – političke uvjete. U *pismicama* se iščitavaju elementi povijesnih događaja i životnih okolnosti. Svoj puni procvat doživio je za vrijeme razdoblja ambijentalne sigurnosti koje je osiguralo duševnu i duhovnu razigranost, što je odlika bećaraca, svatovaca, drumaraca, pokladovaca, kolskih napjeva, poskočnica, „šalajki“. Prela, blagdanska okupljanja, čuvanje stada, poslovi u polju, priskrblijevanje imanja i gradnja kuća, spokojan život, izrada bogate nošnje, sve je to slavensko – šokačka svakodnevica u razdoblju od 1878. do 1914.¹⁴⁹

Josip Užarević u svojoj knjizi „Književni minimalizam“ opisuje poetiku bećarca. Bećar je po njemu neka vrsta unutarnje opozicije mirne seoske sredine ispunjene disciplinom i životnim ritmovima. Izobilje bećarske samosvijesti karakterizira bećara. Radi se tu i o *poetskoj pretenziji* na bećarski status više nego što je to realno - svakodnevni stil življenja. To znači da ako mladić pjeva *Bećar jesam, bećarski se vladam, po tri noći kod kuće ne spavam*, ne znači da je dotičan doista izbivao iz kuće tri dana. Dakako, ovdje ima i fine autoironije, kritičkog odmaka, osjećaja za realnost: *Ja sam bećar i s bećarske strane, oca nemam, ne bojim se mame*.¹⁵⁰

Status bećarca ponekad je status koji se ne priželjkuje, ali se jednostavno dogodi, a taj obrat uz ironiju i autoironiju opisuju sljedeći stihovi: *Bećar nisam, a bećar mi kažu. / Sad ću biti pa neka ne lažu*. Ovaj bećar se „iskupio“ na način da je uskladio svoje ponašanje ili samo priznao da se ponaša onako kako se za njega priča po selu. Semantički obzor „pravih“ bećaraca ispunjen je opasnostima, pištoljima, noževima, sjekirama, prijetnjama izvana pa i iznutra, od iracionalne neumjerenosti i auto-destruktivnosti, no odlika je da je to najčešće duhovito retoričko pretjerivanje: *Dabogda se privrnula na me / prikolica puna udovica*. Moglo bi se reći da je osnovno načelo bećarskog ponašanja objest, prkos. Inzistira se na trajnosti, neuništivosti bećarske sudbine kao nekoj vrsti duhovne nadgradnje u radom ispunjenoj svakodnevici.¹⁵¹

¹⁴⁸ Opačić, V. J., ur. (2013.), *Blaga Hrvatske: neprocjenjiva prirodna i kulturna baština*, Zagreb: Mozaik knjiga, str. 197.

¹⁴⁹ Užarević, J., (2012.), *Književni minimalizam*, Zagreb: Disput d.o.o., str. 145.

¹⁵⁰ Isto, str. 147.

¹⁵¹ Isto, str. 147.-149.

11.2. Poetika bećarca

Bećarac se može odrediti kao minimalistički, intermedijalni, usmeno-književni žanr. Minimalizam se očituje u bećarcima i na planu izraza i na planu sadržaja. Jedan je od najkraćih lirskih usmeno-književnih oblika. Liričnost se očituje u njegovoj usmjerenosti na emociju i unutarnje doživljaje (kao što su ljubav, zavist, zadirkivanje, ironija). Minimalizam je zahtjevan te se kroz njega iskazuje talent izričaja koji tvore samodostatne umjetničke svjetove.

Kao i druge folklorne žanrove, bećarac karakterizira intermedijalnost. Dakle, uključuju i druge medije – glazbu, igru, scenski moment. Situacija također utječe na sadržaj *pismica* koje se po potrebi mogu prilagoditi. *Sve bi sve bi, samo jedno ne bi: ne bi dao plavo za garavo* može postati *ne bi dao garavo za plavo*. *Pismice* su često u funkciji komunikacijskih strategija - poticanja, poruga, šale, nadmudrivanja, natpjevavanja.¹⁵²

Dvočlanost je sljedeće obilježje bećarca, radi se o dvama deseteračkim stihovima pri čemu svaki stih predstavlja jednu rečenicu ili samostalnu misao. Ponekad se radi o dijaloškoj formi pitanja i odgovora (*Di si curo, načičkala skute? / u šljiviku, čekala sam diku*), tvrdnje i objašnjenja (*Volim diku nego devet mama: mama psuje, a dika miluje*) ili kao nadopuna prvom stihu: *Lako ti je poznati bećara: kapa mala, kosa podrezana*. Nadalje, možemo govoriti o semantičkoj dihtomiji ja-ti i trećem elementu – oni, čemu je razlog najčešća tema bećarca, a to su ljubav, erotika, dvoje mladih i oni, treći (roditelji, rodbina). Potom postoje stihovi zasnovani na kontrastu, antitezi te vicoviti bećarci: *Idem šorom i nosim banderu / misli rulja da je stigla struja* ili *I sinoć sam jednu u krevetu / protiv gripe popio tabletu*.¹⁵³

Rima ima jednu od ključnih poetičkih uloga u *pismicama* te igra trostruku ulogu. Glasovno – ritmička funkcija podrazumijeva glasovno ponavljanje na kraju ritmičkih članaka. Kompozicijska se funkcija odnosi na različite položaje rimovanih sastavnica u stihu. Semantička funkcija aktivira titrajne mehanizme, ne samo semantičkog tipa nego i glasovno – ritmičko i položajno – kompozicijskog tipa.¹⁵⁴

Samoopjevavanje je često u *pismicama* te je na razini pojedinačnog lirskog lika ili na razini vlastitog kraja: *Oj, Gundinci, selo najmilije, / najljepše si selo Slavonije*. Uobičajeno je natpjevavanje, što bi značilo pjevanu verbalnu komunikaciju. Tako Gundinčani pjevaju: *Babogreci, jabuke vam gorke, / Gundinčani ljube vam devojk*e. Babogreci uzvraćaju: *Gundinčani, jabuke vam trule, / Babogreci ljube vaše cure*.

¹⁵² Užarević, J., (2012.), *Književni minimalizam*, Zagreb: Disput d.o.o., str. 149.-151.

¹⁵³ Isto, str. 151.-154.

¹⁵⁴ Isto, str. 154.-155.

Važno je navesti da je jezik bećaraca i *pismica* slavonski dijalekt te ima niz obilježja po kojima se izdvaja među ostalim hrvatskim dijalektima.¹⁵⁵

11.3. Bećarac danas

Danas je i bećarac dio repertoara organiziranih folklornih, pjevačkih i instrumentalnih skupina, usmjerenih scenskom izvođenju. Skupine ga izvode za mimohoda, na kraju službenih nastupa na pozornici, on je kulturni simbol istočne Hrvatske. Bećarac je našao mjesto i u neotradicijskoj glazbi kod profesionalnih tamburaških sastava. Danas se bećarac na nove naraštaje prenosi na tradicionalan način u sklopu spontanog procesa enkulturacije. Nažalost, izostaju elementi natpjevavanja, a tekstovi se standardiziraju.

Bećarac je upisan u Registar kulturne baštine 2007., a u UNESCO-ov Reprezentativni popis nematerijalne kulturne baštine čovječanstva 2011., što ima za cilj očuvati bogatu raznolikost njegovih inačica, tj. mikroregionalne pa i individualne, kontekstualne, rodne, estetske i druge posebnosti.

Zapisi tekstova su vrlo brojni i protežu se čitavim 20. stoljećem. Također postoje i zvučni zapisi ostvareni u različitim kontekstima iz druge polovice 20. stoljeća, kada se i razvio kao najpopularniji žanr na području istočne Hrvatske.

Promicanju bećarca pridonijele su manifestacije *Baranjski bećarac* u Dražu i *Smotra folklornih pjevačkih skupina Slavonije, Baranje i Srijema „Alaj pjevam i pjevati znadem“* u Slavonskom Brodu. Pokrovitelji bećarca ističu potrebu češće, izravne i neformalne interakcije među nositeljima tradicije u vidu organiziranih susreta, kako bi se sačuvale vrijednosti bećarca kao sredstva verbalne komunikacije, što predstavlja baštinu istočne Hrvatske.¹⁵⁶

Bećarac je kao tradicijski vokalni i vokalno-instrumentalni napjev i kao neizostavan dio današnje tradicijske kulture Slavonije, Baranje i Srijema opstao na društvenoj i glazbenoj sceni zahvaljujući organiziranoj djelatnosti amaterskih folklornih i glazbenih udruga i ansambala, folklornih i glazbeno-folklornih manifestacija (smotri, susreta, seminara i festivala), a djelomično zahvaljujući i estradnim glazbenicima i diskografskoj produkciji.

¹⁵⁵ Užarević, J., (2012.), *Književni minimalizam*, Zagreb: Disput d.o.o., str. 159.-160.

¹⁵⁶ Opačić, V. J., ur. (2013.), *Blaga Hrvatske: neprocjenjiva prirodna i kulturna baština*, Zagreb: Mozaik knjiga, str. 200.-201.

12. GLAZBENI IZRIČAJ OJKANJE

Ojkanje je višeglasno pjevanje karakteristično za područje Dalmatinske zagore. Riječ je o najstarijoj vrsti pjevanja s područja antičke Dalmacije, tj. dalmatinskog zaleđa, Ravnih kotara, Bukovice, podvelebitskog kraja, Like, Korduna, karlovačkog područja, Pokuplja, Turopolja i Posavine. Izvode ju muški i ženski pjevači koristeći različite tehnike potresanja glasa posebnim načinom pjevanja „iz grla“, tzv. „treskanjem“ glasa, što je glavna osobitost ojkanja. Pjesmu započinje jedan pjevač, a nakon toga se uključe i drugi. Najčešće je izvode dva pjevača te traje onoliko koliko vodeći vokali može držati dah. Ojkalice su često vrlo složene glazbene forme, dok su tekstovi uvijek originalni i specifični, najčešće ljubavne i aktualno političke tematike.¹⁵⁷

12.1. Brojnost naziva za ojkanje

Ovu vrstu pjevanja još nazivaju *starovinskim* ili *starinskim*. Ovo pjevanje vrlo je staro i rasprostranjeno, o čemu svjedoče mnogobrojni nazivi za ovo pjevanje. Solistička pjevanja – *ojkanja* nazivaju se *putničko*, *samačko* ili *čobansko* pjevanje. *Putničko* pjevanje pojam je koji se koristi u Poljičkoj, Imotskoj i Vrgoračkoj krajini, dok je *samačko* ili *čobansko* pjevanje općenito naziv za cijelo područje ovog glazbenog fenomena. *Ustresalica* iz Konavla danas je gotovo potpuno nestala, a pjevanje *po svajski* iz Dubrovačkog primorja vrlo je slično stanju *orcanja* iz podvelebitskog područja, *rozganja* na području Like, Korduna, Pokuplja, Turopolja i područja Karlovca. Između Krke i Cetine pjevanje se naziva *ojkalica*. Na području Ravnih kotara i Bukovice te podvelebitskom području ovaj vokalni stil naziva se *orzenje*. U Cetinskoj krajini ovo muško pjevanje naziva se *treskovicom*, a žensko *vojkavicom*. *Treskavicom* ga nazivaju u trogirskoj i kaštelanskoj zagori. *Sopračko pivanje* karakteristika je zapadne Hercegovine.¹⁵⁸

12.2. Ojkanje nekad i danas

Putopisac Alberto Fortis prvi je zabilježio način ovog pjevanja 1771. – 1774. u svom putopisu. „Kad Morlak putuje, osobito noću, pustim planinama, pjeva o nekadašnjim junačkim djelima slavenske vlastele i kraljeva ili o kakvom tragičnom događaju. Ako se dogodi da vrhovima obližnjeg brda ide drugi putnik, on ponavlja stih što ga je prvi otpjevao i ovo naizmjenično nastupanje u pjevanju traje sve dotle dok im udaljenost ne razdvoji glasove.

¹⁵⁷ Opačić, V. J., ur. (2013.), *Blaga Hrvatske: neprocjenjiva prirodna i kulturna baština*, Zagreb: Mozaik knjiga, str. 222.

¹⁵⁸ Isto, str. 222.

Dugo zavijanje što je zapravo otegnuto o gdje se grubo mijenja visina tona, uvijek prethodi stihu; riječi koje obrazuju stih izgovaraju se brzo, gotovo bez ikakva mijenjanja visine tona, ono se ostavlja za posljednji slog i završava otegnutim zavijanjem na način trilera koji se pri uzdisanju pridigne.“

U dalmatinskom zaleđu i zapadnoj Hercegovini danas se još najčešće čuje ova vrsta pjevanja. Jedan od živućih izvođača ovog pjevanja iz dalmatinskog zaleđa je Marko Škopljanac. On je vođa svoje obitelji koja živi po *starovinski*. Organizira borbe bikova te *Ivanjsku noć*, a to su kulturno – zabavne manifestacije. Vrstan je pjevač ojkanja te svirač na guslama te sam *sklanja* stihove. Također organizira susret *pivača – ojkača*. Autor teksta svjedočio je okupljanju skupa pjevača koji su nakon konzumiranja delicija iz domaće radinosti (janjetinja, odojak, pršut, sir) krenuli s pjesmama *ojkavica*, *oja – noja*, *treskovica*, *rera* te svirkom na guslama, diplama i sviralama. Domaćin je zvučno snimio cijeli skup koji će kasnije objaviti na nosaču zvuka.¹⁵⁹ Slijedom iznesenog, vidi se da je ova glazba na promatranom području još uvijek živa.

12.3. Karakter izvedbe ojkanja

Jedan pjevač u pravilu otpjeva prvi stih (*inicij*), a u drugom ga stihu prati skupina pjevača. „Ispjevavanjem teksta ili samoglasnika (muklo e ili zvonko o) uz izvedbu osebnog trilera, sličnog vibratu, izvedenog punim glasom na slog voj ili hoj kako bi se dobio savršen efekt zvučnog jedinstva.“

Pjevanje traje koliko i dah glavnog pjevača. Melodije su ograničenih tonskih nizova, uglavnom kromatskih. Napjevi završavaju izdahom, oduškom, koji se tretira kao konsonantni interval. Različitim nazivima koje prepoznaje samo lokalno stanovništvo označavaju se različite radnje koje se događaju tijekom izvedbe. To su glagoli poput *goniti*, *orcati*, *kockati*, *groktati*, *grgašati* i dr.¹⁶⁰

12.4. Ojkanje kao ugroženo nematerijalno dobro

Ovaj način pjevanja služio je kao način svakodnevne komunikacije pri obavljanju raznih poslova ili tijekom putovanja. Ojkanje se učilo usmenom predajom, slušanjem, oponašanjem, usvajanjem. Nositelji tradicije danas su starije osobe ili istaknuti pjevači pojedinci. Moderan način života zamijenio je tradicijski pa se ova praksa najčešće javlja kod

¹⁵⁹ Opačić, V. J., ur. (2013.), *Blaga Hrvatske: neprocjenjiva prirodna i kulturna baština*, Zagreb: Mozaik knjiga,, str. 222.-225.

¹⁶⁰ Isto, str. 225.-226.

javnih zbivanja lokalnih zajednica, scenski uobličena. Nositelji aktivnosti danas su i kulturno – umjetnička društva. Javno predstavljanje folklorne baštine pomoglo je stvaranju pozitivnog odnosa prema lokalnoj tradiciji. Smotra folklora Dalmacije *Na Neretvu misečina pala* održava se od 1984. u Metkoviću te brojne županijske folklorne smotre pomažu promovirati otkanje. Danas su to i lokalne turističke zajednice koje su postale inicijatori okupljanja i nastupa tradicijskih pjevača.¹⁶¹

Ova nematerijalna kulturna baština izrazito je ugrožena, premda je upisana u Registar kulturnih dobara Republike Hrvatske. Godine 2010. upisana je na UNESCO–ovu Listu nematerijalne kulturne baštine kojoj je potrebna hitna zaštita.

13. DVOGLASJE TIJESNIH INTERVALA ISTRE I HRVATSKOG PRIMORJA

Dvoglasje tijesnih intervala Istre i Hrvatskog primorja kompleksan je stil folklorne glazbe kojeg nalazimo i u drugim krajevima, no upravo na tom području on živi najkompaktnije. Karakteriziraju ga netemperirani tonski odnosi te osobita boja tona koji se postiže snažnim pjevanjem djelomice kroz nos. Prilikom izvođenja obiju dionica često dolazi do improvizacije i varijacije, no one uvijek završavaju unisono. Većina tonskih nizova sastoji se od četiri do šest tonova, a metroritamska, formalna struktura i struktura teksta kreću se od jednostavnih do vrlo složenih obrazaca.¹⁶²

13.1. Pojam istarske ljestvice

Još je Ivan Matetić Ronjgov u pokušaju opisivanja složenog tonskog sustava istarskog područja 1920. uveo pojam istarske ljestvice. Interpretirao ju je u svjetlu odstupanja od standardnih tonskih rodova i modusa zapadne glazbe.

Pojam tijesnih intervala ili istarske ljestvice spojen je s pojmom dvoglasja, stila ili tradicije, a odnose se na stari sloj tradicijske glazbe Istre i Hrvatskog primorja. „Riječ je o nizovima od četiri do šest tonova koji odstupaju od sustava dvanaest jednakih polutona. Osim toga, neki su nizovi približno kromatski, a neki također približno, u različitim kombinacijama cijelog tona i polutona. Također, riječ je o dvoglasju, pa se i odnos dionica može samo približno odrediti kao kretanje unutar raspona od umanjene do male terce

¹⁶¹ Opačić, V. J., ur. (2013.), *Blaga Hrvatske: neprocjenjiva prirodna i kulturna baština*, Zagreb: Mozaik knjiga, str. 225.-226.

¹⁶² <http://www.min-kulture.hr/default.aspx?id=5229>

(odnosno od velike do uvećane sekunde kada se pjeva „na debelo“ te od velike do uvećane sekste (odnosno od umanjene do male septime) kada se pjeva „na tanko i debelo“. Jedino su kadence u unisonu ili u oktavi, posve stabilne i nedvojbene“.¹⁶³

13.2. Podstilovi istarske ljestvice

Andrija Bonifačić također je 1971. upozorio na ove specifičnosti i uveo pojam *heksakordike tijesnih intervala*. Pojmovi kojima se označavaju četiri osnovna podstila unutar dvoglasja tijesnih intervala jesu *kanat*, *tarankanje*, *bugarenje* i *diskatno dvoglasje*.

Kanat obuhvaća pjevanje u paru na *tanko* i *debelo*, odnosno višim i nižim falsetnim i normalnim glasom u paralelnim tijesnim, netemperiranim, približnim sekstama sa završecima u oktavi, čemu od instrumenata odgovara svirka dviju sopela. Osim u paru, danas se *kanta* u manjim skupinama. Zadržao se kod hrvatskog stanovništva Istre i otoka Krka.

U *bugarenju* su intervalski odnosi još tješnji nego u *kantu*. Karakteristična je oporost, otegnutost i prodornost izvođenja. Nekad se bugarilo na području cijele Ćićarije, u Žejanama i slovenskom Golcu, Cresu i Vinodolu, a danas ga njeguju samo još na Ćićariji.

Posebnost *diskantnog dvoglasja* prevladavajuće je kretanje glasova u protupomaku uz povremeno bordunsko dvoglasje. Čuva se kod talijanskog stanovništva Vodnjana i Galižane.

Tarankanje je rasprostranjeno čitavim područjem i vrlo je živo. Karakterizira ga pjevanje slogova bez značenja („nina-nena“, „ta-na-na“, „ta-na-ne-na“, „taj-ta-na-naj“). Izvodi se u čvrstom ritmu i umetci su u drugim tekstovima. Ona je nadomjestak za odsutne svirače te oponaša svirku sopela, makar danas čini spoj uz instrumentalnu glazbu.¹⁶⁴

13.3. Tradicijska glazbala

Tipična glazbala koja idu uz istarsku ljestvicu su *sopela ili roženice*, *mih*, *pive*, *šurle*, *vidalice* i *cindra*. *Cindra* je jedino kordofono glazbalo. Riječ je o tamburici s dvije jednako ugođene žice. Javlja se na području Ćićarije. *Vidalice* su jedan od naziva za dvocijevnu sviraljku tipa flaute. Volumen zvuka im je slab. S ovim glazbalom pratio se ples. *Mih* i *pive* su glazbala s klarinetskom sviraljkom (tj. *šurlama* u slučaju *piva*) i mijehom za upuhivanje zraka. Služe kao pratnja plesu. *Mih* je rasprostranjen po cijelom području, a *pive* se sviraju samo u Galižani. *Pive* uvijek idu uz *simbolo* (tamburin). Ova dva instrumenta prate izvedbe *valzera* i *forlane*, tipičnih za galižanske Talijane. Najpoznatije glazbalo Istre i Hrvatskog

¹⁶³ Opačić, V. J., ur. (2013.), *Blaga Hrvatske: neprocjenjiva prirodna i kulturna baština*, Zagreb: Mozaik knjiga, str. 246.

¹⁶⁴ Isto, str. 246.-248.

primorja je sopela (zove se još sopila ili roženica u dijelu Istre). U pravilu ovaj instrument tipa oboe se svira u paru (mala i velika ili tanka i debela) i koristi za pratnju plesova. Za *sopce* je vezana i *mantinjada*, što je instrumentalni komad, a izvodi se kao uvod u neku svečanost.¹⁶⁵

13.4. Tradicijski plesovi

Plesovi koji se plešu u Istri i Hrvatskom primorju uz pratnju gore navedenih instrumenata su *balun*, *polka* i *tanac*. *Balun* se pleše u istarskih Hrvata. Pleše se u parovima raspoređenima po kružnici, a plesač je uvijek s unutarnje strane kružnice. Plesne figure izvode se u kanonu, što je zamjetno kod figure *vtet*, u kojoj kolovođa počne vrtnju te ga ostali slijede. Osim te figure javljaju se još figura *šetat* (*hodit uokole*), *prebirat* i *valcat*. Glazbena pratnja je na *sopelama* ili *mihu*, a rjeđe na *vidalicama*, *šurli* ili *cindri*. Uz svirku javlja se i pjevanje s *tarankanjem*. Na kvarnerskim otocima najpopularniji je *tanac*. Pleše se u paru u dva nasuprotna reda. Karakteristika je brzo prebiranje nogama kod muškaraca te intenzivno okretanje plesačica. *Tanac* ima mnogo inačica. Sve se pleše uz *sopel* ili *mih*. Još se na čitavom području plešu *polke* i *mazurke*.¹⁶⁶

13.5. Očuvanje tradicije kroz smotre i festivale

Danas postoji stotinjak pjevača i svirača te desetak graditelja tradicijskih glazbala i oni su nositelji ove tradicije. Kroz specijalizirane smotre, festivale i susrete nastoji se sačuvati ova jedinstvena tradicija.

Tako se Krčki festival održava od davne 1935., a središnja Smotra narodne glazbe i plesa Istre održava se od 1966. Osim toga, održava se susret istarskih svirača na mehu, dvojnicama, šurlama i sopelicama *Meh na srcu* u Raši od 1996., susret svirača i pjevača istarske tradicijske glazbe *Zasopimo i zakantajmo po stare užance* u Boljuni i *Zakantajmo istrijske kante* u Baratu, potom susret mladih svirača na istarskim glazbalima *Supci pud mavricun* u Grimaldi, susret svirača na priručnim i zamjenskim glazbalima *Fešta prez štrumienti* u Lindaru, smotra tradicijske glazbene baštine sjeverne Istre *Zarozgajmo na Čićariji* u Lanišću te manifestacije poput *Subotina po starinski* u Buzetu i *Kršonski pir* u Kršanu. Manifestacija nove istarske tradicije održava se u Roču od 1989. *Z armoniku v Roč*. Priredba koja izrazito promiče tradiciju samo tijesnih intervala jest natjecanje sopaca Istre i

¹⁶⁵ Opačić, V. J., ur. (2013.), *Blaga Hrvatske: neprocjenjiva prirodna i kulturna baština*, Zagreb: Mozaik knjiga str. 248.-250.

¹⁶⁶ Isto, str. 250.

Hrvatskog primorja *Matinjada pul Ronjgi*, koja se od 1981. održava u Ronjgima pokraj Viškova.¹⁶⁷

Godine 2007. dvoglasje tijesnih intervala Istre i Hrvatskog primorja uključeno je nacionalni registar nematerijalne kulturne baštine, a 2009. na UNESCO-ov Reprezentativan popis nematerijalne kulturne baštine čovječanstva.

Kako bi se sačuvala sve posebnosti ovog područja koje su na Reprezentativnom popisu UNESCO-a, utemeljen je Centar za nematerijalnu kulturu Istre u Pićnu 2010. sa zadaćom očuvanja i promidžbi istarskih tradicija.

14. KLAPSKO PJEVANJE

Klasko pjevanje je najrašireniji i najpopularniji oblik tradicijskog višeglasnog homofonog pjevanja bez pratnje instrumenata koje se javlja na obalnom i otočnom dijelu južne Dalmacije. Zovu ga još i *a cappella* izričaj. Iznikao je iz hrvatske tradicijske vokalne glazbe. Terminom *klapske pjesme* definirani su izvođači pjesama, klape. Ova riječ potječe iz tršćanskog govora, a označuje grupu, skupinu ljudi vezanu nekim zajedničkim odnosima. Naziv *dalmatinska klapska pjesma* učestalije se rabi u glazbeno – folklornoj terminologiji od 1967. kada je utemeljen Festival dalmatinskih klapa u Omišu.¹⁶⁸

Danas riječ klapa predstavlja sinonim za određenu folklornu i organiziranu pojavu. Klapa je komorno glazbeno tijelo čija se izvedba odvijala u intimnim prostorima mediteranskog eksterijera i interijera. Tek snažno prožimanje pjeva i okruženja stvara neponovljiv ugođaj, potpunost atmosfere, cjelovitost pojave. Formira se u drugoj polovici 19. stoljeća u vrijeme kada je stoljetna nakupina glazbene kulture stvorila identitet dalmatinskih gradića. Suvremeni se klapski pjevači smatraju nasljednicima dalmatinskih pučkih pjevača, javljaju se 60-ih godina 20. stoljeća s pojavom festivala dalmatinskih klapa.¹⁶⁹

14.1. Obilježja klapskog pjevanja

Klapske su pjesme u prvom redu homofoni napjevi, prepoznatljivi po unutarnjoj strukturi, kretanju melodijskih linija glasova, harmonijskoj konstrukciji i sadržaju napjeva. To su najčešće pjesme ljubavnog karaktera, a kreću se od poetskih, vedrih, optimističkih i šaljivih do tekstova pretjeranog sentimentalizma. Najčešći je vid višeglasja klapskih pjesama troglasje

¹⁶⁷ Opačić, V. J., ur. (2013.), *Blaga Hrvatske: neprocjenjiva prirodna i kulturna baština*, Zagreb: Mozaik knjiga, str. 250.

¹⁶⁸ Hekman, J., ur. (2009.), *Hrvatska glazba u XX. stoljeću*, Zagreb: Matica hrvatska, str. 267., 269. i 273.

¹⁶⁹ Isto, str. 270.

i četveroglasje: bez iznimke je to tijesni harmonijski slog koji gotovo mahom završava u tercnom položaju. Spjevane su u duru, a harmonijsku osnovu čini tonički, subdominantni i dominantni trozvuk, odnosno češće četverozvuk. Melodija napjeva praćena je drugim glasom, uvijek u terci. Treći glas (bariton) ima zadaću popuniti akord. Za njega je karakterističan skok sa VII. stupnja na V. stupanj iznad tonike durskog tonskog roda u harmonijskim kadencama. Prvenstvena zadaća basa je jasno označiti harmonijske funkcije u osnovnom položaju.¹⁷⁰

14.2. Klapa između kaleta i festivala

Postoje razlike u formalnim i organizacijskim oblicima klape kroz povijest, gdje se razlikuje tradicijska (pučka) i festivalska klapa.

U klapi koja je tradicionalna folklorna pojava tradicionalno pjevaju muškarci koji imaju dara i smisla za pretakanje duhovnog raspoloženja u homofoni i spontani izraz. Broj pjevača uglavnom se kreće od 5 do 10. Članovi klapa su bili težaci, obrtnici, ribari, radnici, a prijateljstvo je osnovni uvjet druženja. Stoga se obično i udružuju klape težaka, klape ribara i slično. Klape pjevaju iz gušta, pjevaju kako bi se svidjele, no nikada iz materijalnih pobuda. One uvijek pjevaju zato jer to žele, spontano, u skladu sa svojim duhovnim raspoloženjem.

Nakon Drugoga svjetskog rata klapa živi anonimno. Kako bi je sačuvali od iščeznuća 1967. se u Omišu osniva Festival dalmatinskih klapa, s čijim je nastankom povezan pojam festivalska klapa. Omiški je festival uvelike zaslužan za promociju klapskog pjevanja i prva je institucija koja je klapsko pjevanje prezentirala kao organizirani oblik tradicijskog (a kasnije i umjetničkog) glazbovanja. Festivalska klapa je formalno organizirana skupina pjevača s jasnim ciljevima i namjerama. Festival je orijentiran na njegovanje izvorne dalmatinske pjesme pa se uz entuzijizam osniva više desetaka dalmatinskih klapa.¹⁷¹

Splitski festival također je koristio afirmaciju klapa te su gostovali često kao vizualna i zvučna kulisa. No, sve je to imalo pomalo komercijalni karakter. Po tumačenju Nikole Buble, teško je bilo klapi koja tek u ambijentu čini cjelovitu folklornu pojavu postaviti na pozornicu pred reflektore i mikrofone. Tako je s pojavom festivala došlo do promjena u životu većine dalmatinskih klapa. Kod festivalskih klapa pjevaju ljudi koje voditelj bira putem organiziranih javnih audicija. Dakle, ne vežu ih više isti ili slični interesi, već voditelj i njegov glazbeni ukus, čija je uloga dominantna. Klape i sada pjevaju iz gušta, ali pjevaju i kako bi izborile što bolji plasman na festivalima, da bi ih primijetili estradni menadžeri, da bi se svidjeli festivalskoj publici. Svoje pjevanje podređuju potražnji glazbenog tržišta, pjevaju za honorar.

¹⁷⁰ Hekman, J., ur. (2009.), *Hrvatska glazba u XX. stoljeću*, Zagreb: Matica hrvatska str. 271.

¹⁷¹ Isto, str. 290.-291.

Dakle, nije to ono pjevanje iz gušta, iz želje, gdje nije neophodno da se nekome svide. Ono što sada pjevaju festivalske klape jest sve što se od njih traži. Pjevaju pjesme s festivala zabavne glazbe, starogradske romance, zborne skladbe pa i dalmatinske tradicionalne klapske pjesme.¹⁷²

Dok izvedbu tradicionalne klape odlikuje homofono pjevanje i *a capella* vokalna izvedba, kod festivalskih klapa je prisutna uporaba mandolina i gitara, ali i elektronskih glazbala, koje se danas sve više bave pjevanjem u komercijalne svrhe.

14.3. Interpretacija klapskih pjesama

Ima više načina izvođenja klapskih pjesama. Ovisi o nizu faktora, o okruženju u okviru kojeg dotična folklorna pojava egzistira. Ima veze sa socijalnom pripadnošću pjevača, kulturološkim ozračjem. Tako se u manje reprezentativnim dijelovima grada pučkog graditeljstva pjevalo otvoreno, grleno i nazalno, uvijek s dosta snage. U dijelu grada s reprezentativnim objektima pjevalo se mekše, finije, najčešće u falsetu. Tu se osjeća snažan utjecaj talijanske, odnosno mediteranske glazbene kulture. Buble i dalje povlači razlike pa naglašava da je postojala duga tradicija dalmatinskih urbanih sredina da se uživa u homofonom, akordičnom, skladnom pjevu, što je narušeno u novije vrijeme u načinu izvođenja jednog dijela pjevača, a koji karakterizira umjetno, često „tuleća“ boja tona, što je posljedica pretjerano niže pozicije larinksa. Tako se naime, imitira pjevanje modernih estradnih pjevača.¹⁷³

14.4. Zajedničke osobine klapskih pjesama

Zajedničke osobine u pojedinim mikroregijama u načinu pjevanja klapskih pjesama jesu: subjektivan odnos prema pjesmi, izražajnost, osjećajnost, što rezultira stegnutom dijafragmom. Koncentriran ton stvara dojam kao da se dalje čuje što je tiši, a kod forte pjevanja češće dijafragma energično „udara“ stupcem zraka o glasnice. Atmosferu, ugođaj koji klapa ostvaruje, podrazumijeva: uvijek uzornu intonaciju, besprijekornu artikulaciju vokala uz jasan izgovor i tumačenje teksta. Kod dubrovačkih klapskih pjesama prisutan je trubadurski način interpretacije te elementi renesansnog glazbenog izražavanja. Korčulanska interpretacija pretpostavlja pjevanje u širokom dinamičkom dijapazonu. Svaki pojedini glas lako je slušno slijediti, dovoljan je manji broj pjevača. Kod splitskih klapskih izvedbi prevladava tzv. serenadni način pjevanja. Izražena je fuzija svih glasova, nijedan glas se ne

¹⁷² Hekman, J., ur. (2009.), *Hrvatska glazba u XX. stoljeću*, Zagreb: Matica hrvatska str. 292.-293.

¹⁷³ Isto, str. 293.-294.

ističe. Ove izvedbe u vezi su s tradicijskim pjevanjem iz daleke prošlosti. Kod trogirskog načina pjevanja veliki je raspon i dinamika, pjeva se otvoreno, grleno, katkada nazalno. Kod šibenskog pjevanja uočljivo je uzorno funkcioniranje grla kao foničkog aparata. Pjeva se naglašeno u čistim intonacijama. Solistički nastupi su učestaliji nego u ostalim načinima klapskog pjevanja. Zadarsko područje nema tradiciju klapskog pjevanja te su interpretacije neoriginalne. Krajem 20. stoljeća prisutan je trend, poglavito novijih klapa, neprivrženosti vlastitoj lokalnoj tradiciji. Brišu se vlastitosti pojedinih mikroregija, što vodi svojevrsnoj unifikaciji koja ugrožava specifičnosti.¹⁷⁴

Premda je započeo kao amaterizam, dalmatinsko klapsko pjevanje je doživjelo svojevrsnu preobrazbu pojavom festivala, a u posao su uključeni i stručnjaci koji su utjecali na klapski izričaj. Buble nas podsjeća da treba nastojati da klapska pjesma koja je živa i vitalna glazbena pojava, koja je dio naslijeđene kulture, ne uzmakne pred vjetrometinom surovih estradnih pravila igranja, nametnutih dnevnom ponudom i potražnjom. Klapski izričaj treba od navedenog zaštititi kako bi bio dostojan narodu i glazbi koju taj narod baštini.

15. MEDITERANSKA PREHRANA NA HRVATSKOM JADRANU, NJEGOVOJ OBALI, OTOCIMA I DIJELU ZALEĐA

Godine 2013. Mediteranska prehrana na hrvatskom Jadranu uvrštena je na UNESCO-ovu Reprezentativnu listu nematerijalne kulturne baštine čovječanstva, što znači potvrdu njezine vrijednosti i značaja kao nacionalne i svjetske baštine. Na ovoj listi s „Mediteranskom prehranom“ kao kulturnom baštinom nalaze se i Grčka, Italija, Maroko, Španjolska, Cipar i Portugal.¹⁷⁵

Tradicionalnu mediteransku prehranu karakterizira učestala konzumacija žitarica, voća, povrća, mahunarki i orašastih plodova, obilno korištenje maslinova ulja, umjerena konzumacija mliječnih proizvoda, ribe i crnog vina. Konzumacija mesa je ograničena.¹⁷⁶

15.1. Značajke mediteranske prehrane

Zemljopisno i vremenski definirana, tradicionalna mediteranska prehrana postala je sinonim za poželjnu prehranu te se preporučuje populaciji zapadne kulture kako bi očuvali zdravlje. Kad kažemo zemljopisno, mislimo na područje mediteranskog bazena gdje spada i

¹⁷⁴ Hekman, J., ur. (2009.), *Hrvatska glazba u XX. stoljeću*, Zagreb: Matica hrvatska, str. 295.-297.

¹⁷⁵ <http://www.min-kulture.hr/default.aspx?id=5534>

¹⁷⁶ Krešić, G., (2012.), *Trendovi u prehrani*, Opatija: Sveučilište u Rijeci, str. 273.

dalmatinska obala, a vremenski se misli na kasne 50-te i 60-te godine 20. stoljeća. U to vrijeme *fast-food* kultura još nije zahvatila to područje, što se, zbog industrijalizacije i ubrzanog ekonomskog razvoja, nažalost poslije dogodilo, pa je tako porasla konzumacija mesa i udio masti u prehrani.¹⁷⁷

Za mediteransku prehranu može se istaknuti da je različitom čini vrsta namirnice iz koje se koristi masnoća: niski udio zasićenih masnih kiselina i vrlo visoki udio jednostruko nezasićenih masnih kiselina podrijetlom iz maslinova ulja temelj je ove prehrane. Karakterizira je i bogatstvo složenih ugljikohidrata i prehrambenih vlakana te bogatstvo fitokemikalija. Antioksidansi se, osim u maslinovu ulju, nalaze i u začinskom bilju koje se obilno koristi. Značajne količine povrća organizam opskrbljuju flavonidom, a on je jak antioksidans.¹⁷⁸

Karakteristika mediteranske prehrane je nizak udio hrane životinjskog podrijetla, što znači malo zasićenih masnih kiselina i niže koncentracije serumskog kolesterola, a to posljedično rezultira manjom stopom smrtnosti od kardiovaskularnih bolesti, što su potvrdile brojne studije nad populacijom s područja mediteranskog bazena. Učestalost kardiovaskularnih bolesti, nekih oblika karcinoma i drugih bolesti koje se dovode u vezu s prehranom tijekom 60-ih godina 20. stoljeća na tom je području bila među najnižima u svijetu, dok je životni vijek bio među najdužima.¹⁷⁹

Na Međunarodnoj konferenciji o prehrani na Mediteranu održanoj u Bostonu 1993., tim stručnjaka analizirao je prehranu na području Mediterana 60-ih godina 20. stoljeća. Zaključak je bio da taj način prehrane obiluje hranom biljnog podrijetla u što spadaju voće, povrće, žitarice, mahunarke, orašasti plodovi i sjemenke. Radi se o lokalno uzgojenoj, sezonskoj, minimalno obrađenoj hrani, a konzumiraju je tjelesno aktivni ljudi. To nije vegetarijanska prehrana jer uključuje umjerene količine hrane životinjskog podrijetla.¹⁸⁰

Načinjena je piramida tradicionalne mediteranske prehrane te podijeljena s obzirom na učestalost konzumacije pojedine namirnice. U okviru preporuka za svakodnevnu konzumaciju, prednost se daje cjelovitim žitaricama, konzumaciji voća, povrća, mahunarki i orašastim plodovima.

Maslinovo ulje glavna je masnoća za pripremu hrane. Mliječne prerađevine umjereno se konzumiraju. Najčešće se konzumiraju sirevi i jogurti. Uobičajena je konzumacija crnog vina uz obrok. Nekoliko puta tjedno preporučuje se konzumacija ribe, peradi, jaja, sušenog

¹⁷⁷ Krešić, G., (2012.), *Trendovi u prehrani*, Opatija: Sveučilište u Rijeci str. 265. i 267.

¹⁷⁸ Isto, str. 266.

¹⁷⁹ Isto, str. 267.

¹⁸⁰ Isto, str. 266.-269.

voća i meda. Nekoliko puta mjesečno preporučuje se konzumacija crvenog mesa. Konzumiraju se male količine mesa, uglavnom piletina, janjetina, dok se svinjetina i teletina konzumiraju u sjevernim krajevima. Obilno se koriste aromatični začini mediteranskog podneblja kao što su češnjak, ružmarin, bosiljak, origano.

Riba u svakodnevnoj prehrani predstavlja izvor bioloških vrijednih bjelančevina. Sadrži malo masti i nizak sadržaj kolesterola. Riba je dobar izvor joda i selen. Sitna plava riba kao što je srdela, skuša, incun, papalina, lokarda i krupna plava riba (tuna, palamida) su vrijedne namirnice mediteranske prehrane.

Konzumacija umjerene količine crnog vina koja je značajna komponenta mediteranske prehrane sadrži polifenole koji štite organizam s obzirom na antioksidacijsku sposobnost, što znači zaštita od nastanka ateroskleroze i koronarnih bolesti srca.¹⁸¹

Tipičan obrok mediteranskog podneblja koji nude mnogi restorani na Jadranu sastoji se od bijele ribe sa žara, obično je to zubatac ili brancin, kuhane blitve s krumpirom koja je začinjena češnjakom i maslinovim uljem. Uz ovo jelo obično se poslužuje i crno vino.

Gore opisani način prehrane predstavlja temelj identiteta ljudi koji žive u priobalnom dijelu Jadrana i na jadranskim otocima. Postoji uska veza između potreba za hranom i prirodnih izvora iz kojih se ona uzima, a posljedično i vještina pripreme hrane. Mediteranskom prehranom određena je veza prehrane s okolišem i prirodnim sezonskim ritmovima. Život Mediteranaca u suglasju je s prirodnim blagodatima podneblja, bilo da se ljudi bave ribolovom, poljoprivredom, uzgojem maslina ili vinove loze. Ekologičnost je karakteristika ove prehrane i zbog toga je vrijedna zaštite.

¹⁸¹ Krešić, G., (2012.), *Trendovi u prehrani*, Opatija: Sveučilište u Rijeci str. 269., 271., 284. i 287.

16. KRITIČKE STUDIJE UNESCO-OVE INICIJATIVE

Čitav projekt inicijative UNESCO-a prati i kritika struke, etnologa, kulturnih antropologa, folklorista koji su u praksi suočeni s nuspojavama UNESCO-ova projekta i procesima implementacije konvencije, te je izdan zbornik *Proizvodnja baštine* gdje su objavljeni znanstveni, kritički tekstovi na ovu temu s uvodom urednica Marijane Hameršak i Ive Pleše. Autorice vide niz uznemirujućih pojava te cijeli projekt UNESCO-ove zaštite uspoređuju s *priredbom*, sličnoj onoj koja je održana u povodu pristupanja Hrvatske Europskoj uniji. Odabrani *elementi* kulturne baštine postaju dio ceremonijalnih proslava, proizvod turističke ponude, gdje je od važnosti brendirati tradicijsku kulturu za turističku potrošnju. Ukazuju, dakle, na komodifikaciju kulture koja je porazna za samo-percepcije zajednica, pojedinca, struka i institucija uključenih u cijeli proces. Cijeli je niz nuspojava koje nastaju UNESCO-ovom implementacijom konvencije o zaštiti nematerijalnih dobara, a ovo su samo neka od pitanja koja zabrinjavaju znanstvenike: Što se događa kada ljudi svoju svakodnevnicu počnu gledati kao baštinu? Što je s konceptom vlasništva kao problemom koji izniče iz implementacije konvencije? Kakva je uloga administracije ili stručnjaka u čitavom procesu? Je li netko iz procesa isključen i zašto? Da li UNESCO-ovu baštinu mogu predstavljati klapske *stadionske atrakcije* ili to mogu biti samo klape s izvornom *a capella* izvedbom? ¹⁸² Slijedi prikaz nekih kritika iz navedenog zbornika.

16.1. Kultura kao resurs i pitanje vlasništva

U svojem članku „Nasljedstva: posjed, vlasništvo i odgovornost“ Regina Bendix pojašnjava što u praksi za neku zemlju znači uvrštavanje nematerijalnog dobra na neku od lista UNESCO-a. Nakon što zemlje ratificiraju konvencije o baštini te nakon što započne njezina implementacija u lokalnoj sredini, zadatak UNESCO-a je završen. Provođenje ideologije zaštite baštine prepušteno je u praksi samoj lokalnoj zajednici, odnosno zemlji kojoj zajednica pripada. To znači da nakon što je određena nematerijalna baština proglašena svjetskom baštinom, putem UNESCO-a, svijet stječe moralno pravo na nju, ona postaje zajedničko kulturno dobro na moralnoj razini, a financije i mjere očuvanja su briga zemlje u kojoj se dobro nalazi.

¹⁸² Hameršak, M., Pleše I. i Vukušić, A.M., ur. (2013.), *Proizvodnja baštine: kritičke studije o nematerijalnoj kulturi*, Zagreb: Institut za etnologiju i folkloristiku, str. 8.-10.

Kako se pokazalo u praksi, kulturna baština, posebice uznapređivalim kulturnim turizmom, predstavlja resurs za ekonomski rast zajednice, a s time u vezi pojavljuje se pitanje tko je vlasnik autohtone kulture. Regina Bendix smatra da će se bitke za kulturu kao resurs voditi u organizacijama kao što je Svjetska trgovinska organizacija ili će se rješavati manjim ugovorima, no u svakom su slučaju pitanja na koja će se tražiti odgovor u budućnosti.

Moralna odgovornost očuvanja proglašene svjetske baštine se vezuje uz vlasništvo nad tom baštinom. Za UNESCO očuvanje znači „mjere čiji je cilj osiguravanje održivosti nematerijalne kulturne baštine, uključujući identificiranje, dokumentiranje, istraživanje, čuvanje, zaštitu, promicanje, unaprjeđenje, prenošenje posebice putem formalnog i neformalnog obrazovanja, kao i revitalizaciju različitih oblika te baštine“.¹⁸³

No, nigdje nije točno definirano kome se povjerava zadatak očuvanja baštine. Nakon što je neki element postao svjetska baština, a lokalna je zajednica to s ponosom prihvatila, lokalni subjekti procesa zatečeni su u iznalaženju rješenja realizacije UNESCO-ve inicijative. Autorica Regina Bendix uspoređuje taj problem s nasljeđivanjem na obiteljskoj razini, te napominje kako svjetska baština ostavlja nejasnoće glede odgovornosti i prava vezanih uz vlasništvo nad baštinom.

Ako povrh toga kulturnu baštinu shvatimo kao resurs prikladan za komercijalnu eksploataciju, javljat će se mnogi koji će htjeti osigurati ekonomski prosperitet, što opet uključuje i politički aspekt.

Ovakva razmatranja ukazuju na brojne nedorečene posljedice realizacije UNESCO-ve inicijative te se otvaraju pitanja za buduća razmatranja glede prava vlasništva nematerijalnih kulturnih dobara.

16.2. Izričaj, znanje i tradicija kao predmet očuvanja

Problem implementacije UNESCO-ova programa razmatra i Naila Ceribašić, znanstvena savjetnica pri Institutu za etnologiju i folkloristiku.

Problem autorskog prava nad tradicijskim znanjem i umjetničkim izričajima, s obzirom da oni pripadaju javnoj domeni, mogu se koristiti bez pravnih ograničenja. Ono na što se UNESCOV-a konvencija usmjerava je zaštita tradicijskog znanja i umjetničkog izričaja u etičkom smislu, a to ponekad znači i pravnu zaštitu. Primjer za to je komentar hrvatske moreške koji je dao ministar kulture Božo Biškupić kada je naglasio, prilikom njezinog upisa u Registar, da „tko god drugi (osim Korčulana) pleše morešku, to ne može biti autentična

¹⁸³ Hameršak, M., Pleše I. i Vukušić, A.M., ur. (2013.), *Proizvodnja baštine: kritičke studije o nematerijalnoj kulturi*, Zagreb: Institut za etnologiju i folkloristiku, str. 371.

moreška“ te da registracija „ne brani nikome da pleše morešku, ali rješenje govori da je jedina originalna moreška ona s Korčule“. ¹⁸⁴ Naila Ceribašić smatra da je opravdano zaštititi zajednice od zlouporabe njihovih znanja i tradicija, no jednako je opravdano i braniti javnu domenu ili njezin slobodan protok ideja. Kroz ovakav tijek i sam UNESCO se okrenuo od fokusiranja na intelektualno vlasništvo prema pitanju očuvanja izričaja zajednica.

Prilikom objašnjenja nematerijalnog kulturnog dobra autorica objašnjava da kada govorimo o izričaju mislimo na ono intelektualno, na ljudski um. Kroz prakse Japana utvrđeno je da ne djelujemo u pravcu očuvanju samog predmeta kulture (materijalnog), već da je naglasak na kontinuitetu znanja i vještini stvaranja predmeta koje se prenosi s generacije na generaciju. Tako se svakih dvadeset godina ponovno grade drvena svetišta u Ise Jingu u Japanu, što se ponovilo, do danas, šezdeset i jedan put ¹⁸⁵. Ovo objašnjava da je tradicija i znanje izrade hrama ne u samom hramu, koji nije stariji od 20 godina, nego u vještini njegove izrade, koja seže iz daleke prošlosti.

Suština nematerijalne kulturne baštine je u njezinom poštivanju, potpori i prepoznavanju, što znači holističku koncepciju, te su jednako vrijedne materijalna i nematerijalna baština, kao i različite koncepcije baština. Ovu ideju UNESCO razvija od 90-ih godina prošlog stoljeća.

U Hrvatskoj je implementacija UNESCO-ova koncepta zaštite tekla u skladu s napucima, načinjeni su popisi na kojima je upisano ono „naše najbolje“, a to su kulturna dobra koja se već i do tog doba (2009.) njeguju u narodu i podupiru iz državnih i lokalnih fondova ili su pak ekonomski održiva, kao npr. klapsko pjevanje. I Ceribašić se tu, kao i neki drugi autori, osvrće na nesvršishodnost dodatnih mjera očuvanja onih dobara za koja već postoji briga. Dakle, radi se o popisu određenih baština čija egzistencija nije ugrožena, a popisom im se daje publicitet, te se zadire u odnose koji čine samu baštinu, a na taj način se baština i mijenja. No, s druge strane uvrštavanje može djelovati kao „pokretačka snaga“, što je općeprihvaćeno.

16.3. Zajednice stvaraju baštinu

Ceribašić analizira i probleme prilikom implementacije UNESCO-va koncepta na istarsku tradicijsku glazbu. Istarsko područje poznato je kao multikulturalno područje, s kojim se sama zajednica identificirala i kao takvu je prihvaća, no prilikom prijave i kandidature za

¹⁸⁴ Hameršak, M., Pleše I. i Vukušić, A.M., ur. (2013.), *Proizvodnja baštine: kritičke studije o nematerijalnoj kulturi*, Zagreb: Institut za etnologiju i folkloristiku, str. 298.

¹⁸⁵ Isto, str. 301.

UNESCO-va remek-djela 2003. došlo je do reakcije iz UNESCO-a te su tražili da svaka od nacija, (Hrvati, Slovenci, Talijani i Crnogorci) treba pristati na kandidaturu, ili da se treba zadržati samo hrvatski karakter tog kulturnog izričaja. Kako je ovdje riječ o jedinstvenom kulturnom krugu i kompleksnoj baštini razmjene i uzajamnosti, ovaj prijedlog je trebao biti prihvaćen onako kako su ga „odozdo“ i postavili u zajednici. No u konačnici je glazbeni mikrokozmos razdijeljen u administrativnom smislu, upisom triju razgraničenih dobara u nacionalni registar: tradicije istarske ljestvice u Istri i Hrvatskom primorju, tradicije violine i *bajsa* u Istri te rovinjske *bitinade*.¹⁸⁶

Ovo je primjer gdje se usprkos konvenciji i uputi da se zajednica sama izjasni te da prijedlozi idu „odozdo“ uplela administracija i stručnjaci te je otpao predložen koncept istarskog glazbenog mikrokozmosa. Ceribašić zaključno ističe da su ispravni pristupi očuvanju baštine odozdo-nagore, s obzirom da su zajednice te koje stvaraju baštinu.¹⁸⁷

¹⁸⁶ Hameršak, M., Pleše I. i Vukušić, A.M., ur. (2013.), *Proizvodnja baštine: kritičke studije o nematerijalnoj kulturi*, Zagreb: Institut za etnologiju i folkloristiku, str. 304.

¹⁸⁷ Isto, str. 296.

ZAKLJUČAK

Nematerijalna kulturna baština bitna je za očuvanje kulturnog identiteta naroda, a ključna je i za promicanje kulturalne tolerancije. UNESCO-ov je cilj očuvanje i zaštita te baštine.

Nematerijalnu baštinu čine običaji, znanja, vještine, vjerovanja i duhovno stvaralaštvo, a očituje se kroz jezik i govor, usmenu predaju i izričaj. Čine je, dakle, folklorno stvaralaštvo i glazba, tradicijska umijeća i obrti. Nematerijalna kultura nisu sami predmeti, riznica ove baštine je ljudski um, a ljudsko tijelo glavni instrument za njezino ostvarenje, odnosno utjelovljenje. Iz prikazanih različitosti oblika baštine vidljivo je da se podupire i cijeni svaka nijansa tradicije ljudskog izričaja, svaka posebnost, što se nastoji dokumentirati.

Zaštita nematerijalne kulturne baštine, žive tradicije ili ugrožene tradicije bazira se na istraživanju, potom dokumentiranju, edukaciji o potrebi njezinog očuvanja i njezinom oživotvorenju. Važno je u javnosti potaknuti njezino prepoznavanje i poštovanje, kao i ponovno preispitivanje vrijednosti kulturne baštine kao vlastite prošlosti. Etnolozi kao posrednici između lokalnih zajednica i administracije imaju ulogu zaštitnika baštine te su oni promatrači procesa. Ovi i drugi stručnjaci će pravilnim planiranjem metoda očuvanja i popularizacijom, a pazeći pri tom da se ne ugrozi održivi razvoj, najviše pridonijeti načinu na koji će se nematerijalna baština iskoristiti u budućnosti.

UNESCO-ova nastojanja za što praktičnijim načinom podizanja svijesti svjetske javnosti o nepovratnom gubitku raznih tradicijom stečenih znanja i vještina, rezultirala su međunarodnom Konvencijom o očuvanju nematerijalne baštine iz 2003., koju je potpisala većina zemalja svijeta, među kojima i Republika Hrvatska. U vrijeme stvaranja UNESCO-ova popisa Hrvatska je bila mlada država, te je na putu međunarodnog priznanja dobrodošla mogućnost isticanja Hrvatske kroz brojnu kulturnu baštinu.

Učinci UNESCO-ovog programa u Hrvatskoj su dvojaki: osvještavanje postojanja kulturne baštine u okviru zajednice utječe na samu zajednicu, kao i na baštinu. Baština postaje resurs koji je moguće iskoristiti u turizmu te zajednica kao glavni izvršitelj očuvanja pronalazi mogućnosti kroz koje bi svi bili zadovoljni, dakle baština očuvana, a zajednica ojačana nacionalnom turističkom ponudom i ekonomskim prosperitetom. Veliki broj hrvatskih kulturnih dobara na UNESCO-ovoj listi mogući je odraz hrvatske usmjerenosti upravo na turizam kao glavnu gospodarsku granu. No, nematerijalna baština nosi i univerzalnu pouku koja je krilatica UNESCO-ove glavne misije, „da gradi mir u mislima čovjeka“, te da dolazi do interkulturalne razmjene, boljeg razumijevanja drugih kultura.

Nematerijalna kulturna baština je po svojoj definiciji živuća tradicija, utkana u zajednice, neovisna o svom upisu na UNESCO-ovu listu. Upis na Listu mogući je poticaj za zajednicu i za baštinu u smislu njezinog očuvanja, no baština prvenstveno pripada zajednici iz koje je proistekla i koja ju je stvorila, ona je održava živućom ili se u njoj gubi.

Primičući se pozitivnom stavu, iz svega izloženog možemo reći da je UNESCO-ov program nesporno potaknuo provođenje projekata dokumentiranja i evidentiranja nematerijalne baštine, podignuo je svijest o njezinoj vrijednosti te nastoji ponovno oživjeti prakse i znanja kako bi se baština očuvala. Zajednica kao glavni izvršitelj očuvanja pronalazi mogućnosti kroz koje bi svi bili zadovoljni, dakle baština očuvana, a zajednica ojačana nacionalnom turističkom ponudom i ekonomskim prosperitetom. Popisivanje baštine ima značajnu važnost i kao priznanje pojedincima, skupinama i zajednicama zbog njihovog truda pri prenošenju nematerijalnih praksi i znanja. Poduzetnički duh i kreativnost mogu osmisliti nove načine plasmana nematerijalne baštine, uz pažljivo pripremljene programe kroz koje će se očuvati njezin dignitet, čime će se ona uključiti u suvremeni život.

LITERATURA

Knjige:

1. Biškupić Bašić, I., (2013.), *Svijet igračaka: dječje igračke iz hrvatske baštine*, Zagreb: Etnografski muzej Zagreb
2. Čapo, J. i Gulin Zrnić, V., ur. (2013.), *Hrvatska svakodnevica: etnografije vremena i prostora*, Zagreb: Institut za etnologiju i folkloristiku
3. Eckhel, N., (2012.), *Pohvala ruci: čipkarstvo u Hrvatskoj*, Zagreb: Etnografski muzej Zagreb
4. Hameršak, M., Pleše I. i Vukušić, A. M., ur. (2013.), *Proizvodnja baštine: kritičke studije o nematerijalnoj kulturi*, Zagreb: Institut za etnologiju i folkloristiku
5. Hekman, J., ur. (2009.), *Hrvatska glazba u XX. stoljeću*, Zagreb: Matica hrvatska
6. Horvat, R., ur. (2015.), *Leksikon Sinjske alke*, Zagreb: Matica Hrvatska, Sinj: Viteško alkarsko društvo
7. Krešić, G., (2012.), *Trendovi u prehrani*, Opatija: Sveučilište u Rijeci
8. Lović, I., (2012.), *Gorjanske ljelje*, Gorjani: Kulturno-umjetničko društvo „Gorjanac“
9. Majnarić, M., ur. (2003.), *Biseri Jadrana: otok Hvar*, Zagreb: Fabra d.o.o.
10. Muraj, A. i Vitez, Z., ur. (2008.), *Predstavljanje tradicijske kulture na sceni i u medijima*, Zagreb: Institut za etnologiju i folkloristiku: Hrvatsko etnološko društvo
11. Muraj, A. i Vitez, Z., ur. (2001.), *Hrvatska tradicijska kultura: na razmeđu svjetova i epoha*, Zagreb: Barbat naklada
12. Nikočević, L., (2014.), *Zvončari i njihovi odjeci*, Novi Vinodolski, Zagreb, Pazin: Naklada Kvarner
13. Opačić, V. J., ur. (2013.), *Blaga Hrvatske: neprocjenjiva prirodna i kulturna baština*, Zagreb: Mozaik knjiga
14. Paljetak L., Fališevac, D. i Foretić, M., ur. (2001.), *Sveti Vlaho: dubrovački parac u hrvatskoj književnosti*, Dubrovnik: Matica hrvatska
15. Portada J., (2010.), *Cvijet kamena: priča o paškoj čipki*, Pag: Centar za kulturu i informacije
16. Šepić-Bertin, F., (1997.), *Zvončari, partenjaki, feštari, maškare*, Rijeka: Izdavački centar Rijeka
17. Užarević, J., (2012.), *Književni minimalizam*, Zagreb: Disput d.o.o.

18. Vukušić, A. M., (2013.), *U sridu: sjećanje, pamćenje i život alke*, Zagreb: Institut za etnologiju i folkloristiku

Internet izvori:

16. <http://www.min-kulture.hr/unesco/> (1. svibnja 2016.)
17. <http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=55313> (28. svibnja 2016.)
18. <http://www.min-kulture.hr/default.aspx?id=3641> (3. svibnja 2016.)
19. <http://www.min-kulture.hr/default.aspx?id=5534> (5. svibnja 2016.)
20. <http://www.min-kulture.hr/default.aspx?id=5534> (6. svibnja 2016.)
21. <http://www.min-kulture.hr/default.aspx?id=5232> (8. svibnja 2016.)
22. <http://www.min-kulture.hr/default.aspx?id=5233> (10. svibnja 2016.)
23. <http://www.otok-hvar.com/hr/vijesti-najave/svitla-noc-u-kojoj-precesjuni-gredu-za-krizem-507> (20. svibnja 2016.)
24. <http://www.min-kulture.hr/default.aspx?id=5230> (13. svibnja 2016.)
25. <http://www.min-kulture.hr/default.aspx?id=7153> (16. svibnja 2016.)
26. <http://www.min-kulture.hr/default.aspx?id=5229> (19. svibnja 2016.)
27. <http://www.min-kulture.hr/default.aspx?id=5534> (21. svibnja 2016.)
28. <http://muzejvirovitica.hr/vijesti/713/> (14. lipnja 2016.)
29. <https://www.pinterest.com/pin/514043744942742836/> (14. lipnja 2016.)
30. https://hr.wikipedia.org/wiki/Pa%C5%A1ka_%C4%8Dipka#/media/File:Pa%C5%A1ka_%C4%8Dipka.JPG (14. lipnja 2016.)
31. <http://www.vecernji.ba/frano-ivkovic-slavodobitnik-je-jubilarne-velike-300-sinjske-alke-1018499> (14. lipnja 2016.)
32. <http://croatia.hr/hr-HR/dozivljaji/kultura-i-bastina/unesco-nematerijalna-dobra-godisnji-proljetni-ophod-kraljice-ili-ljelje-iz-gorjana> (14. lipnja 2016.)

PRILOZI

1. Slika 1.: „Halubajski zvončari“.....	15
2. Slika 2.: „Ljelje“.....	21
3. Slika 3.: „Klepetaljka“.....	31
4. Slika 4.: „Licitarsko srce“.....	34

5. Slika 5.: „Paška čipka“	38
6. Slika 6.: „Alkar“	44